پێش بینی‌یەکانی

عێل بەیگی جاف، خان ئەڵماس

دەروێش وەجاخ گاوارەیی

کۆکردنەوە و ئامادەکردنی:

د. سدێق بۆرەکەیی (صفی‌زادە)

وێنەی دوکتۆر بۆرەکەیی لە تافی لاویدا

ایل بیگی جاف، ۸۹۸ق ـ ۹٦۱ق.
پێش‌بینی‌یه‌کانی / عێل بیگی جاف، (گردآوردنده) صدیق بۆره‌که‌یی (صفی زاده)
سنندج بۆره‌که‌یی (صفی زاده).
۱۳۸۲ ـ ۱۰۹ص کردی X - ISBN 964 - 09 - 3302
فهرستنویسی بر اساس اطلاعات فیپا. واژه‌نامه. ۱ ـ شعر کردی ـ قرن ۱۰ق ـ تاریخ و نقد.
الف. صفی زاده، صدیق، ۱۳۲۲ ـ گردآوردنده. ب. عنوان.
۹ الف ۲۴۳ آ / ۳۲۵٦ PIR ۹۱۰۹/ ۲۱۰۹ فا ۸ ـ ۱۳۸۲ پ ۹۸۲ الف
کتابخانه ملی ایران ۱۱۲٦۲ ـ ۸۲ م

هەواڵنامەی کتێب

ناسنامه‌ی کتێب

■ ناوی کتێب: پێش‌بینی‌یه‌کانی:
عێل‌به‌گی جاف، ده‌روێش وه‌جاخ، خان ئه‌ڵماس
■ کۆکه‌ره‌وه و لێکوڵه‌ره‌وه:
د. صدیق بۆره‌که‌یی (صفی زاده)
■ ناشر: گردآورنده.
■ پیت چن: گۆران / سنه ۲۲٦۵۳۵۳
■ بلاۆگه: گۆران / سنه
■ نه‌وبه‌تی چاپ: چاپی یه‌که‌م / ۲۷۰۳ی کوردی
■ هه‌ژمار: ۲/۰۰۰ به‌رگ
■ لیتوگرافی: قاسملو
■ شابک: X ـ ۳۳۰۲ ـ ۰٦ ـ ۹٦۴
ISBN 964 - 09 -3302 - X

پێش بینی یەکانی

عێل بەیگی جاف

کۆکردنەوە و ئامادە کردنی: د. سدێق بۆرەکەیی

وێنەی خەیاڵی عێل بەیگی جاف کە بە قەڵەمی هونەرمەند کاک هادی زیائەدینی کێشراوە

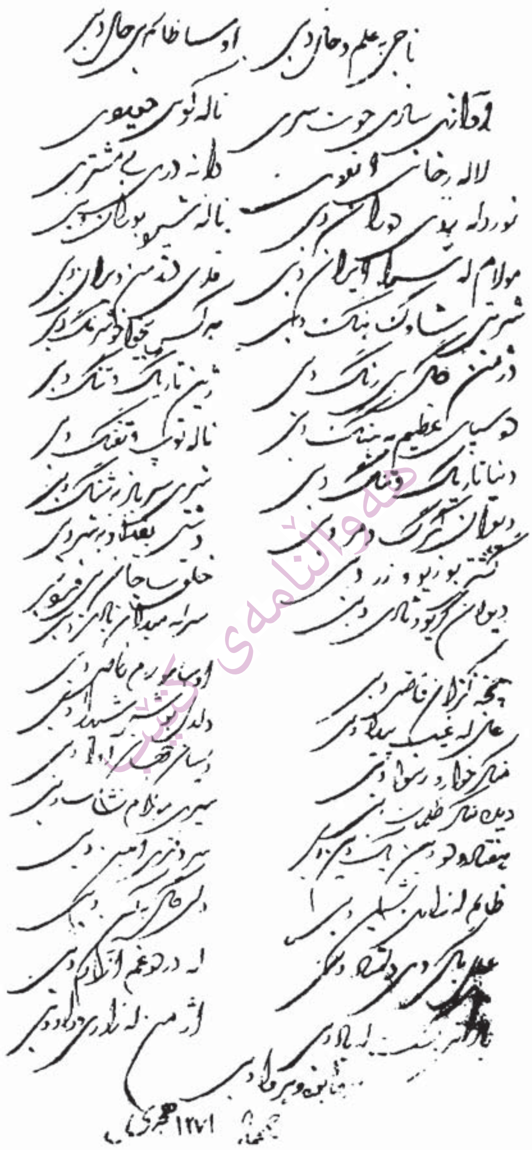

وێنەی دەستنووسی چەند هۆنراوەیێکی عێل بەیگی جاف

بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم

سەرەتا:

ئەم پەڕتووکە کە بریتی‌یە لە پێش‌بینی‌یەکانی سێ هۆنەری هەرەبەرزی کورد: «"عێل‌بەگی" جاف، خان ئەڵماسی لوڕستانی، دەروێش وەجاخی گاوارەیی» هەر سێ‌یانی لە ساڵەکانی دوایی‌دا چاپ و بڵاو بووەتەوە و لەبەر ئەوەی ماوەیێک بە سەر ئەو پەڕتووکانەدا تێ‌پەڕیوە و نوسخەکانی بە دەستەوە نەماوە و خەڵکیش حەز لە خوێندنەوەی ئەکەن ئەوە بوو بە پێی پێشنیاری کاک حەسەن گۆران بەرپرسی بڵاوگەی گۆران لە شاری سنە کە تا ئێستا خزمەتێکی زۆری کردووە بە فەرهەنگ و زمانی کوردی بڕیارمدا کە پێش‌بینی‌یەکانی ئەو هەرسێ هۆنەرە لە بەرگێک‌دا چاپ و بڵاو بکرێتەوە تا هەمووی خوێندەوارانی بەڕێز و هێژای کورد کەڵک و سوودی لێ وەرگرن.

لێرەدا:

پێویستە سپاسی خۆم ئاراستەی کاک «حەسەن گۆران» بۆ چاپ و بڵاوکردنەوەی ئەم بەرهەمە بکەم و هەروەها سپاسی خوشکە «شانازی عەبدوڵڵاهی» خێزانی بۆ پیت چنینی ئەم پەڕتووکە بکەم.

تاران - مانگی خاکەلێوە ١٣٨٢

سدیق بۆرەکەیی

هەواڵنامەی کتێب

پێشه کی:

هۆنەری رووناک رەوانی کورد کە ناوەرۆکی هۆنراوە کانی لە چۆنیەتی رووداوی ئایندەوە ئەدوا، لە رۆژگاری ژیانیدا خەڵک ئەویان بە شێت و دێوانـە ئـەزانـی و هۆنراوە کانیان بە پڕوپووچ وڕاوە دائەنا، کەچی ئەو هۆنەرە لە راستەقینەدا رەوانێکی پاک و ئاگای بووە و بە چاوی نهێنی چۆنیەتی رۆژگاری ئایندەی بینیوە، وەها کە لە سالأنی لە شوێن یەکی دوای رۆژگاری ئەو بوێژە تا ئێستا کە نزیکەی پێنجسەد ساڵ تێ ئەپەڕێ چینە کانی پێش لە ئێمە یەک لە شوێن یەک ئەو رووداوانەیان کە ئەو هۆنەرە پایەبەرزە پێش‌بینی کردبوو چاو پێ کەوتووە، وە بێ گومان پێش‌بینی‌یە کانی تریشی لەمەولا چینە دوایی‌یە کان ئەیانبینن، هەندێ لەو پێش‌بینی‌یانە ناوەڕۆکیان ئاشکرا و هەندێ‌تری بە گۆشەو پلار لە قاڵبی هۆنراوەدا دارشتووە.

ئەو هۆنەرە ناوی عێل‌بەگی‌یە کە بە نازناوی «جاف» ناوبانگی دەر کردووە کەمتر کەسێک هەیە لە وێژەوانـانی کـورد کـە نـاوی «"عـێل‌بەگـی"جـاف»ی نـەبیستبێ "عێل‌بەگی" بە پێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەستدایە لە ساڵی ٨٩٨ی کۆچی لە شارەزوورا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە ساڵی ٩٦١ لە تەمەنی ٦٣ ساڵی‌دا کـۆچی دوایـی کردووە. لە یەکێ لە دیوانە دەستنووسە کانی عێل‌بەگی‌دا هاتووە کە "عێل‌بەگی" ٨٥٨ ساڵ پاش هافی عەلی لە دایک بووە و ٦٣ ساڵ ژیاوە. هەروەها ئەزانین کە هافی عەلی لە ساڵی ٤٠ی کۆچی دا کوژراوە، کەوابوو لە دایک بوونی "عێل‌بەگی" ئەبێتە ساڵی ٨٩٨ و مردنیشی لە ساڵی ٩٦١ی کۆچی‌دا رووی داوە.

مامۆستا علائەالدینی سەجادیش لە مێژووی ئەدەبی کوردی کە لە ساڵی ١٣٧١ی کۆچی‌دا لە چاپی داوە ئەڵێ: وەکوو ئەڵێن "عێل‌بەگی" چوار سەد ساڵ لەمەوپێش ژیاوە. فەتالی حەیدەری لە «دیوانی مەلا پەرێشان» کە لە ساڵی ١٣٣٥ی هەتاوی‌دا لە چاپی داوە ئەڵێ: عێل‌بەگی‌جاف گەڵێ بەر لە خول و رۆژگاری نادرشادا ژیاوە.

ئەوەی کە بۆ ئێمە سەرنج راکێشە ئەوەیە کە "عێل‌بەگی" لە گەڵ ئەوەی کە یەکێ لە

یارسانه کانی دەور و بەری سیروان بووە و زۆربەی پەڕاوە رەوشتی یە کانی یارسان بە زاراوەی گۆرانی هۆنراوەتەوە ئەو هاتووە بە زاراوەی کرمانجی باشووری (سۆرانی) هۆنراوە کانی خۆی هۆنیوەتەوە. ئەڵبەت ناتوانین بڵێین ئەو ئەم رچەیە شکـاندووە. چونکە بەر لە ئەو گەلێ لە هۆنەرانی کوردی یارسان بە زاراوەی کرمانجی باشووری هۆنراوەیان هۆنیوەتەوە. بە تایبەت «ئەحمەدی کـەرکووکی» لە سـەدەی شـەشەمی کۆچی و «عابدینی جاف» و هەندێ لە هۆنەرانی تر لە سەدەی هەشتەمدا ئەم رچەیانە شکاندووە و هۆنراوەیان بە زمانی زگماکی خۆیان داناوە، لە گـەڵ ئـەوەش دا کـە زاراوەی گۆرانی یان بەلاوە زاراوەیێکی رەوشتی و پیرۆز زانیوە.

"عێل بەگی" لە هۆنراوە کانی دا بە فەرمانڕەوایی نادر هەوشار (١١٤٨ - ١١٦٠ی کۆچی) و زەندی یە کان (١١٧٢ - ١٢٠٩ی کۆچی) و قاجاری یە کـان (١٢٠٩ - ١٣٤٤ی کۆچی) و پالەوی یە کان) ١٣٤٤ - ١٣٩٩ی کۆچی) و هەروەها لە بەدی هاتنی فرۆکە و ماشین و برووسکە و شەڕە کانی جیهانی و رووداوە تازە کان و گەلێ شتی نادیار و شاراوەو شتانی تریش کە لەمەولا رەنگە بێنە دی و چینە دوایی یە کان بیبینن دیاردی یەی کردووە.

ئەبێ ئەوەش بزانین کە پێش بینی و پێشگویی هەر لە مێژەوە لە ناوی ئێرانی یە کان دا باو بووە و بەشێ لە وێژەی زەردەشتی بریتی یە لە پێش بینی، بە تایبەت پەڕاوی «زەندو و هوومەن یەسن» و «دینکەرد» و «بوندهشن» و «زەردەشت نامە» و «جاماسپ‌نامە» پڕە لە پێش بینی.

لە هەندێ لە پەڕاوە کانی ئیسلامیش دا وە کوو «مظاهرالانوار» و «حلیةالمتقین» و «نجم الثاقب» و «تبصرة العوام» گەلێ پـێش بینی تـێدا ئـەبینرێ کـە زۆربـەی ئـەو پێش بینی یانە لە پێغەمبەری گەورەی ئیسلام درەوودی خوای لە سەربێ و هەروەها لە رابەرو پێشەوا کانی ئیسلام گێڕراونەتەوە. لە ئایینە کانی تریش وە کوو ئایینی جوولە کە و فەلە و بوودایی و هەندێ لە ئایینە کانی تر پێشگویی هەیە.

ئەوەی کە جێگای ورد بوونەوەیە ئەمەیە کـە ئـە گـونجێ ئـەو پـێش بینی یانە لە

رۆژگارگەلێکا، هەندە کەسێ دەستیان بردبێتە ناویانەوە و هەندە شتێکیان لەوان زیاد و کەم کردبێ و لە گەڵ رووداوەکانی رۆژگاری خۆیان یا رابردوودا بەرانبەر کرد بێ، بەڵام ئێمە بە پێی لێکۆڵینەوەیێ کە کردوومانە ئەتوانین بڵێن پێش‌بینی‌یەکانی "عێل‌بەگی" بەلای زۆرەوە لەو دەست لێ‌دانە دوورن، چونکە پێش‌بینی‌یە دەستنووسەکانی عێل‌بەیگی زۆربەیان بە دەیان ساڵ بەر لە رووداوەکان نووسراونەتەوە، وە ئەمەش ئەو بەڵگەیەمان ئەخاتە دەست کە ئەو پێش‌بینی‌یانە دەستیان نەخواردبێ.

لە پێش‌بینی‌یەکانی "عێل‌بەگی" چوار نوسخەی دەست نووسم لە دەوروبەری کرماشان و هەوشارداکەوتە دەست کە هەرکام لەو نوسخانە نارێکی و ناتەواوێیکیان هەبوو، بەڵام لە ناوی ئەو چوار نوسخەدا زۆرتر پشتم بە نوسخەی فەرەیدوونی پالیزی‌یەوە بەست کە لە ساڵی ۱۲۷۱ی کۆچی نووسراوە و بۆ ئەم نوسخە (ا)م کردووەبە نیشانەی و جیاوزی‌یەکانم لەگەڵ ئەوسێ نوسخەکەی تر لە پەراوێزەکەی دا نووسیوە. نوسخەی دووهەم بە پێنووسی کاکاردایی کەیەکێ لە نووسەرانی یارسانە و لە ساڵی ۱۳۲۵ی کۆچی نووسراوە، (ب)م کردووەتە نیشانەی. نوسخەی سێهەم بە پێنووسی موحەممەدی لواوبەری لە ساڵی ۱۳۴۳ی هەتاوی نووسراوەو (پ)م کردووەتە نیشانەی. نوسخەی چوارەم کە لە ساڵی ۱۳۴٦ی هەتاوی نووسراوە، نووسەرەکەی ناوی خۆی نەنووسیوە و (ت)م کردووەتە نیشانەی.

لە دوایی‌دا ئەمەوێ دە..تە و داوێنی خوێنەرە بەرێز و دڵسۆزەکانی کورد ببم و تکایان لێ بکەم کە ئەو دەستنووسە کوردیانەی کە لایانە و چاپ نە کراوە، بۆمانی بنێرن تا لە چاپ بدرێن و ئیتر باکەم کەلەپووری دێرینمان مۆریانە بیخوا و لە ناو بچێ.

تاران ۱۳۵۹ - سدیق بۆرەکەیی

وته‌یه‌ك:

مه‌به‌ستێ كه‌ لێره‌دا ئه‌بێ بیلێم ئه‌وه‌یه‌ پاره‌كه‌ چوومه‌ شاری پیرۆزی سلێمانی، له‌وێدا له‌ یه‌كێ له‌كتێب فرۆشه‌كاندا چاوم كه‌وته‌ پێش‌بینی‌یه‌كانی عێل‌به‌گی جاف كه‌ بیست ساڵ له‌مه‌وپێش به‌ هه‌زار ئه‌رك و كێشه‌ چاپ و بلاوم كردبوو كه‌چی پیاوێك به‌ ناوی به‌ختیار غه‌فوور هه‌ڵه‌بجه‌یی به‌ ژماره‌ی سپاردنی ١٢٨ له‌ ساڵی ٢٠٠٢دا ئه‌و نووسراوه‌ی به‌ ده‌ق به‌ ناوی خۆیه‌وه‌ له‌ چاپ دابوو به‌ بێ‌ئه‌وه‌ی وشه‌یێكی بگۆڕێ و سه‌رسووڕمان له‌وه‌دایه‌ وێنه‌ی سه‌ربه‌رگه‌كه‌ی كه‌ خۆم كێشابووم، و گه‌لێ ده‌سخه‌تی ناو نووسراوه‌كه‌شی هه‌روا به‌ دزی‌یه‌وه‌ ئۆفسێتی كردبوو. به‌ڕاستی ئه‌مه‌ جێی داخ و موخابنه‌كه‌ پیاوێكی هه‌ڵه‌بجه‌یی ده‌ست بداته‌ ئه‌م كاره‌ ناشیرینه‌ چونكه‌ شاری هه‌ڵه‌بجه‌ هه‌ر له‌ مێژه‌وه‌ كانگای وێژه‌ و فه‌رهه‌نگی كوردی بووه‌ تایه‌ربه‌گی جاف و ئه‌حمه‌د موختار به‌گی جاف و گۆران و ده‌یان هونه‌ر و زاناتری لێ هه‌ڵكه‌وتووه‌ كه‌ په‌ره‌یان داوه‌ته‌ فه‌رهه‌نگ و زمانی كوردی كه‌چی ئێستا هه‌ندێ وه‌كوو ئه‌و چه‌شنه‌ كه‌سانه‌ هه‌لیان بۆ هه‌ڵكه‌وتووه‌ و به‌ دزی‌یه‌وه‌ شوێنه‌واری خه‌ڵك به‌ ناوی خۆیانه‌وه‌ له‌ چاپ ئه‌ده‌ن. ئه‌وه‌ی كه‌ له‌ هه‌موو شتێ پتر ئازارمی دا ئه‌وه‌یه‌ كه‌ گه‌لێ هه‌ڵه‌ و په‌ڵه‌ كه‌وتبووه‌ ناو هۆنراوه‌كان، بۆیه‌ دیسانه‌وه‌ ده‌ستم كرده‌ چاپ كردنی ئه‌م نووسراوه‌ تا به‌ بێ هه‌ڵه‌ بگاته‌ ده‌ستی خوێنده‌وارانی به‌ڕێز و هێژای كورد و ئیتر ئه‌وا ئێوه‌ و پێش‌بینی‌یه‌كانی عێل‌به‌گی جاف بۆ چواره‌مین‌جار.

تاران - مانگی خاكه‌لێوه‌ی ١٣٨٢

سدێق بۆره‌كه‌یی

هه‌واڵنامه‌ی كتێب

(١)

من بە قەوڵی گۆران دەکەم قسە لە ژێر هەوران دەکەم
هەمووی لە بۆ سۆران دەکەم ئـــیتاعەتی دەوران دەکـــەم
هەروا بووە و هەروا دەبێ (١)

---

١ ـ واتە: من بە پێی وتەی گۆران ئەجوولێمەوە بە پێی قسەی پیاوە گەورەکانی ئەم عێلە مژ لە ژێر هەور دەردێنم و رازی نهێنی و شاراوە ئاشکرا ئەکەم تا ببێتە پەند و ئامۆژگاری بۆ کوردی سۆران و کەڵکی لێ وەرگرن و ئاگایان لە داهاتووەکانی خول و دەوران بێ، هەروەها کە من ئاگام لە گۆرانی چەرخ و زەمان هەیە، ئەم رەوشتە بەر لە ئێمە بەم چەشنە بووە و دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ.

وشەی "گۆران" کە لە خشتەکی یەکەمدا هاتووە بریتی‌یە لە عێلی گۆران کە لە خۆر ئاوای کرماشان و شوێنەکانی تری کوردستاندا نیشتەجێن و داگری شەش تیرەن بە ناوانی: "قەڵخانی، بیبیانی، نەیرێژی، گاوارە، کانی‌زنجیری، رێزەهو. گۆرانەکان پەیرەوی رێ و رچەی یارسانن و بە یەکێ لە شێوەکانی گۆرانی ئەدۆن و گەلێ هۆنەریان لێ هەڵکەوتووە کە راژە و خزمەتی وێژەو زمانی کوردی‌یان کردووە.

وشەی "سۆران" کە لە خشتەکی سێهەمدا هاتووە بریتی‌یە، لە عێلی سۆران کە لە مێژدا لە دەور و بەری هەولێر و هەریر و رەواندز و شەقلاوەدا ئەژیان و پاشان ئەم عێلە دەوڵەتێکیان بە ناوی سۆران دامەزران.

"سۆران" لە مێژوودا بریتی‌یە لە ناوچەی هەردوو زاب و بووەتە ناو و نیشان بۆ کوردەکانی ئەوێ. مێژوونووسان ئەڵێن کەولۆس ناوێک لە سەدەی نۆهەمی کۆچی‌دا هاتووەتە هەرێمی هەولێر و لە ناوچەی "ئاوان"دا ناوبانگی دەرکردووە و یەکێ لە کورەکانی بە ناوی عیسا لە هەرایێکا سەرکەوتووە و بووەتە سەردار و بە ناوی جێگای شەرەکە ناوبانگی "سۆران"ی بۆ ماوەتەوە. جا دەوڵەتی "سۆران" ئەم عیسا پێکەوەی ناوە و لە پاش خۆی کۆرەکەی بووەتە

(٢)

ئەوسا ئەدای وەفا دەکەم   سەرم پڕ شۆر سەودا دەکەم
هەر تەماشای دنیا دەکەم   روو بە تووری سینا دەکەم
هەڕوا بووە و هەڕوا دەبێ (٢)

جێنشینی. لە دەوری سلێمان بەگی سۆراندا، خەڵک کەوتووەتە ناو خۆشی و زانست و وێژەی کوردیش پەرەی سەندووە. پاشان "خانزاد" خوشکی سلێمان بەگ ولاتەکەی بەڕێوە بردووە، وە لە دوای خانزاد عەلی بەگ لە ساڵی ١٢٠١ی کۆچیدا بووەتە جێنشینی. دوایین میری سۆران، حەمە پاشا کوێرەی ڕەواندزە کە تا ساڵی ١٢٣٥ی کۆچی فەرمانڕەوایی کردووە و بە گەورەترین میری سۆران ئەژمێرێ. سنووری وڵاتی سۆران تا دەوروبەری سەردەشت و بانە و سابلاخ ڕۆیشتووە. قۆچکە سۆرانی کە بۆ کراس ئەیدوورێنن، و لە ناو کورداندا باوە یادگاری ئەم عێلەیە.

٢ - واتە: ئەوسا ئەمەگ ئەکەمە بەرنامەی خۆم و بە سینەیێکی پڕشۆر و دڵێکی پاک و خاوێن و سەرێکی پڕ لە ئەوین سەرنجی جیهان و خەڵک ئەدەم و وەکوو مووسا روو ئەکەمە تووری سینا و رازە نهێنییەکانتان بۆ ئەگێڕمەوە. ئەم ڕەوشتە بەر لە ئێمە بەم چەشنە بووە و دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ.

"عێلبەگی" لێرەدا دیاردەی کردوەتە کێوی تووری سینا کە هافی مووسا لەگەڵ خوا لەوێدا راز و نیازی ئەکرد. سینا ناوی گەزیرەیێکە کە کەوتووەتە نێوانی زریەی مدیتەرانە و کاناڵی سوئیز و فەلەستین و ئاودرگەی عەقەبە.

"توور"یش ناوی کێوێکە کە لە دەشتی سینا دایە. مووسا لەگەڵ پەیرەوانیدا ڕێگەی وڵاتی کەنعانی گرتە بەر و لەوێوە چووە کێوی تووری سینا و دە فەرمانی لە لایەنی خواوە وەرگرت و گەیاندیە پەیرەوانی خۆی.

بەڵام جوولەکەکان وازیان لێ نەهێنا و هەموو دەم پەڵپ و بیانوویان لێ ئەگرت و ئەویش

هەواڵنامەی کتێب

(٣)

ئـێران پـڕ لە ئـاگـر دەبـێ   حوکمی سوڵتان قاهر دەبێ
ستەم لە خـەڵق سـادر دەبـێ   دەورە دەورەی نـادر دەبـێ
هەروا بووەو هەروا دەبێ (٣)

بۆ وەڵام دانەوەی پرسیارەکانی خەڵک ئەچووە سەر کێوی توور لەگەڵ خوا دا وت‌و وێژی ئەکرد و ئەگەڕایەوە ناو خەڵک. سەرئەنجام مووسا کەوتە بیری ئەوەکە خوا ببینێ و بۆ ئەم مەبەستە چووە کێوی توور و وتی: "رَبِّ أرنی أنظُر اِلیکَ" یانێ: خوایا خۆت دەرخە تا بتبینم. خوایش فەرمووی: "لَن تَرانی وَ لکِن انظُر اِلی الجَبَلِ فاِن استَقَرَّ مَکانَهُ فَسَوف تَرانی" واتە: تۆ هەرگیز ناتوانی بمبینی. بەڵام بە کێوەکە بڕوانە ئەگەر لە جێی خۆیا ما ئەوا تۆش ئەمبینی. لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە کە کاتێ خوا خۆی دەرخست، کێوەکە هەپروون هەپروون بووەوە و مووسایش بێهۆش کەوت و کاتێ هاتەوە سەر خۆی داوای لێ بووردنی لە خوا کرد.

٣ ـ واتە: ئێران پڕ لە ئاگری شەڕ ئەبێ و بە فەرمانی شا هەموو شوێنێ وێران و خاپوور ئەبێ و خەڵک ژیان بە زەبر و زەنگ ئەبەنە سەر تا نادر ناوێ پەیدا ئەبێ. دنیا هەر وا بووەو هەر واش دەبێ.

"عێل بەگی" لێرەدا دیاردی ئەکاتە رۆژگاری فەرمانڕەوایی نادرشای هەوشار کە لە ١١٤٨ - ١١٦٠ی کۆچی "فەرمانڕەوایی کردووە و عوسمانیەکان و ئەفغانیەکانی شکست داوە و لە ساڵی ١١٥١ی کۆچی دا هێرشی بردووەتە هندوستان و ئەو وڵاتەی داگیر کردووە و گەڕاوەتەوە. ئەم پاتشا وەکوو پادشاکانی تر گەلێ ستەمکار بووە و گەلێ لە عێلە کوردەکانی کرمانجی لە کوردستانەوە کۆچاندووەتە خوراسان و ئەوانی لە زێد و مەڵبەندی خۆیان ئاوارە و دەربەدەر کردووە و پاشان هەر ئەو عێلە نەبەزانە لە بەرامبەری زەبر و زەنگی نادرشادا راپەڕیون و ئەویش لە ساڵی ١١٦٠ کۆچی بۆ تەمێ کردنی ئەم کوردانە بە لەشکرەوە

(۴)

خاسان وە بێ وەتەن دەبێ　　مورغان دوور لە چەمەن دەبێ
شاهان وە بێ کەفەن دەبێ　　دەوران وە کامی زەن دەبێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ (٤)

چووەتە سەریان، بەڵام لە ڕێ داکوژراوە و بەم ئاواتە پیسەی نەگەیشتووە. لە پاش کوژرانی نادرشا ئێران شێواوە و کورەکەیان ناوەتە سەر تەخت تاکەریمخانی زەند ڕاپەڕیوە و بنەماڵەی هەوشاری پووچ کردووەتەوە.

ئەم هۆنراوە ئەوەمان بۆ دەردەخا کە ڕۆژگاری ژیانی "عێل‌بەگی "گەلێ بەر لە ڕۆژگاری فەرمانڕەوایی نادر بووە و ئەگونجێ لە ڕۆژگاری فەرمانڕەوایەتی سەفەویەکانا ژیابێ و ئەم پێش‌بینی‌یانەی وتبێ.

۴ ـ واتە چاکان دەربەدەر ئەبن و بە بێ نیشتمان ئەمێننەوە و پەلەوەران لە مێرگ و چیمەن دوور ئەبنەوە و فەرمانڕەوایان و شایان بە بێ کفن ئەمرن و کەس هەواڵیکیان لێ ناپرسێ و ئەوسا چەرخی دەوران لە ئێراندا بە کامی بنەماڵەی «زەند» ئەسووڕێتەوە. ئەم ڕەوشتە بەر لە ئێمە بەم چەشنە بووە و دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ. لەم هۆنراوانەدا دیاردی‌یە ئەکاتە خولی فەرمانڕەوایەتی زەندی‌یەکان کە لە ١١٧٢ تا ١٢٠٩ی کۆچی لە ئێرانا فەرمانڕەوایەتی‌یان کردووە.

"زەند" یەکێ لە عێلەکانی (لەک)ە کە لە لورستاندا ئەژین، دامەزرێنەری ئەم بنەماڵە کەریم خانی (زەند)ە کە پیاوێکی دڵپاک و لێبوردو و ئازا و بەجەرگ و دادگەر بووە و ئێرانی لە بشێوێنە ڕزگار کردووە و ناوی خۆی ناوە (وکیل الرعایا) و پاشان شاری شیرازی کردووەتە پایتەخت و لەشکرێکی پڕ چەکی پێکەوە ناوە و زۆربەی لەشکرەکەی لە عێلەکانی کورد بووە. کەریم خان گەلێ بایەخی داوەتە کشت و کاڵ و ئاوەدانی و بەم چەشنە ئێران لە زەمانی ئەوا بە جارێ ئاوەدان بووەتەوە و خەڵک کەوتووەتە ناو خۆشی. ئەم پیاوە دڵپاک و نەبەز لە

(٥)

دەوران بە دەست قەجەر دەبێ تەیموو لە خەو خەبەر دەبێ
گەلێ سەران بێ سەر دەبێ ئاشووب و شۆڕ و شەڕ دەبێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ (٥)

ساڵی ١١٩١ی کۆچی لە تەمەنی ٨٠ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و خەڵک بە جارێ بۆی بە پەرۆش بوون. لە دوای کەریم خان چەند میری تری زەند فەرمانڕەواییان کردووە تا لە ساڵی ١٢٠٩ کۆچی قاجاری یەکان ئەم بنەماڵەیان بە جارێ تەفر و توونا کرد.

٥ ـ واتە: پاش دەورانی فەرمانڕەوایەتی زەندیەکان، قەجەرەکان فەرمانڕەوایەتی ئەگرنە دەست و ئەمانە ئەوەندە زەبر و زەنگ و ستەم ئەنوێنن کە تەیمووری لەنگ لە خەو وریا ئەبێتەوە و پێی شاد ئەبێ، ئەوندەش لاشە بێ سەر ئەبێ و بشێوی و شەڕ و شۆڕ دائەمەزرێ کە لە ژماردا نایێ، جیهان بەر لە ئێمە بەم چەشنە بووە و دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ.

لێرەدا دیاردی ئەکاتە سەر قاجاری یەکان کە لە ١٢٠٩ ـ ١٣٤٤ی کۆچی بۆ ماوەی ١٣٥ ساڵ بە سەر ئێرانا فەرمانڕەوایی یان کردووە و بە هۆی لێ نەهاتوویی فەرمانڕەوایانی ئەم زنجیرە گەلێ لە شارەکانی ئێران بە تایبەت بەشێ لە ئازەربایجان کەوتە ژێر دەسەڵاتی رووسەکان و ئێران بە جارێ کەوتە ناو شپرزە و ئاژاوە. ئەم قاجاریانە لە بنەرەتا یەکێ لە عێلەکانی مەغوول بوون و موحەممەد خانی قاجار لە ساڵی ١٢٠٩ی کۆچی بنەماڵەی زەندی یەکانی لە ناو بردووە و خۆی چووەتە سەر تەخت. لە پاش ئەو هەندێتر هاتوونەتە سەر تەخت و خەریکی چەوساندنەوەی خەڵکی ئێران بوون و بە زەبر و زەنگ و ستەم وڵاتیان بردووەتە رێوە و وڵات بە جارێ کەوتووەتە ناو ئاژاوە و شەڕ و شۆڕ.

"عێل بەگی" لە خشتەکی دووهەم دا دیاردی ئەکاتە تەیموور کە مەبەستی ئەمیر تەیمووری گورەکانی (٧٧١ ـ ٨٠٧ی کۆچی) یە کە بە تەیمووری لەنگیش ناسراوە و گەلێ لە وڵاتەکانی بە زۆری شمشێر داگیر کردووە و سەمەرقەندی کردووەتە پایتەختی خۆی. ئەمیر

(٦)

جیهان پڕ لە غەوغا دەبێ ئەداکەرێ پەیدا دەبێ
مونکر گەلێ ریسوا دەبێ فتنەو شەری بەرپا دەبێ
هەروا بووەو هەروا دەبێ (٦)

تەیموور ئەگەیشتە هەر شوێنێ، ئەو شوێنەی بە جارێ وێران ئەکرد. وە یا ئەیسووتاند و خەڵکەکەی ئەکوشت و سامان و دارایی یەکەشیان بە تالآن ئەبرد و دەستووری ئەدا سەری ئەو کەسانەی کە ئەکوژران ببڕن و منارەی لێ درووست کەن. بە جۆرێ کە مێژوونووسان گێراویانەتەوە لە دهلیدا منارەیێکیان لە سەری ١٠٠ هەزار کوژراو و لە بەغدادا لە ٩٠ هەزار کوژراو و لە ئەسپەهاندا لە ٧٠ هەزار کوژراو درووست کرد، وە لە سەبزەواردا دوو هەزار کەسیان بە زیندوویی نایە چینی دیوار. ئەمیر تەیموور لە پەلامارەکەیا بۆ سەر بەغدا لە رێگەی کوردەوارییەوە تێپەڕیوە و کوردەکان لە بەرامبەری سپاکەیا راوێستان و گەلێکیان لێ کوژراوە و گەلێ زیانیان لێ کەوتووە.

جا "عێل‌بەگی" لە هۆنراوەکەیا ئەڵێ: قاجارییەکان ئەوەندە ستەم لە خەڵک ئەکەن و لە دەوری ئەوانا ئەوەندە خەڵک ئەکوژرێ و لاشە بێ‌سەر ئەبێ کە رەوانی تەیمووری پێ شاد ئەبێ.

٦ ـ واتە: جیهان پڕ لە غەوغا و هەنگامە ئەبێ و ئەداکەر و کارسازێ پەیدا ئەبێ و بەم شەڕ و کێشانە کۆتایی دێنێ و خراپکاران و شەڕ هەڵگیرسێنەران بە سزای خۆیان ئەگەیێنێ، ئەم رەوشتە بەر لە ئێمە بەم چەشنە بووە و دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ.

(٧)

نیوەی ئێران هی رووس دەبێ		ئەوەی هیچ بێ نامووس دەبێ
ئـەوسا زەریـان لە مس دەبـێ		دین و ئـیمان زۆر سس دەبـێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ (٧)

(٨)

شـۆرش لە ئـێرانـی دەبـێ		سەرێ جۆش و گرانی دەبێ
گـەلێ مـەردان فـانی دەبێ		رفـی دۆسـتی گـیانی دەبێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ (٨)

---

٧ ـ واتە: رووس نیوەی ئێران داگیر ئەکا و لەم رۆژگارەدا خەڵک کەمتر گوێ بە نامووس ئەدەن، دین و بڕواش لە لایان سس و کز ئەبێ و پووڵ و پارەیان لە مس لێ ئەدەن و ژیان لە بێ بڕواییدا ئەبەنەسەر. رەوشتی جیهان بەمچەشنە بووەو دوای ئێمەش هەر بەمچەشنە ئەبێ.

"عێل‌بەگی" لەو هۆنراوانەدا دیاردی‌یە ئەکاتە شەڕەکانی ئێران و رووس کە لە زەمانی فەتالی شای قاجار لە ساڵی ١٢٤١ و ١٢٤٣ی کۆچی‌دا رووی داوە و لەم شەڕانەدا سپای ئێران چەند جار تێ‌شکاوە بە هۆی بڕیارنامەی نـەنگینی تـورکمان چای‌یەوە، ئـێرەوان و نەخچەوان و بەشێ لە دەشتی موغان تاکەوشەنی رووباری ئارێز درایە دەوڵەتی رووس و بەم چەشنە بەشێ لە ئێران کەوتە ژێر دەسەڵاتی رووسەکان.

٨ ـ واتە: لە ئێراندا شۆرش و بزووتنەوە پەیدا ئەبێ و هەمووی خەڵک یەک ئەگرن ئـەم بزووتنەوە دێننە دی، بەڵام پاشان ئەبێتە گرانی و قاتی و قڕی و گەلێ خەڵک لە ناو ئەچێ و رفی دۆستی گیانی ئەبێ. رەوشتی جیهان بەم چەشنە بووە دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ.

(٩)

چابووک سوواریّ دەنگ دەکا　　سەید و شکار پەڵەنگ دەکا
هەر ساعەتیّ سەد رەنگ دەکا　　دنیا و خەڵق پڕشەنگ دەکا
هەروا بووە و هەروا دەبیّ (٩)

(١٠)

مەردان مەردی گەزاف دەکەن　　هەم بە راستی خەلاف دەکەن
قسان بە تیر قەلاف دەکەن　　بە رێگەی دوور مەساف دەکەن
هەروا بووە و هەروا دەبیّ (١٠)

لێرەدا دیاردی ئەکاتە شۆرش و بزووتنەوەی گەلی ئێران کە لە زەمانی (مظفرالدین شا ١٣١٣ - ١٣٢٤ی کۆچی)دا بە هۆی سەتارخان و یارانیەوە رووی دا، وە لە ئازەربایجان و زۆربەی شارەکانی تری ئێراندا بزووتنەوە و شۆرش دەست پیّ کرا و سەرئەنجام فەرمانی (مشروطە) لە لایەنی شای ناوبراوەوە مۆر کرا. میرزا مەحموود خانی ئەمیر توومانی دەوەلوو لە یادداشتەکانی خۆی دا ئەڵیّ: لەم رۆژگارەدا ئێران کەوتە ناو گرانی و قاتی و قری و شەر و شۆر و خەڵک ژیانیان بە چەرمەسەریّ ئەبردە سەر و تەنانەت لە بەر برسیەتی لە گۆشتی وڵساتی درندەش لایان نەئەدا و هەرکەسیّ بە بیری تێر کردنی زکی خۆیەوە بوو.

٩ ـ واتە: شۆرەسواریّ ئەگەیێتە هانای ئەوان و پڵنگ خوویان و ستەمگەران نێچیر ئەکا و هەر دەمیّ بە سەد رەنگ خۆی ئەنوێنیّ و هەمووی خەڵکی جیهان شادمان ئەکا و هێمنی ئەوان دێنێتە دی. ئەم رەوشتە هەر بەم چەشنە بووە و دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە دەبیّ.

١٠ ـ واتە: مەردان و پیاوی ناپیاوان گەزاف و درۆ ئەکەن و لە ڕێی راست لائەدەن و قسان بە هۆی تەلەوە لە رێگەی دوور بە یەک ئەگەیێنن و پیلانبازی و رامیاری لە وڵاتدا بڵاو ئەبێتەوە و پەرە ئەستێنیّ.

هەواڵنامەی کتێب

(١١)

گـەلێ دڵـم بـە تـەنگ دەبـێ　　سەدای تۆپ و تفەنگ دەبـێ
شەڕی سەرباز بە شەنگ دەبێ　　ئـێران دیلی فـەرەنگ دەبـێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ (١١)

لێرەدا دیاردی ئەکاتە بێ تەل و تلفۆن و تەلگراف کە خەڵك بە هۆی ئەمانە لە ڕێگەی دوورەوە قسەی خۆیان بە یەکتر ئەگەیێنن. لە دەوری کۆن لە ئێراندا بە هۆی ئاورکردنەوە لە سەر لووتکەی کێوەکانا هەواڵیان بە یەکتر ئەگەیاند، یوونانییەکان و ڕۆمییەکانیش هەر ئەم ڕەوشتەیان بوو، وە ئەفریقاییەکانیش بە هۆی تەپڵی (تام‌تام)ەوە هەواڵیان بە یەکتر ئەدا و لە هەندێ شوێنیش‌دا بە هۆی کۆتری نامەبەرەوە هەواڵیان بۆ یەکتر ئەنارد تاکەودشاپ لە ساڵی ١٧٩٤ی زایین تەلگرافی هەوایی داهێنا و پاشان کۆك و ئەوسا ویتستن لە ساڵی ١٧٩٤دا بە هۆی ئەلکتریسیتەی ئاسن ڕفێنەوە پەیامی لە شوێنێکەوە ئەگەیاندە شوێنێکی‌تر، بەڵام وێنەگرێ بە ناوی سامۆیل مۆرس لە ساڵی ١٨٣٢ تەلگرافی بە شێوەیێکی‌تر داهێنا و پاش ئەو لە ساڵی ١٨٥۴ گراهام‌بیل تەلەفۆنی داهێنا و لە ساڵی ١٩٣٠دا مارکنی دەستگای بێ‌تەلی بەدی هێنا. بێ‌تەل و تەلەفۆن و تەلگراف لە ڕۆژگاری قاجارییەکانەوە هاتووەتە ئێران و کەڵکی لێ‌وەرگیراوە.

١١ ـ واتە: دڵم گەلێ بە تەنگ ئەبێ، چونکە دەنگی تۆپ و تفەنگ لە هەموو لایێکەوە هەڵئەسێ و ئەوسا سەرباز بە فیشەك شەڕ ئەکا و جیهان ئەکەوێتە ناو ئاژاوە و ئێرانیش دیلی فەرەنگ ئەبێ و ئەکەوێتە ژێر ڕکێف و دەسەڵاتی فەرەنگییەکانەوە. دنیاهەروابووە و هەرواش ئەبێ.

لێرەدا دیاردی ئەکاتە شەڕی جیهانی یەکەم کە فەرەنگەکان ئێرانیان ژێرپێ کرد، شەڕی جیهانی یەکەم کە لە ١٩١۴ ـ ١٩١٨ی زایین‌دا ڕووی داوە، بلیۆن و نیوێك کەوتوونەتە ناو شەڕ. لەم شەڕە ١٣۴٠ ملیۆن لە هاوپەیمانەکان چوونە گـژ ١٦٠ ملیۆن ئەڵمانی و

(۱۲)

ڕەخشی ڕوستەم ئیزهار دەبێ　　ئەسپی ئاسن ڕەهوار دەبێ
دوڵدڵ شەودێز بەکار دەبێ　　گەلێ شت هەن ئاشکار دەبێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ (۱۲)

نەمسەوی و مەجەری و تورکیدا. لەم شەڕەدا ٦٠ ملیۆن کەس لە ژێر چەکدا بوون و ٨ ملیۆنیان لە پێناوی چلێسی چەند کەسێکا کوژران و ١٨ ملیۆنیش بریندار کەوتە ناو جیهانەوە. وە دوای شەڕەکەش ١٧ ملیۆن کەس بە برسیەتی و دەربەدەری و نەخۆشی ڕشانەوە و چاو قوولکە و پەرێشانییەوە مردن. کە واتە ٤٣ ملیۆن کەس لە شەڕی جیهانی یەکەم دا بوون بە گاو و گەردوونی چەند کەسێک. بناغەی ئەم شەڕەش ئەوە بوو کە فرنسیس شای سوربیا لە گەڵ ژنەکەیا لە ناو دروشکەدا بوون و لە لایەن چەند کەسێکەوە ڕەشەکوژی کران و ئیتر ئەمە بووە هۆی هەڵگیرسانی ئەو شەڕەکە سەری ئەم هەموو حەشاماتەی تیا برد. لەم ڕۆژگارە لە ئێراندا کە ئەحمەد شای قاجار پادشایەتی ئەکرد، هەر شوێنێکی وڵات لە ژێر دەسەڵاتی بێگانەدا بوو، وە فەرەنگییەکان بە جارێ ئێرانیان ژێرپێ کردبوو.

١٢ ـ ئەسپی ئاسن ئەکەوێتە ڕێ و وەکوو ڕەخشی ڕوستەم و دوڵدڵ و شەودێز توند ئەڕوا و گەلێ شتی نهێنی ئاشکرا ئەبێ. ڕەوشتی جیهان بەم چەشنە بووە و دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ.

لێرەدا دیاردی کردووەتە بەدی هاتنی ترومبێل و خۆڕۆ و قەتار و پیشەسازی و ئامراز و شت و مەکی موتوری. ترومبێل بۆ یەکەمین جار لە لایەنی کوگنوت Cugnotـەوە داهات و لە ساڵی ١٧٦٨ی زاین دا تاقی کرا و کەڵکی لێ وەرگیرا، ئەم ترۆمبیلە کە بە هەڵمی ئاو کاری ئەکرد. کاتژمێرێ چوار کیلومتر ڕێی ئەبڕێ. لە ساڵی ١٧٨٥دا دەملێر Daimler کالیسکەیێکی نەوتی درووست کرد و پاشان کاربراتۆرێکی بۆ داهێنا، لە ساڵی ١٨٩٦دا کارڵ بنز Carl Benz بۆ یەکەمین جار ترومبێلێکی بە چەشنی ئێستا لە پاریسدا داهێناو

(۱۳)

تیغی مەولام بڕان دەبێ   سپای قەجەر قڕان دەبێ
سەر لە مەیدان فڕان دەبێ   ناری دۆزەخ گڕان دەبێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ (۱۳)

خستیە کار. فرنان فۆرست Feanar Forestیش لە ساڵی ۱۸۵۱ لە کولرمەندا چەند موتوری ۲و۴و٦ سیلەندەری بۆ ترومبێل داهێنا و پاشان لە جیهاندا کەڵکی لێ وەرگیرا، رودلف دیزل Rudolf Dieselی ئەڵمانیش کە لە ساڵی ۱۸۵۸ لە پاریس‌دا لە دایک بووە، موتۆرێکی داهێنا کە بە هۆی باتری‌یەوە رۆشن ئەبوو، و ئەکەوتە رێ بە چەشنێ کە ئێستا هەیە. پاشان ترومبێل کەوتە وڵاتەکانی تریش و کەڵکیان لێ وەرگرت. ترۆمبیل بۆ یەکەمین جار لە ئێران دا کە لە زەمانی (مزەفەرەالدین‌شا (۱۸۹۵ - ۱۹۰٦ی زاین) دا بە هۆی شای ناو براوەوە هێنراوەتە ئێران و کەڵکی لێ وەرگیراوە. ئەم ترومبێلەش بە هەڵمی ئاو کاری کردووە.

۱۳ - شمشێری سەروەر و خۆشەویستم بە بڕشتەوە قڕ ئەخاتە ناو سپای قەجەرەوە سەر لە مەیدانی شەڕا ئەکەوێتە فڕکە و ئاگری دۆزەخ بۆ ئەو دەستە بڵێسە و گڕ ئەسەنێ. رەوشتی جیهان بەم چەشنە بووە و دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ.

لێرەدا دیاردی ئەکاتە لە ناوچوونی بنەماڵەی قاجار کە لە ساڵی ۱۳۴۴ی کۆچی‌دا بە جارێ لە ناو چوو. لەم رۆژگارەدا خەڵکی ئێران ژیانیان بە چەرمەسەرێ و برسیەتی و نەخۆشی و هەژاری‌یەوە ئەبردە سەر و لە هەموو شوێن و قوژبنێکی ئێراندا ئاگری شەڕی ناوخۆیی هەڵگیرسا بوو بە جارێ هەمووی خەڵکی ئێران لە بەرامبەری کاربەدەستانی دەوڵەتا راپەڕیبوون و هیوای شنەباێنکی رزگاری بۆ گەلی ئێران هاتبووە دی کەچی هەورێ رەش و تەم و مژی دەوڵەتی دیکتاتۆری رەزاخانی خوێنمژ ئەو هیوایەی لە ناو برد و لە زۆربەی شارەکانا دەرگای بەندیخانەکان کرانەوە و خەڵک ئەوندەی‌تر کەوتنە ناو پەژارە و خەفەتەوە.

(۱۴)

دەورە دەورەی رەزا دەبێ   لە دوای رەزا غەزا دەبێ

لە دوای غەزا فەزا دەبێ   مەردوم دەست بە نزا دەبێ

هەروا بووە و هەروا دەبێ (١٤)

---

۱۴ ـ واتە دەور و رۆژگار ئەکەوێتە دەستی (رەضاشا)و لە دوای ئەو شەر دەست پێ ئەکا و پاشان جیهان هێمن ئەبێتەوە و خەڵک ئەکەونە نزا کردن و لە خوای مەزن ئەپارێنەوە. رەوشتی جیهان بەم چەشنە بووە و دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ.

لێرەدا دیاردی ئەکاتە کوودتای رەزاخانی خوێنمژ کە بنەرەتی دەوڵەتەکەی لە سەر ستەم و زەبر و زەنگ و کوشت و کوشتاری خەڵکی بێ گوناهی ئێران دامەزران وە لە سەردەمی ئەم پاتشا ستەمکارەدا خەڵک بۆ زیندوو کردنەوەی ئازادی لە سەرتاسەری ئێراندا راپەرین و ئەویش هەموو بزووتنەوەیێکی رزگاری خوازی سەرکوت کرد. وە کوشتن و برین وتالاّن کردنی ماڵی خەڵکی لە لا وەکوو ئاو خواردنەوە بوو. لە خولی رەزاخانی ناپاکا نەتەوەی کورد ژیانیان لە باری ئابووری و کۆمەلاّیەتی و رامیاری‌دا بە تاڵی و ناڵەباری ئەبردە سەر، وە کوردستان بوو بووە گۆرستانێکی کش و مات و گەلێ لە ئازادی خوازەکان بە دەستی کاربەدەستانی ئەم پاتشا ستەمکارەوە لە دار دران. بەڵام رەزاخان و هاوکارە درندەکانی هەرگیز نەیانتوانی کڵپەی بزووتنەوە لە دڵی نەتەوەی کورد بکوژێننەوە، ئەوە بوو کە لە بزووتنەوە و شۆڕشی سەرتاسەری ئێراندا گەلی کورد شان بە شانی برا ئێرانی‌یەکانی تر خەباتیان کرد تا ئەم شۆڕشە هاتە دی و ئیتر دوای ئەوە فەرهەنگ و زمانی کوردی ئازاد کرا و گەلێ نووسراوی کوردی چاپ و بلاّو بووەوە.

(١٥)

ئێران وەکوو فەرەنگ دەبێ   پڕ نەقش و ڕەنگاوڕەنگ دەبێ
کوڕ وەکووکچ قەشەنگ دەبێ   مایل بە شۆخ و شەنگ دەبێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ (١٥)

(١٦)

تەیرێ وەک ڕەعد وبەرق دەبێ   گوێچکەی لە دووکەڵ غەرق دەبێ
دەشت و دەری پێ لەق دەبێ   بە ڕووی هەوا مۆلەق دەبێ
هەروا بووەو هەروا دەبێ (١٦)

---

١٥ ـ ئێران وەکوو فەرەنگستانی لێ دێ و هەموو جێ و شوێنێکی ڕەنگاوڕەنگ ئەبێ و کوڕ وەکووکچ حەز لە شۆخ و شەنگی ئەکا و خۆی ئەڕازێنێتەوە. ڕەوشتی جیهان بەم چەشنە بووە و دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ.

١٦ ـ واتە: پەلەوەرێ وەکوو گرمەی هەور ئەگرمێنێ و لە گوێیەوە دووکەڵ هەڵئەسێ و خەڵک دەشت و کێوی پێ ئەبڕن و ئەو پەلەوەرە تەنانەت بە ڕووی هەوادا ڕائەوەستێ. ڕەوشتی جیهان بەم چەشنە بووە و دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ.

لێرەدا دیاردی ئەکاتە بەدی هاتنی فڕۆکە و مووشەک و ئەم جۆرە شتانە. کەڵکەڵەی فڕین بە ئاسمانەکان هەر لە مێژووە لە مێشک و دڵی مرۆڤدا بووە و ئادەمیزاد ویستوویەتی لە سەر زەوییەوە بفڕێتە ئاسمان. لە ئەفسانەکانی یوونانی کۆندا ئەم هیوایە گەلێ ئەبینرێ. لە نووسراوێکی چینیدا هاتووە کە یەکێ لە قەڕالانی چین ئەژدیهایێکی لە پارچەیێکی تایبەتەوە دروست کرد و ناوی ئەو ئەژدیهایەی پڕ کرد لە دووکەڵی گەرم و لە بەرانبەری خەڵکا چووە

(١٧)

خاسان وه بێ مەڵوەن دەبێ   کام دی بە کامی ژەن دەبێ
زەوق و زینەت و سیار دەبێ   خەڵقی ژنان وشیار دەبێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ (١٧)

ئاسمان. لە یەکێ لە ئەفسانەکانی کوردیش‌دا هاتووە کە یەکێ لە سەردارانی کۆنی کورد سواری چەرخ و فەلەک بووە و ئاسمانی پێ بڕیوە. لئوناردوداوینچی کە یەکێ لە پەیکەرتەراشان و بژیشکانی ئیتالیایی‌یە لە یەکێ لە پەراوەکانی خۆی‌دا ئەڵێ: مرۆ سەرئەنجام بە هۆی باڵی کەرکاشەوە ئەتوانێ وەکوو پەلەوەران بفرێتە ئاسمان، وە هەر ئەم زانایە لە ساڵی ١٥٠٠ی زایین‌دا دەستگایێکی دروست کرد کە ماوەیێک فری‌یە ئاسمان و پاشان لە شوێنێک دا نیشتەوە. لە ساڵی ١٦٧٨دا فەرەنسەوی‌یەکان دەستگایێکیان داهێنا کە باڵەکانی بە هۆی مرۆوە ئەجووڵایەوە. لە ساڵی ١٩٠٣ی زایین‌دا برایانی رایت لە ئەمریکادا فرۆکەیێکیان داهێنا کە بەهۆی موتۆری نەوتی‌یەوە لە هەوادا کەوتە فرین و بۆ یەکەمین جار مرۆ توانی بە هۆی فرۆکەوە لە شوێنێکەوە بڕواتە شوێنێکی‌تر و پاشان چەشنەکانی فرۆکە لە لایەن زانایانی جیهانەوە داهێنرا.

١٧ - واتە: پیاوچاکان بە بێ مەڵبەند ئەبن و لە زێد و نیشتمانی خۆیان ئاوارە و دەربەدەر ئەکرێن و ژنان بە کامی خۆیان ژیان ئەبەنە سەر و بە هەزار جۆر خۆیان ئەرازێننەوە و هەندێکیشیان بە وشیاری‌یەوە ئەژین. ڕەوشتی جیهان بەم چەشنە بووە و دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ.

(١٨)

مانگ روویانی دەوڵـەتی   بـادە خـۆرانـی خـەڵوەتی
کـۆتا لبـاس و سـەرپەتی   جامە سپی و خەت خـەتی
هەروا بووە و هەروا دەبێ (١٨)

(١٩)

"عێل‌بەگی" دی دڵگیر دەبێ   فــەرەنگستان زنــجیر دەبــێ
ئـێران و رۆم نـەخچیر دەبێ   ئـەوسا فـەزا تـەسخیر دەبـێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ (١٩)

---

١٨ ـ واتە: مانگ رووان و شۆخ و شـەنگان لە گـۆشە و کـەناری وڵاتدا بـە ئـاشکرایـی ئەگەڕێن و بادەخۆران و مەی نۆشان لە شوێنی تەریکدا خەریکی خواردنەوەی مەی و بادە ئەبن، وە کچان و ژنان بە جل و بەرگی ئاڵ و واڵا و کورت و سەری پەتی و کوران بە کراسی سپی و خەت خەتی‌یەوە ئەگەڕێن و ژیان ئەبەنە سەر. ڕەوشتی جیهان بەم چـەشنە بـووە و دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ.

١٩ ـ واتە: "عێل‌بەگی" ئیدی گەلێ دڵگیر و خەمگین ئەبێ، چونکە فەرەنگستان وەکـوو زنجیر ئەلکێ بە یەکەوە و ئێران و ڕۆم بە دەستی ئەوان نێچیر ئەبێ و ئەوسا فەزا بە دەستی مرۆوە ئەگیرێ. ڕەوشتی جیهان بەم چەشنە بووە و دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ.

مرۆ هەر لە مێژەوە کەڵکەڵەی پەروازی ئاسمانەکان و گرتنی ئەستێرەکـان و فـەزای لە سەردا بووە و بە هیوای ئەو ڕۆژە بووە کە بتوانێ لە ئەستێرەکاندا دابەزێ و لە ناویانا بگەڕێ و ئاگاییان لێ بە دەست بێنێ. هەروەها ئەزانین رووسەکان لە ٢١ی ئاوریلی ساڵی ١٩٦١

(٢٠)

هەمووی شاهان بێڕا دەبێ   لە پڕ شەڕ و هەرا دەبێ
کەم خەڵق وە حوکمی شا دەبێ   چەرخ و چرا بەرپا دەبێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ [(٢٠)]

گاگارینیان بۆ گەران بە دەوری گۆی زەوی‌دا نارد و ڕێی گرتنی فەزایان بۆ مرۆ کردەوە. لە پێنجەمی مانگی مەی ئەو ساڵەدا، ئەمریکا (ئلن شپرد)ی نارده فەزا و پاشان نۆره گەیشتە مانگ و لە ساڵی ١٩٦٩زایین دا توانیان بە هۆی ئاپۆلۆی یانزە و دوانزەوە لە گۆی مانگ‌دا دابەزن و گەلێ ئاگایی لە بارەی مانگەوە بە دەست بێنن. پاشان زانایانی جیهان کەوتنە بیری ئەوەی کە لە ئەستێرە گەرۆکە کانیشەوە ئاگایی بهێننە دەست. ئەوە بوو کە لەم دوایی‌یەدا بە هۆی مووشکە کانی خۆیان توانیان گەلێ ئاگایی لە ئەستێرەی برجیس و بارام و کەیوانەوە بە دەست بێنن، وە لە ساڵی ١٩٧٥ ئاپۆلۆی ئەمریکا و سایۆزی ڕووس لە فەزادا گەیشتنە یەک. بەم چەشنە مرۆ توانی پێی لە مانگ و ئەستێرەکان و فەزاش‌دا بکرێتەوە و بە ئاواتی دێرینی خۆی بگا.

٢٠ ـ واتە: هەموو شایان و پاتشایان گومڕێ ئەبن و لە بێ ڕێی‌دا ئەژین و لە پڕ شەڕ و هەرا لە هەموو گۆشەیێکی جیهانا دەست پێ ئەکا و کەمتر کەسێ گوێ ئەداتە فەرمانی شا، پاشان جیهان ئارام و هێمن ئەبێتەوە و چەرخ و چرا بەرپا ئەبێ. ڕەوشتی جیهان بەم چەشنە بووە و دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ.

"عێل‌بەگی" لەم هۆنراوەدا ئایەی ٣٢ی سوورەی (نمل)مان ئەخاتە بیر کە ئەفەرمێ: «..ان المُلوكَ اذا دَخلوا قَريَةَ أفسدوها و جعلوا أعِزَّةَ أهلها أذله...» واتە: پاتشایان کاتێ ئەڕۆنە شارێ. خراپە و تووڵانەوە لەو شارەدا بلاو ئەکەنەوە و خۆشەویستەکانی ئەو شارەش کەنەفت و پەرێشان ئەکەن.

"عێل‌بەگی" لە هۆنراوەکەی‌دا هەروەها دیاردی ئەکاتە شەڕی جیهانی دووهەم کە

(٢١)

گاگا قەحتی قـەهھار دەبـێ　　خەڵقی زەمان هوشیار دەبـێ
نـاهەمواری هـەموار دەبـێ　　ئەوسا سەرێ ئـاشکار دەبـێ
هەروا بووەو هەروا دەبێ (٢١)

(٢٢)

تاعەت بە مەجبووری دەبێ　　دی بـازاڕی بـلووری دەبـێ
چـینی و فـەغفووری دەبـێ　　گوڵبانگی جەمهووری دەبێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ (٢٢)

هەواڵنامەی کتێب

بێگانەکان دیسانەوە ئێرانیان ژێرپێ کرد. لەم شەڕەدا گەلێ زیان گەیشتە نەتەوەکانی جیهان، بە جۆرێ کە ٣٥ ملیۆن کەس کوژراو ٢٠ ملیۆن کەس لە دەست و پێ بێوەری بوون و ١٧ ملیۆن لیتر خوێنی مرۆ ڕژایە زەوی و ١٢ ملیۆن ژن منالی لە بار چوو ١٣ هەزار فێرگە و ٦ هەزار زانستگە و هەشت هەزار لابراتوار وێران و خاپوور بوون و ٣٩٠ هەزار ملیار گوللە لە هەوادا تەقێنرا.

٢١ ـ واتە: ماوەیێ قاتی و قڕی و گرانی دەست پێ ئەکا و پاشان خەڵک وشیار ئـەبنەوە و هەموو ناهەمواری و نالەبارییێ هەموار ئەبێ و ئەوسا سەرێ ئاشکرا ئەبێ و سەر هـەڵئەدا. ڕەوشتی جیهان بەم چەشنە بووە و دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ.

٢٢ ـ پەرستنی خودا بە زۆر ئەنجام ئەدرێ و ئەو دەمە بازاڕ پڕ لە دەفری بلوور چینی ئەبێ و ئەوسا دەنگی کۆماری لە هەموو شوێنێکدا بەرز ئەبێتەوە. ڕەوشتی جیهان بەم چەشنە بووەو دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ.

(٢٣)

کاری مەردان نامەردی بۆ ‌ دەورانەکەی رەنگ زەردی بۆ
دەواکەیشی دڵدەردی بۆ ‌ رۆزگاری دڵسەردی بۆ
هەروا بووە و هەروا دەبێ [٢٣]

وشەی کۆمار یا جەمهووری کە لە هۆنراوەکەی عێل‌بەگی‌دا هاتووە، هەر لە مێژەوە لە ناو گەلەکانا باو بووە. ئەفلاتوون پەراوێکی بە ناوی (کۆمار) نووسیوە و لەم پەراوەدا ئەڵێ: ئەو کەسانەی کە لە باری خوو رەوشت و بیری بەرزەوە بەرتری‌یان هەیە، ئەبێ لە لایەنی خەڵکەوە هەڵبژێرێن تا رێبەرایەتی خەڵک بگرنە ئەستۆو ولات بە ویستی خەڵک ببەنە رێوە. لە کۆماری‌یەکانی رۆمدا دەوڵەت بە دەستی هەڵبژێراوەکانی چینی دەرەبەگەوە بوو، وە لە کۆماری‌یەکانی یووناندا چینێکی تایبەت مافی ئەوەیان بوو کە کاربەدەستانی دەوڵەت هەڵبژێرن، بەلام لە کۆماری‌یەکانی ئێستادا خەڵک ئەبێ خۆیان سەرکۆمار هەڵبژێرن و ئەویش بە هۆی هێز و ویستی خەڵکەوە ولات بباتە رێوە. تورکەکانی عوسمانی وشەی کۆماریان لە ئاخر و ئۆخری سەدەی هەژدەمی زایین‌دا لە وشەی جمهوری عەرەبی بە واتای هەمووی خەڵک داهێنا و بە کاریان برد.

٢٣ - واتە: پیاوان بە ناپیاوی رەفتار ئەکەن و خەڵک، رۆژگار بە رەنگ زەردی‌یەوە ئەبەنە سەر، وە دەواکەیشی جگە لە خەفەت و پەژارە شتێ‌تر نیە و رۆزگارێکی سەر سوورمانە و زۆربەی خەڵک لە ناو خەم و پەژارەدا ژیان ئەبەنە سەر. رەوشتی جیهان بەم چەشنە بووە و دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ.

(٢٤)

بانگی یاری زولاڵ دەبێ   دەنگی ئەزان بەلاڵ دەبێ
ناجی بە عیلم و حاڵ دەبێ   ئەوسا زاڵم بێ‌حاڵ دەبێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ (٢٤)

(٢٥)

ئاوازی سازی حەوت سەری   ناڵەی کۆسی حەیدەری
لالە روخانی ئەنوەری   دانەی دوری بێ موشتەری
هەروا بووە و هەروا دەبێ (٢٥)

هەواڵنامەی کتێب

---

٢٤ ـ بانگی یاری روون ئەبێتەوە و دەنگی بانگی بلال ئەگاتە گوێی خەڵک و پاشان رزگار کەرێ لە لایەنی خواوە پەیدا ئەبێ و خەڵک بەرە و رێی راست رێنموونی ئەکا و ئەوسا ستەمکار، زۆر پەشێو و خەمگین ئەبێ. رەوشتی جیهان بەم چەشنە بووە و دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ.

٢٥ ـ ئاواز و سازی حەوت سەری و ناڵەی کۆسی حەیدەری لە هەموو شوێنێکدا دەنگ ئەداتەوە و گوڵاڵە روومەتان لە دەوری ئەوانا کۆ ئەبنەوە، بەڵام بە داخەوە دوردانەکان بێ کریار ئەمێنێ و کەس قەدری نازانێ. "عێل‌بەگی" ئەم هۆنراوەیە بە گۆشە و پلار هێناوە.

(٢٦)

نەوەرد لە رووی دەوران دەبێ		نـاڵەی شـێر و بـەوران دەبـێ
مـەولام لە سـەر ئـێران دەبێ		قـەڵای دوژمـن ویـران دەبێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ (٢٦)

(٢٧)

شەربەتی خوا وەک هەنگ دەبێ		هەرکەس بیخوا خوشڕەنگ دەبێ
دوژمـن گـەلێ بـێ رەنگ دەبێ		ژیـنی تـاریک و تـەنگ دەبـێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ (٢٧)

هەواڵنامەی کتێب

---

٢٦ ـ واتە: لە رووی جیهاندا شەڕ و هەرا دەست پێ ئەکا و شێردڵان و نەبەزان لەو هەرا و شەڕەدا ناڵەیان بەرز ئەبێتەوە و خوام ئێران ئەپارێزێ و قەڵای دوژمن و نەیار وێران و خاپوور ئەکا. رەوشتی جیهان بەم چەشنە بووە و دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ.

٢٧ ـ شەربەتی خوا وەکوو هەنگوێن شیرینە و هەرکەسێ دڵوپێکی لێبخواتەوە خوشڕەنگ و دڵخۆش ئەبێ. بەڵام دوژمن گەلێ بێڕەنگ و لاواز و خەمبار ئەبێ و ژینی لە تاریکی و تەنگ و چەڵەمەدا ئەباتە سەر. رەوشتی جیهان بەم چەشنە بووە و دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ.

(٢٨)

دوو سپای گەورە بە جەنگ دەبێ   نــاڵەی تــۆپ و تــفەنگ دەبـێ
دنــیا تــاریک و تــەنگ دەبــێ   شەڕی سەرباز بـە شـەنگ دەبێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ (٢٨)

(٢٩)

دیوانی گورگ و مەڕ دەبـێ   دەشتی بەغدا بە شـەڕ دەبـێ
گشتی بـۆ زێـو و زەڕ دەبێ   خەڵقی ساجان بێ فەڕ دەبێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ (٢٩)

---

٢٨ ـ واتە: دوو سپای گەورە بە شەڕ دێن و ناڵەی تۆپ و تفەنگ بەرز ئەبێتەوە و جیهان بە جارێ تاریک و تەنگ ئەبێ. ڕەوشتی جیهان بەم چەشنە بـووە و دوای ئـێمەش هـەر بـەم چەشنە ئەبێ. لێرەش‌دا دیاردی کردووەتە شەڕێکی گەورە کە لەمەولا ئەقەومێ.

٢٩ ـ واتە: دیوانی گورگ و مەڕ پێک دێ و دەشتی بەغدا ئەبێتە مەیدانی شەڕ و ئەم شەڕەش بۆ بەدەست هێنانی زێو و زێڕ دێتە دی و تەیلەسان بە کۆڵان گەلێ بێ فەڕ و فەرهەنگ ئەبن و ئاوەزی خۆیان لە دەست ئەدەن. ڕەوشتی جیهان بەم چەشنە بووە و دوای ئێمەش هەر بـەم چەشنە ئەبێ.

لێرەش دا ئەم هۆنراوەیە بە گۆشە و پلار هێناوە و دیاردی کردووەتە شەڕی ئەمریکا و عێراق کە ئەمریکا بۆ بە دەست هێنانی نەوت شەڕی کردوو هەزاران کەسی کوشت.

(٣٠)

دیوان کەریۆو و تازی دەبێ   سەر لە مەیدان بـازی دەبـێ
پـەنجە گـەزان قـازی دەبـێ   ئـەوسا مـەولام رازی دەبـێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ (٣٠)

(٣١)

عەلی لە غەیب پەیدا دەبـێ   دوڵدڵ بۆ شەڕ شەیدا دەبێ
مونکر خـار و ریسـوا دەبێ   دیســان جـیهان ئـاوا دەبـێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ (٣١)

کەوڵ ئاشەی کێتێب

---

٣٠ ـ واتە: دیوانی تانجی و کەروێشک پێک دێ و لە مەیدانی شەڕدا بە سەر یاری و گەمە ئەکەن و قازی پەنجەی خۆی لە داخا ئەگەزێنێ و ئەوسا خوا رازی ئەبێ. رەوشتی جیهان بەم چەشنە بووەو دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ. لێرەش دا ئەم هۆنراوەیە بە گۆشە و پلار هێناوە.

٣١ ـ واتە: عەلی لە پێوارەوە سەر هەڵئەدا و دوڵدڵ بۆ شەڕ شەیدا ئەبێ و لەم سەردەمەدا ناخوا و بێ بڕوا پەست و ریسوا ئەبێ و جیهان دیسان ئاوا ئەبێتەوە رەوشتی جیهان بەم چەشنە بووە و دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ. ئەم هۆنراوەیشی بە گۆشە و پلار هێناوە.

(٣٢)

ئەو وەخت جەنگی جیهات دەبێ   نوختەی یاران هاتهات دەبێ
دیدەی مونکر زوڵمات دەبێ   سەیری مەولام نشات دەبێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ (٣٢)

(٣٣)

هەفتا و دوو دین یەکدین دەبێ   سەر دەفتەری ئەمین دەبێ
تاڵم لە زاری و شین دەبێ   دڵی گەلێ بەکین دەبێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ (٣٣)

---

٣٢ ـ واتە: ئەوسا شەڕی خەزا دەست پێ ئەکا و گەلێ لە یاران لە ڕێی خوادا ئەکوژرێن و بێ بڕوایان هەر لە بێبڕوایی و نەزانی دا ئەمێننەوە و سەرئەنجام خواپەرستان بە سەر بێ بڕوایاندا سەر ئەخا و پیرۆزیان ئەکا. ڕەوشتی جیهان بەم چەشنە بووە و دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ. ئەم هۆنراوەیەش گۆشە و پلارە بۆ ڕووداوەکانی داهاتوو.

وشەی (نوختە) کە لەم هۆنراوەدا هاتووە بریتی‌یە لە: مرۆی پاک و خاوێن. هافی عەلی خۆی بە نوختە دائەنێ و ئەڵێ: أنا نُقطةُ تَحتِ باء بِسمِ‌الله واتە من نوختەی ژێر بێی "بسم‌الله"م "شبلی"ش کە یەکێ لە خواناسانی گەورەی ئیسلامی‌یە ئەڵێ: اَنا النُقطه التی تَحتَ الباء" واتە: من ئەو نوختەیەم کە لە ژێر بێ‌دایە.

٣٣ ـ واتە: سەرئەنجام هەفتا و دوو دین دەبێتە یەک دین و سەردەفتەر و ڕێبەری ئەم ڕێ و ڕچە پیاوێکی دڵپاک و دروستکار ئەبێ و ئەوسا ستەمکار ئەکەوێتە زاری و شین و دڵی لە حەنای ئەوا بەکین دەبێ. ڕەوشتی جیهان بەم‌چەشنە بووەو دوای ئێمەش هەر بەم‌چەشنە ئەبێ.

(٣٤)

"عێل بەگی" دی دڵشاد دەبێ لە دەرد و غەم ئازاد دەبێ
یارانی گشت لە یاد دەبێ دوژمن لە زاری و داد دەبێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ (٣٤)

(٣٥)

سستی مێزەر خڕان دەبێ سەر لە مەیدان فڕان دەبێ
هەمێستار گشت قڕان دەبێ ئاوری دۆزەخ گڕان دەبێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ (٣٥)

کتێبخانەی سەعید ناکام

---

٣٤ ـ واتە: "عێل بەگی" ئیدی دڵخۆش و شادمان ئەبێ و لە دەرد و خەم و پەژارە رزگاری ئەبێ و ئەوسا هەمووی یاران دێنێتە یاد و دوژمنیش ئەکەوێتە زاری و شین و هاوار کردن.

٣٥ ـ واتە: مێزەرەکان سست و خڕ ئەبێ، سەرەکان لە مەیدانی شەڕا ئەفڕێ، خەنیم و دوژمن قڕیان تێ ئەکەوێ، ئاوری دۆزەخ بە جارێ گڕ ئەگرێ، رەوشتی جیهان بەم چەشنە بووەو دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە ئەبێ.

پێش بینی یەکانی عێل بەگی لە رۆژگاری نادرەوە تا ئەم بەروارە لە بەر ئەوە بۆ ئێمە روون بوو لە بارەیەوە دواین، وە لەگەڵ رووداوەکاندا بەرانبەرمان کردن، بەلاّم لەم بەروارە بەدواوە چۆنیەتی ئەو پێش‌بینانە بۆ ئێمە روون نین، و بەم هۆیەوە نەمانتوانی جگە لە هێنانی وتەکانی خۆی لێیان بکۆڵینەوە. بێ گومان چینە دوایەکان یەک لە شوێن یەک لەو پێش‌بینیانە ئاگەدار ئەبن و لەگەڵ چۆنیەتی دەوراندا بەرانبەریان ئەکەن.

یادداشته‌كان

١ ـ شاره‌زوول: یا شاره‌زوور به‌ پێی وته‌ی (یاقووت) ناوچه‌یێكی گه‌وره‌یه‌ كه‌ كه‌وتووه‌ته‌ نێوانی هه‌ولێر و هه‌مه‌دان. له‌ (دائرةالمعارف الاسلامی) دا هاتووه‌ كه‌ بنه‌ماڵه‌ی حه‌سه‌نه‌وی‌یه‌ كه‌ له‌ ساڵه‌كانی ٤٠٠ تا ٤٣٢ی كۆچی له‌ شاره‌زووردا فه‌رمانڕه‌وایی‌یان ئه‌كرد. له‌ ساڵی ٦١٣دا بوومه‌له‌رزه‌ شاره‌زووری به‌ جارێ وێران كرد. (ابن‌مهلهل) ئه‌ڵێ: شاره‌زوور داگری چه‌ند شار و دێیه‌ و یه‌كێ له‌ شاره‌كانی شاره‌زوور ناوی (شیز)ه‌ كه‌ ئێستا له‌ ئازه‌ربایجان له‌ سی كیلومتری تیكانته‌په‌ی هه‌وشار دایه‌. زانایانی كوردی ئه‌م دوایی‌یه‌ سنووری شاره‌زووریان له‌ باشووره‌وه‌ زنجیره‌ كێوی به‌مۆ و له‌ باكووره‌وه‌ زنجیره‌ كێوه‌كانی شارباژێر و له‌ خۆر هه‌ڵاته‌وه‌ كێوی شاهۆ و له‌ خۆر ئاواوه‌ زنجیره‌ كێوه‌كانی قه‌ره‌داغ داناوه‌. به‌ پێی به‌ڵگه‌كانی مێژوویی ئه‌م شاره‌ (زوور) كوڕی ئه‌ژده‌هاكی مادی ئاوای كردووه‌ته‌وه‌.

٢ ـ یارسان: به‌ حه‌قه‌كان یاكاكه‌ی‌یه‌كان ئه‌ڵێن كه‌ رێ و رچه‌یێكی تایبه‌تیان هه‌یه‌ و له‌ ئایینه‌ كۆنه‌كانی ئێران سه‌رچاوه‌ی گرتووه‌. به‌ڵام پاش بڵاو بوونه‌وه‌ی ئایینی پیرۆزی ئیسلام ره‌نگ و بۆی ئیسلامی گرتووه‌ته‌ خۆی له‌ راسته‌قینه‌ش‌دا، رێ و رچه‌ی خواناسی كه‌ بریتی‌یه‌ له‌ په‌یوه‌ند گرتن له‌گه‌ڵ هێزی به‌دی هێنه‌ری ئه‌م جیهانه‌دا له‌ هه‌موو ئایینێكا یه‌كێكه‌. ئه‌م یارسانانه‌ هه‌موو نووسراوێكیان به‌ زمانی كوردی‌یه‌ و زۆربه‌ی په‌ڕاوه‌كانیان كه‌ له‌ سه‌ده‌ی دووهه‌می كۆچی تا سه‌ده‌ی سێزه‌هه‌می كۆچی‌دا نووسراوه‌ به‌ هۆنراوی ده‌ هیجایی گۆرانی هۆنراوه‌ته‌وه‌ كه‌ هه‌ندێ له‌و په‌ڕاوانه‌ بریتین له‌: سه‌رئه‌نجام، ورده‌ سه‌رئه‌نجام، ده‌وره‌ی هه‌فته‌وانه‌، ده‌وره‌ی چلته‌ن، ده‌وره‌ی عابدین، ده‌وره‌ی بالوول، ده‌وره‌ی بابه‌ سه‌رهه‌نگ، ده‌وره‌ی شا خوه‌شین، ده‌وره‌ی بابه‌ ناووس، ده‌وره‌ی دامیار، ده‌وره‌ی بابا جه‌لیل، ده‌وره‌ی حه‌یده‌ری، بارگه‌ بارگه‌

بارگە، گلێم وە کۆڵ، دەفتەری پردیوەر، دەفتەری ساوا، دەفتەری دیـوان گـەورە، زولاڵ زولاڵ، کەلامی عێلبەگی جاف، کەلامی خان ئـەڵماس، کـەلامی تـیموور، کەلامی نەورۆز، کەلامی شێخ ئەمیر و..."

٣ ـ زمانی کوردی کە یەکێکە لە لقەکانی زمانەکانی هند و ئوروپایی بێ گۆمان پاشماوەی زمانی مادی‌یە و لە درێژایی رۆژگاردا گۆڕانێکی زۆری بەسەردا هاتووە، وە بە هۆی گۆڕانـی بـاری کـۆمەلاّیەتی و رامـیاری و ئـابووری مـەڵبەندەکـان و دراوسێیەتی و تێکەڵ بوون لەگەڵ زمانەکانی ترا، بە چەند زاراوەی ناوچەیی دابەش بووە. وە زمانی کوردی ئێستا داگری پێنج زاراوەی گەورەیە: ١ ـ زاراوەی کرمانجی باکووری کە ئەم مەڵبەندانە ئەگرێتەبەر: ماکۆ، ورمێ، خۆی، سەڵماس، هـەوشار، قووچان، بجنورد، کەلاّت، دەرەگەز، شیروان، فاراب، رووبار، دەماوەند لە ئێران. بادینان، دهۆک، ئاکرێ، بارزان لە عێراق. ئێرەوان و بەشێ لە ئەرمەنستانی رووسیە و قارس و دیاربەکر و وان و ئەرز رۆم و بتلیس و ئەخلاّت و سعرد لە تورکیە و بەشێک لە سووریە و لبنان. ئەم زاراوە بریتی‌یە لە شێوەکانی "بۆتانی، بادینانی، بایەزیدی، شەمدینانی، عەبدۆیی، قووچانی. ٢ ـ زاراوەی کرمانجی باشووری: کە ئەم مەڵبەندانە ئەگرێتە بەر: سنە، مەریوان، جوانرۆ، سەقز، بانە، سـابلاّخ، سـەردەشت، بـۆکـان، میاندواو، شنۆ، هەوشار لە ئێران، وە رەواندز، حەریر، هـەولێر، پـژدەر، مـووسڵ، کەرکووک، سلێمانی، پێنجوێن لە عێراق. ئەم زاراوە بریتی‌یە لە شێوەکانی: سۆرانی بابانی، موکریانی، ئەردەلاّنی. ٣ ـ گۆرانی یا هەورامی: کە ئەم مەڵبەندانە ئەگرێتە بەر: ژاوەرۆ، هەورامانی تەخت، نەوسوود، پاوە لە ئێران. تەوێڵێ. بـیارێ، ئـیلانپێ لە عێراق، وە هەندێ لە هۆزەکانی گۆران و هەوشار و خانەقین و زەنگەنە و سیامەنسوور لە ئێران و عێراقدا بەم زاراوە ئەدۆن. ئەم زاراوە بریتی‌یە لە شێوەکانی: هەورامانی تەخت، لهۆنی. ژاوەرۆیی، زازایی. ٤ ـ لەکی: کە ئەم مـەڵبەندانـە ئـەگـرێتە بـەر. کرماشان، مایدەشت، کولیایی، دەینەوەر، قەسرشیرین، نەیریز لە ئێران، خـانەقین،

مەندەلی، بەدرە، کووت لە عێراق، ئەم زاراوە بریتی یە لە شێوە کانی: کەڵهوڕی، ئیلامی، کوودەشتی، شیروانی. ٥ ـ لۆری: کە بریتی یە لە شێوە کانی: فەیلی، بەختیاری، هەفتگلی، سووسەنگردی، ئەم زاراوە لە بنەڕەتا بە دوو شێوە دابەش ئە کرێ، یەکەم شێوەی لوڕی بەختیاری کە مەڵبەندە کانی: دزفوول، شاری کورد، چوارمەحاڵ، پشتکۆ و ناوچە کانی تری بەختیاری ئە گرێتە بەر. دووهەم شێوەی لوڕی فەیلی کە لەم مەڵبەندانەدا وت و وێژی پێ ئە کرێ: خورەماوا "ئەلشتەر و ناوچە کانیان".

٤ - ئەحمەدی کەرکووکی: یە کێ لە هۆنەرانی سەدەی شەشەمی کۆچی یە، بە پێی پەڕاوی "سەئەنجام" ئەم هۆنەرە لە سەرەتای سەدەی شەشەم لە شاری کەرکووکدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر بە منالّی گەلێ وریا و زیرەك بووە و لە تافی جوانیدا هۆنراوی باشیشی هەڵبەستووە. زۆربەی هۆنراوە کانی خواناسی یە و لە پەڕاوی سەرئەنجامدا تۆمار کراوە. ئەم تاکە هی ئەوە کە ئەڵێ:

ئەز ئەحمەدی زێڕین بەرم ئەز ئەو دوڕەی ناو گەوهەرم

٥ - عابدینی جاف: یە کێ لە هۆنەرانی سەدەی هەشتەمی کۆچی یە کە بە پێی پەڕاوی "سەرئەنجام" ئەم هۆنەرە لە ساڵی ٧٢٠ی کۆچی لە شارەزوورا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێش لە لای مەلا ئەلیاسی شارەزووری کە یە کێ لە زانایان و هۆنەرانی ئەو سەردەمە بووە خوێندویەتی تا بووە بە مەلایێکی شارەزا. لە عابدینەوە پەڕاوێ بە ناوی "دەورەی عابدین" بە جێ ماوە کە هەمووی بە شێوەی هۆنراوی هەشت هیجایی یە. ئەم هۆنراوانە هی ئەوە کە ئەڵێ:

ئینسان لە بۆ جیفەی دنیا خۆی وە کوشتن قەزا دەدا
سوودی نیە لە رۆی عوقبا

پێش بینی یەکانی

ئەڵماس خان

کۆکردنەوە و ئامادە کردنی: د. سدیق بۆرەکەیی

وێنەی خەیاڵی ئەڵماس خان کە بە قەڵەمی هونەرمەند کاك هادی زیائەدینی کێشراوە

کلام خان الماس لرستانی

- اول و آخر یار

چوار گوشه مانن چوار گوشه ما تن / صراف مزانو چوار گوشه ما تن 1
بگیر بگیرن صلات صلا تن / آشوی شارن ش خوشین واتن
نطق وزان تر روزگاران / کوهان مار گیرو دشتان سواران
تک او ماران ویم نه و سواران / زار مار فاسن تر نیزه داران
تک بدیم ودم نیش مار وه / نه هوس ودم نیزه داروه
ایران مسلمان راحق شناسن / سواران کافر خداناشناسن
غلغله روم خاقان قیصر / چون کله گیرو سرزمین یکسر
زنگی زنگه وار تاتار هوش / کردان اطراف ترکان سرکش
نه تر ریال هند طغیان عسکر / عنبر و حیا هونامداران یکسر
شام تا حلب بلخ و بخارا / تا اطراف چین فغفور دارا
گرداگرد جهان فرهنگ عروس / بلند بو ناله صدای طبل کوس
غرشت نال سم ستوران / هند گیرو فرنگ ایران و توران
چکاچاک تیغ نامی نامداران / برق رعد و کوس غران سواران
چینی کمان بارام سرکشان / تا ژه بیکانان تیر ترکشان
شراره آتش شوم ستاران / هنگامه نبرد توپ قسیاران

وێنەی دەستنووسی چەند هۆنراوەیێکی خان ئەڵماس

پێشەکی

نامیلکەیێ کە بە ناوی: "**پێش‌بینی‌یەکانی خان ئەڵماس**" ناسراوە، داگری زنجیرەیێ رووداوە لە بارەی ئایندەی نەتەوەی ئێرانەوە کە شاخوەشین ئەو رووداوانەی لە سەدەی پێنجەمی کۆچی‌دا پێش‌بینی کردووە و خان ئەڵماسیش لە ساڵی ١٣١٤ی کۆچی‌دا بە هۆنراو هۆنیەتەوە.

ئەم رووداوانە هەر کام لە خول و رۆژگارێکی دیاری کراودا رووی داوە، پەلاماری تەیمووری‌یەکان (٧٧٢ - ٨٠٧ کۆچی) بە سەر وڵاتی ئێران و دامەزرانی شەڕ و شۆڕ و هەرا لە هەموو شار و شوێنێکی وڵات‌دا، بەشی هەرە گرنگی پەڕاوەکە پێک دێنێ. لەم رۆژگارەدا تەتەرەکان ئێران داگیر ئەکەن و هەموو جێ و شوێنێکی ئەسووتێنن و بەزەیی‌یان بە کەسێک‌دا نایێ و هەر کەسیان بەرکەوێ ئەیکوژن.

لە جیهان‌دا کوشت و کوشتار و تووڵانەوە رووئەدا و دنیا تاریک و تەنگ ئەبێ و بڵێسەی ئاگری شەڕ بەرز ئەبێتەوە و لەشکر و سپای نەیار هێز ئەسەنێ و بەسەر هێزی خۆیی‌دا زاڵ ئەبێ، بەڵام لە پڕ دەرگای هیوا بۆ گەلی ئێران ئەکرێتەوە و خەڵک بە سەر هێزی دوژمن‌دا زاڵ ئەبن و ئەوسا چەند بنەماڵە بە ناوانی: "**سەفەوی و هەوشاری و قاجاری و پالەوی**" لە ئێران‌دا فەرمانڕەوایی ئەکەن و لە هەموو دەورەکان‌دا بە جارێ گەلی ئێران ئەچەوسێننەوە و هەموو خێر و بێرێکی وڵات لە ناو ئەبەن.

لە ساڵی ١٣٥٧دا هەمووی گەلی ئێران یەک ئەگرن و رائەپەڕن و گەلێکیان لە رێی رزگاری و ئازادی‌دا لێ ئەکوژرێ و خوێن وەکوو لافاو هەڵئەسێ و سەرئەنجام خەڵک سەر ئەکەون و شوێنەواری شایانی ئێران بە جارێ لە ناو ئەبەن. گەلێ رووداوی تریش روو ئەدا کە لە نامیلکەکەدا هاتووە.

خان ئەڵماس کە کوڕی موحەممەد بەگی لوڕستانی‌یە بە پێی "یادداشتەکانی

کاکاردیی" له ساڵی ١٠٧٢ی کۆچی له لوڕستاندا پێی ناوەته مەیدانی ژیانەوه و له منداڵی‌دا له لای باوکی خەریکی خوێندن بووه و له تافی جوانی‌دا خێی داوەته هۆنراوەی هۆنەرانی کورد و گەلێ هۆنراوی له بارەی رێ و رەوشتی خواناسی هۆنیوەتەوه که له پەڕاوێکدا به ناوی **(کەلامی خان ئەڵماس)** کۆ کراوەتەوه. له ساڵی ١١٣٤ی کۆچی‌دا پێش‌بینی‌یەکانی خۆی داناوه و پاشماوەی ژیانی به هۆنراو هۆنینەوه و رێنموونی خەڵك بردووەته سەر تا له ساڵی ١١٣٨ له تەمەنی ٦٦ ساڵی‌دا کۆچی دوایی کردووه. زولفەقاری گۆران لەم بارەوه ئەڵێ: وه سەنەی هەزار و سەد و سی و هەشت، خان ئەڵماس لوا وه دلێ بەهەشت واته: له ساڵی ١١٣٨دا خان ئەڵماس کۆچی کرده ناوی بەهەشت.

پێش‌بینی‌یەکانی خان ئەڵماس له شەش بەندا هاتووه که هەر بەندێکی داگری چەند هۆنراوی ده هیجایی‌یه. نوسخەی ئەم پێش‌بینی‌یانه کەکەوتووەته دەستی ئێمه له ساڵی ١٣٣٨ی کۆچی‌دا نووسراوه و "ئەدیبولمەمالکی فەراهانی" گەلێ لەم پێش‌بینی‌یانەی به هۆنراوه وەرگێڕاوەته سەر زمانی فارسی و له چاپی داوه.

لێرەش‌دا تکا له خوێنەره خۆشەویستەکانی کورد ئەکەم که هەر کەسێ پارچه هەڵبەستێکی پێش‌بینی خان ئەڵماسی لا هەبێ که لەم نامیلکەدا بلاّو نەکرابێتەوه بۆمانی بنێرێ تا له چاپی دووهەم‌دا بلاّوی کەینەوه. ئیتر هیوادارم به هەموو لایێکمانەوه بتوانین بۆ بووژاندنەوه و زیندوو کردنەوەی کەلەپووری نەتەوەکەمان هەنگاو هەڵگرین و لەم رێگەوه راڕه و خزمەتی زمانەکەمان بکەین.

تاران ١٣٥٩ - سدیق بۆرەکەیی

(١)

چوارگۆشه ماتەن، چوارگۆشه ماتەن
سەراف مەزانۆ چوارگۆشه ماتەن
بگیر بگیرەن سەلاّت سەلاّتەن
ئاشۆی شارانەن شاخوەشین واتەن
نوتق ئەزەڵەن ژ رۆزگاران
کۆهان مارگێرۆ دەشتان سواران
تەک ئەو ماران ویم نە وە سواران
ژار مار خاسەن ژ نێزە داران
تەک بدەیم وە دەم نێش مارەوە
نە ناموس وە دەم نێزە دارەوە
یاران موسڵمان رای حەق شناسەن
سواران کافر خودا نەشناسەن
غولغولەی رۆمان خاقان قەیسەر
چون کولە گێرۆ سەرزەمین یەکسەر
زەنگی زەنگەوار تاتار هەوەش
کوردان ئەتراف تورکانۆ سەرکەش
نە ژێر باڵ هند توغیان عەسکەر
خێزۆ هەیاهوو نامداران یەکسەر
نە شام تا حەلەب، بەڵخ و بوخارا
ژ ئەتراف چین فەغفوور دارا

هەواڵنامەی کتێب

گرداگرد جیهان فەرەنگ عورووس
بولەند بۆ نالەی سەدای تەپڵ کووس
غوورشت پانال سم ستووران
هەند گێرۆ فەرەنگ ئێران و تووران
چەکاچاک تێغ نامی نامداران
بەرق رەعد کۆس غوڕان سواران
چینی کەمەنان بارام سەرکەشان
قاژەی پەیکانان تیر تەرکەشان
شەرارەی ئاهر شوومی ستاران
هەنگامەی نەبەرد تۆپ قومپاران
هەیهات گوردان بەرگ فۆلاد پووش
تەڵەب کار رەزم هوون سیاووش
گەرد و تۆز و تەم مەرکەبان ژ خاک
گێرۆ کەهکەشان مەرتەبەی ئەفلاک
هەر نە هندوستان تا وە فەرەنگی
ئاراستە مەبۆ چەند تۆپ جەنگی
یەوم مەحشەر بۆ نە چاڵەی قەزوێن
چەند هەزار ئاڵە مەگێڵۆ وە زین
چەند هەزار ئاڵە گشت ئەبڵەق نیشان
مەگێڵۆ وە زین بێ سەر و سامان
هەفت شەو و هەفت رۆ جەنگ دین مەبۆ
ئاو ئاسیاوان گشت وە خوین مەبۆ

هەواڵنامەی کتێب

سوور ئیسرافیل نە رووی ئەورەوە
یاڵدار و باڵدار نەچوار دەورەوە
تەخت زەڕنیشان شاهی بەگلەران
مەیۆ وە یوورتگای سم ستووران
نە سوڵتانیە قڕ بۆ سوڵتانان
نە زەنگان گیرۆ عەزیم دیوانان
کاسەی کەلەی سەر قەیسەر وەجام بۆ
پیاڵەی فەغفوور مەجلس سام بۆ
تورکان ژ سەرین کوردان ژ دامان
ژ پای (سەهەندکۆ) سان غوڵامان
وەی هەنگام تەنگ ئەوەن بەلاّ شۆ
قەوم بابا خوەشین ئازادە بەرشۆ
ئازادە بەرشۆ بەرشۆ وە کەنار
گەنج پەی یارسان بەیۆ وە خەروار
وە هەر هەفت ئقلیم حوکمش ئیزهاربۆ
بلال جاڕ کێشۆ دەور دەور یار بۆ
شەرارەی ئاتەش بەرق ذولفەقار
زوهرە دوور مەبۆ ساتێ سەد هەزار
مەشرق تا مەغرب بەندەر تا بەندەر
گشت ئامان مەوەن وە ساقی کەوسەر
ئەر هەی سەرافان دانە شناسان
بینایی عەینان رۆشنایی زەینان

هەواڵنامەی کتێب

شادی کەن شادی عەجەو تەماشا
فکر ئەو رۆکەن نیەن جای حاشا
(خان ئەڵماس) یەقین بکەرە باوەر
وادە تەمامەن جیهان مەو یەکسەر

*****

واتە: چوار گۆشەی جیهان ماتە، گەوهەر ناس ئەزانێ کە چوار گۆشەی جیهان ماتە، بگیر بگیر و هەراو هەنگامەیە، بشێوی شارانە، شاخوەشین وتوویە، ئەمە فەرمانی رۆژی بەرینەکە ئەبێ روو بدا، کێوەکان مار ئەیگرێ دەشتەکان سواران، لەگەڵ ئەو مارانە دابین باشتر لەوەیە کە لەگەڵ سوارەکان دابین، ژاری مار باشتر لە تێزەی تێزە دارانە، پاڵ بدەینە مارەکانەوە و چزەی مارەکان بچێژین باشترە، نە ئەوەی ئابڕوومان بدەینە دەستی تێزەدارەکانەوە، مارەکان موسڵمانن و رێی خوا ئەناسن، بەڵام سوارەکان بێبڕوان و خوا ناناسن، هەرای رۆمی‌یەکان و پیاوانی خاقان و قەیسەر، وەکوو کوولله زەوی‌یەکان داگیر ئەکەن، زەنگی‌یەکان و تەتەرەکانی خوێنخۆر و بێبەزەیی راوەستاون، کوردانی دەور و بەر و تورکەکانی سەرکێش رائەپەڕن، هەندی‌یەکان گوستاخ ئەبن و سەربازەکان سەرکێشی ئەکەن، هەراو هەنگامەی پیاوانی ناودار بەرپا ئەبێ، لە شام تا حەلەب، بەڵخ و بوخارا، لە دەوروبەری چین و ئێران وڵاتی فەغفوور و دارا، تەواوی جیهان فەرەنگ و رووس، ناڵە و دەنگی تەپڵ و کۆس بەرز ئەبێتەوە، دەنگی پێڵاوی شەڕکەران و سمی چوارپایان، فەرەنگەکان هند و ئێران و تەوێران ئەگرن، دەنگی چەکەکانی پیاوانی شەڕکەر، چەخماخەی هەورە تریشقە و دەنگی تەپڵ و کۆس و ناڵەی سوارەکان، کەمەن بە دەستانی چینی وەکوو بارام سەر هەڵئەدەن، قاژەی پەیکانەکان و تیری لەشکرەکان، پزیسکەی ئاور و تروسکەی ئەستێرەکان ئەبینرێ، هەنگامەی شەڕ و هەرا و دەنگی تۆپەکان، داخ و موخابنی تیپی لەشکری پۆلاپۆش، شەڕکەرانی خوێنی سیاوەخش، گەرد و تۆز و

تەمی ئەسپان لە خاک هەڵئەسێ، کاکێشان ئەگرێ تا چەرخە کانی تر، هەر لە هیندوستان تا وڵاتی فەرەنگ، چەند تۆپی شەڕی دائەنرێ، لە چاڵەی قەزوێندا شەڕێک پەیدا ئەبێ، چەند هەزار ئەسپی ئاڵ بەزین لە مەیدانی شەڕ دائەگەڕێ، چەند هەزار ئەسپی کوێت بە زین ئەگەڕێ بە بێ سەر و سامان، حەوت شەو و حەوت رۆژ شەڕی دین ئەبێ، ئاوی ئاشەوان لە خوێن پڕ ئەبێ، شاخنەفیری ئیسرافیل بە رووی هەورەوە، باڵدار بە چوار دەوری جیهانا ئەگەڕێ، تەختی زێڕ نیشان شایی بە گەلەران، دێنە لەوەڕگەی چوارپێیان، لە سوڵتانیە زۆربەی پادشاکان فڕ ئەبن، لە زەنگاندا دیوانێکی گەورە پێک دێنن، کاسەی کەللەی سەری قەیسەر ئەبێتە پیاڵە، پیاڵەی فەغفوور دەست بە دەست ئەگەڕێ، تورکەکان لە سەرەوە و کوردەکان لە داوێن کۆ ئەبنەوە، لە داوێنی کێوی سەهەندا خولامەکان گرد ئەبنەوە، لەم کاتەدا گەلێ وەی و ئاپوورە پەیدا ئەبێ، لایەنگرانی بابە خوەشین ئازاد ئەبن، ئەوان ئازاد و سەربەخۆ ئەبن، وە گەنج بۆ کاکەییەکان کۆ ئەبێتەوە، بلال جاڕ ئەکێشێ و دەور دەوری یار ئەبێ، وە پزیسکی ئاور و تروسکەی شمشێرەکان، ئەستێرەی ناهید هەر ساتێ ئەترووسکێتەوە، خۆرهەڵات تا خۆرئاوا، بەندەر تا بەندەر، هەموویان لە سەرۆک داوای هانا ئەکەن، بەس ئەی گەوهەرناسەکان و ئەی دوورناسەکان، بینایی چاوان و رۆشنایی هۆشەکان، شادی کەن شادی و سەرنجی جیهان بدەن، وە بە بیری ئەو رۆژەدا بن کە لە بیر ناچێتەوە، ئەی «خان ئەڵماس» بە چاوێکی روون سەرنجی جیهان بدە، چونکە کاری جیهان یەکسەر ئەبێ و لە ناو ئەچێ.

*****

(٢)

یاوەران ئاشۆ، یاوەران ئاشۆ
نوتق ئەزەڵەن وەرخێزۆ ئاشۆ
یانەی ئەغیاران گرد بەستەن کۆکۆ
هەی داد ئەو رۆژە گۆ و مەگۆ بۆ
دەست داران بێ دەست بێ دەستان نۆبۆ
جارچی چاڕ کێشۆ یە وادەی رۆ بۆ
فەرمان شاهی تورک و تەتەر بۆ
زۆرۆ زیادتەر ستەم بەتەر بۆ
چوار گۆشەی جیهان گرد وە سەر هەنگ بۆ
ژ زوڵم زاڵم دڵ تەواو تەنگ بۆ
دەوران بوڕنەوی دوونادوون مەیۆ
هەفت ساڵە سەد ساڵ رەهنموون مەیۆ
نە مێهر نە مۆبەت دڵ بێ زەوق مەیۆ
وەشی زەمانە کول چون تەوق مەیۆ
مونعمان موفلس گرد بێ سووید مەیۆ
ژ گەنجخانەی نەقد نائوومید مەیۆ
گەدایان عاجز لوقمەی نان مەیۆ
ژ هەر گۆشەی شار چەند بێ گیان مەیۆ

هەواڵنامەی کتێب

گورگ باتنی وە شاران مەیۆ
مەرگ بێ ئەجەل پەی خواران مەیۆ
حاجیان حەجشان نارەواج مەیۆ
ژ بێ زینەتی کول موحتاج مەیۆ
قەرز داران بێ شەرم جە لای خوا مەیۆ
ساحیب قەرز مەحرووم بێ تەما مەیۆ
کناچان خەیلێ بێحەیا مەیۆ
وە لەفز وێشان شەوهەر خوا مەیۆ
حەلال ژ هامسەر سەخت بێزار مەیۆ
بنابۆ ژ فەرزەن عاسیوار مەیۆ
هەزار و سێسەد سی و یەک مەیۆ
ژ وەسواس قەحت دڵ پڕ شەک مەیۆ
پیران وە مورید بەد رەفتار مەیۆ
مورید نە رووی پیر کەج گوفتار مەیۆ
یەک مودەت نەفەس پیر وە بەن مەیۆ
پیر چون تۆپ کەج بزەن مەیۆ
خانەدان بێ شەوق ساف بێ نوور مەیۆ
لەو وشک وکام تاڵ چون کافوور مەیۆ
چەن ئاشۆ شەرەر زیحەیات مەیۆ
چون ئاخر سەڵات رۆی مەمات مەیۆ

هەواڵنامەی کتێب

ژ هەر رەزمئارا مەرگ بێشۆ مەیۆ
پەی زێد و حەیات هەیاهۆ مەیۆ
زهوور خرۆش نە فەرەنگ مەیۆ
ئێرانی زەلیل زەدەی چەنگ مەیۆ
غولغولەی رۆمات سەروەردار مەیۆ
وە حوکم مەوجوود کردگار مەیۆ
چەند ئەسیر، عەبید نە عێراق مەیۆ
چەند بەگلەر کوشتار چەند دوساق مەیۆ
فەڵەک گەردوون تۆز و تەم مەیۆ
چون غەوغای مەحشەر خەلق بەرهەم مەیۆ
دیوان ئەعلا گورگ و مێش مەیۆ
دووڕەنگ پەشیمان یەگزەنگ پێش مەیۆ
ژ زێد عوروس سەرحەساو مەیۆ
جەلادان بێرەحم چون قەساو مەیۆ
ژ ماوای عێراق زرێدار مەیۆ
پێشرەو مەهدی بەڕ تا بار مەیۆ
سین و ئەلف و میم وە نامش مەیۆ
سەراسەر جیهان وە کامش مەیۆ
هەفتا و دوو دین وە یەک دین مەیۆ
سەر مەزهەب نە دەست بنیامین مەیۆ

هەواڵنامەی کتێب

نـوتق (خـانئەڵماس) ئـێدگـوفتار مـەیۆ

دەست دیـــــن شـــا ئـــاشکار مـــەیۆ

*****

واتە: ئەی یاران شەڕ و هەرا بەرپا ئەبێ، ئەمە فەرمانی رۆژی بەرینە و شەڕ و کێشە دێتە دی،ماڵی بێگانە کان لە پشت سەر یە کدان، هەی هاوار بۆ ئەو رۆژە کەوت و ویرەی تیا ئەبێ، خاوەن دەسەڵاتە کان بێدەسەڵات ئەبن، جارِچیان جارِ ئە کێشن کە ئەوا بەرەبەیانە، فەرمانی شایی تورك و تەتەر دێتە دی، هەر رۆژ ستەم زیاتر ئەبێ، چوار گۆشەی جیهان پڕ لە پیاوانی شەڕی ئەبێ، لە ستەمی ستەمکار دڵ و دەروون تەنگك ئەبێ، رۆژگار هێشتا جوانە و ئەو خاوەنی دوو نادوونە، لە حەوت ساڵەدا سەد ساڵ خەڵك ئەخاتە بەرەوە، بەلاّم خۆشەویستی لە دڵە کاندا نامێنێ، خۆشی زەمانە وە کوو ملوانکە ئەبێ، خاوەن سامانە کان بێسامان ئەبن، لە گەنج و سامان نائومێد ئەبن، گەدا کان بە هیوای پارووییێك نان ئەبن، لە گۆشەی هەر شارێك‌دا هەندێ بێ گیان ئەبن، گورگی دەروون لە شارە کان بلاّوە ئە کەن، مەرگی بێ ئا کام بە دووی دوژمنانی دین دادێ، حاجی‌یە کان حەجیان نارِەوا ئەبێ، بە هـۆی بـێ رێگـایی و نـالەباری هەموویان هەژار ئەبن، قەرزاران لە لای خوا شەرمەزار ئەبن، خاوەن قەرزە کان لە قەرزی خۆیان بێبەری ئەبن، کچە کان گەلێ بێ شەرم ئەبن، بە زمانی خۆیان داوای مێرد ئە کەن، ژن لە مێردە کەی بێزار ئەبێ، منداڵ لە باوکی یاخی ئەبێ، ساڵی هەزار و سێسەد و سی و یە ك ی کۆچی ئە کا، دڵ لە دوو دڵی و قاتی و قرِی‌دا پڕ لە شك و گومان ئەبێ، پیران لە گەڵ لایەنگرانیا بەدرِەفتار ئەبن، لایەنگر لە گەڵ پـیرا قسـەی خراپ ئە کا، ماوەیێك هەناسەی پیر بەند ئەبێ، هەناسەی پیر وە کوو تۆپ هەڵە ئە کا،

بنەماڵەکان تاسەیان لە دڵ دانامێنێ، لێوەکان وشک وکامەکان تاڵ وەک کافوور ئەبێ، چەند بشێونە و هەرا بۆ خەڵک دێتە دی، لەو هەنگامەدا رۆی مەرگ ئەبێ، لە هەر شەڕێکدا هەندێ ئەکوژرێ و مەرگ دێتە دوویان، هەندێک لەم هەرایە بێ نیشتمان و ئاوارە ئەبن، شۆڕش وکوشتار بێ ئەندازە ئەبێ، ئەمەش ئەبێتە هۆی پرس و جۆی پێشەوایان، ئەوسا خرۆش و غەوغا لە فەرەنگدا پەیدا ئەبێ، ئێرانییەکان گیرۆدەی شەڕ و هەرا ئەبن، هێرشێکی گەورە بەرپا ئەبێ، هەمووی ئەمانە بە فەرمانی خوا ئەبێ، چەند دیل و یەخسیر لە عێراق دێت، چەند بەگلەر وگەورە پیاو ئەکوژرێ و چەندین کەس زیندانی ئەبێ، لە چەرخی گەردووندا تۆز و تەم بەرپا ئەبێ، ئەم هەرا و غەوغایە ئەڵێی لە رۆژی پەسلاّن دێتە دی، دیوانی هەرە بەرزی گورگ و مەڕ ئەبێ، دووڕووەکان و دوورەنگەکان پەشیمان ئەبنەوە و یەکڕەنگی دێتە بەرەوە، پاشان لە رووسەوە هێرش دێننە سەر وڵاتەکەمان، پیاوکوژان بە بێ بەزەیی خەڵک ئەکوژن، لە مەڵبەندی عێراق پیاوێکی زرێدار سەرهەڵئەدا، ئەو پێشڕەوی مافی مەهدییە و وشکی دەریا ئەکەوێتە ژێر رکێفی، ناوی ئەوسین و ئەلف و لامە (سام)، سەراسەری جیهان بەکامی ئەو ئەبێ، هەفتاو دوو دین ئەبێتە یەک دین، و رێبازگەکە ئەکەوێتە دەستی بنیامین، قسەی (خانئەلماس) هەروایە.

*****

(٣)

یـاران سـەرد مـەبۆ، یـاران سـەرد مـەبۆ
دەوران فــانی دەور ســەرد مــەبۆ
چـەند مـەردان خـاس وەنـامەرد مـەبۆ
شۆنبەواران وە رای، راس وەرگـەرد مـەبۆ
حوبب حـەق نـە قـەلب یـاران کـەم مـەبۆ
ڕۆشـنایی زەیـنان چـون پـای شـەم مـەبۆ
یـــاران جــە قــاپی حــەق وارەم مــەیۆ
وە ئـــەمر شــەیتان خــاتر جــەم مــەیۆ
شــەرارەی قــەلبان مــەیۆ وە یــەخ بــەن
نـەخش یـاریشان سـاف مـەبۆ هـۆرکەن
گــورگ بــاتنی پــڕ مــەکــەی گــەزەند
نـە شـاران خـاس خـراو مـەکـەی چـەند
قـەدیم خـوفتەگـان چـەند مەیۆ بێدار
چــەند ژ بـێداران خـوفتە مـەیۆ خـار
چـەند (بـەصەر) بـینا دەست دڵ تـەیار
مەیۆن وە بدەوکەش شەرمەندەی شەکبار
چـەند مـەردان خـاس مـەمانۆن وە حـاڵ
نـە سـەدای یـاری لاڵ مـەیۆن چـون لاڵ

چەند ژ شەرت داران شەرت مەکەن بەتاڵ
مەبۆن وە نەزان سەرسەری حاڵ حاڵ
کشمات مەیۆ دەنگ نە سەدای یاری
بوڵەند مەو سەدای تەپڵ شەکباری
ساحیب ئوجاخان پەی دنیاداری
مەکەرن بنای مەردوم ئازاری
هەر تاکە سەدای یاری مەو بوڵەند
بوڵەند مەو سەدای ناڵەی ریشخەند
رای حەق تەڵخ مەیو رای ناحەق چونقەند
ئەو وەخت مەیۆ وەخت قەرار چەنی هەند
بۆی یاری ژ لای یەکرەنگی یاران
مەبۆ وە بۆی موشک قوتووی عەتاران
گوم نیشان مەیۆ نشانە داران
گوم قەتار مەیۆ ساحیب قەتاران
نە زوڵم زاڵم دڵ مەیۆ وە تەنگ
خوار و زار مەیۆ یاران یەکرەنگ
رەنگباز مەردان دنیا مەکەی تەنگ
دەنگ دەنگداران مەدۆزۆ وە دەنگ
قاپی شاحەیدەر جای هووهووی یاران
موراد دەهەندەی کول مەتڵەب داران

سان سڵسڵە نیەن چون جاران
کەم مەیۆ سەدای زەنگ زەواران
بگێرن دامان پادشای کەرەمدار
وە یەقین پاک بلاڵن وە زار
نەی عەسر سەردە یار یاهووکەران
نەچۆ وە زایە رەنج رەنجبەران
بەڵکە هەر یارێ زەردە گڵ خاک بۆ
ژ تیر تانەی دەروون بێباک بۆ
(ئەڵماس) کەمتەرین شەخس تانەکێش
سەردی را نەدی یار نە قەلب وێش

*****

واتە: ئەی یاران ژیان سارد ئەبێ، چەرخی گەردوون بە جارێ سارد ئەبێ، چەند پیاوی چاك نامەرد و بێ دەمار ئەبێ، بە رێی راست بڕۆن چونکە هەندێ لە رێی راست دەرئەچن، دۆستی و خۆشەویستی خوا لە دڵەکان کەم ئەبێتەوە، رۆشنایی زانست وەکوو شەم کەم ئەبێ، ئەی یاران هەندێ لە درگای خوا دەرئەچن، بە فەرمانی ئەهریمەن دڵنیا ئەبن، پزیسکی دڵەکان وەکوو سەهۆڵی لێ دێ، نەخش و نیگاری یارمەتی ئەوان لە ناو ئەچێ، دەروونی ئەوان وەکوو دەروونی گورگ پڕ لە رق و قین ئەبێ، چەند شاری باش وێران ئەبێ، چەند کەس کە لە مێژ خەوتبوون وریا ئەبنەوە، وە چەند کەس لە وریاکان ئەخەون، وە چەند پیاوی وریا و هوشیار، ئەبنە دەستکێش و

هەواڵنامەی کتێب

هەندێکیش شەرمەزار ئەبن، وە چەند پیاوی چاک هەر وەکوو خۆیان ئەمێننەوە، وە بە هۆی بانگی یارسان لاڵ و بێ دەنگ ئەبن، هەندێ لە پیاوانی چاک پەیمانی خۆیان هەڵئەوەشێنن، هەندێک ئەبنە گێل و نەزان، وە بە هۆی بانگ و نەوای یارسان مات ئەبن، وە دەنگی شک و گومانی ئەوان بەرز ئەبێتەوە، خاوەن وەجاخەکان بۆ خۆش ویستنی جیهان، دەست ئەکەنە ئازاردانی خەڵک، کاتێ کە بانگی یارسان بەرز ئەبێتەوە، ئەوان دەست ئەکەنە گاڵتە وتیتاڵی، ڕێی خوا تاڵ ئەبێ و ڕێ ناخوا وەکوو قەند شیرین ئەبێ، ئەوسا بڕیارێک دەرئەچێ، بۆنی خۆشی یارسان لە لای پیاوانی یەک ڕەنگ، وەکوو بۆنی موشکی بۆن فرۆشانی لێ دێ، نیشانەی نوێنگەی خوا لە ناو ئەچێ، وە خاوەنی قەتارەکان لەم هەرایەدا ون ئەبن، و لە ستەمی ستەمکار دڵەکان تەنگ و خەمبار ئەبێ، یارانی یەکرەنگ زویر و زەبوون ئەبن، پیاوانی دوو ڕوو جیهان بۆ خەڵک تەنگ ئەکەن، وە بە دەنگی نارەوایان خەڵک بە تەنگ دێنن، درگای شاحەیدەر ئەبێتە شوێنی پاڕانەوەی یاران، ئەو یارمەتی دەری هەموو یاران ئەبێ، بەڵام ڕێژەوانی ماف وەکوو پێشوو نابن، وە دەنگی بینەران کەم ئەبێتەوە، تا هەموو دەست ئەگرنە داوێنی شای هەرەبەرز، دەسا بە دڵێکی پاک و خاوێنەوە بپاڕنەوە، لەم ڕۆزگاری ساردە یار سەر هەڵئەدا، ئیتر ڕەنجی ڕەنجبەران لە ناو ناچێ، بەڵکوو هەر یارێ کە دڵپاک بێ، لە تیری تانەی کەسانی تر بێ باک ئەبێ، (ئەڵماس) کەمترین کەسی تانە کێشە، لەم ڕێی ساردە دڵی پڕ لە تیشکی خوا ئەبێ،

*****

(٤)

یـاران ئـیزهار بـۆ، یـاران ئـیزهار بۆ
شـەمەێی ژ وەسـف زهـوور ئیزهار بـۆ
گۆش بدەن یاران هەر کەس هوشیار بۆ
فەرامۆش نەکەی هەرکەس گـۆشدار بـۆ
زەمـانە وەی تـەور پـڕ سـتەمکار بـۆ
هــەرجــا یــارێوەن زەلیـل زار بـۆ
جــوملە بــەدگۆیان بـە ئـیعتبار بـۆ
دەور نــە کـام دڵ فـتنە و شــەرار بـۆ
دەور درۆ بــــۆ راست نــادیار بـۆ
راست وەشان و سەنگ کـۆنە مـەزار بۆ
بــەدگۆ وە مـابەین جـفت ئـیقرار بـۆ
هــامیار وە هــامیار سـتێزە بـار بـۆ
حەق وەش گوڵ وەردە مەلەک تەیار بۆ
لاقـەید نـە دوعـای سـوب و ئێوار بۆ
بـاوەڕ ژ دیـن بـۆزەین پـەردەی تـار بۆ
وەکەس کەس مەوین واحدولقەهار بـۆ
سـاحیب یـەقینان دوور ژکـردار بـۆ
بـەعزیشان داخـڵ لوقـمەی موردار بۆ

هەواڵنامەی کتێب

سەدای یا عەلی ئکسیر وە یار بۆ

گرۆی یار وە نام خوار نادیار بۆ

موددەتێ دنیاوەی تەور قەرار بۆ

هەر ئاتەش‌خانە یەخ وە خەروار بۆ

یێی بەعدش وادەی هەن هەزار بۆ

روخسەت ژ مەهدی شای ساحبکار بۆ

گورگ باتنی وێڵ نە هەر شار بۆ

قەتڵ و کوشتارش وە بێ شمار بۆ

موستەفا مەئموور یاران و خوار بۆ

مەرگ فراوان بۆ دەرد نادیار بۆ

وەی‌تەور دەرد مەرگ وە بێ‌مدار بۆ

ژ هەر لا سەدای هاوار هاوار بۆ

یار هاوار وە جەم خوار و ئیمامان

ژ هەر لا مەیۆ سەدای ئەلئەمان

جیهان تەنگ مەبۆ ژ خەوف خایین

روخسەت مەسانۆ ژ شای بنیامین

مەیل مەرحەمەت شای ساحیبکار بۆ

بنیامین شاهۆ بارخانەش بار بۆ

هەر جە بۆی عەتار کارخانەی یار بۆ

وە بار بنیام تەمام تەیار بۆ

چەند قەتار ئوشتر قەتار قەتار بۆ
جوملە بارشان عەتر عەتار بۆ
بنیامین سەرمەست وە کلیدار بۆ
قەتار راهی بۆ بارخانەش بار بۆ
وادە هەر وادەی سای ساجنار بۆ
مەنزڵ وە سەرکۆی سەهەن قەرار بۆ
دوو بارخانە بەش وەتار بار بۆ
وە دەست بنیام قسمەت دیار بۆ
بۆی عەتر بەهەشت شادی یاران بۆ
وەبا و تاعوون گردی خواران بۆ
سەراسەر جیهان گشت سەربسات بۆ
تەمام (کُلُ شَیء) زندەی حەیات بۆ
هەفتا و دوو دین مەبۆ وە یەک دین
پادشا هەر سایەی وەزیر بنیامین
زەلیل زاڵم وە یەکجا جەم بۆ
تەمام بێ پەروا لاقەید ژ هەم بۆ
گورگ و ئاهوو و مێش، شێر چەنی شکار
وەحشیان کۆ بێ زۆر و زەوەردار
هیچ یەک نیگای بەد نمەکەی وە کەس
کەس قادر نیەن بکێشۆ نەفەس

تەپڵ ساحیبکار سەدای بوڵەن بۆ
ئەو وەخت کە وادەی هەزار و ئەن بۆ
یارسان هەرکەس وە بەخت وێتان
کردار کەردە مەیۆ وە رێتان
هەرکەس نامەی وێش مەگێرۆ وە دەس
خاس مەدەن وە خاس گەس مەدەوە گەس
یارسان زهوور مەولا وەی تەورە
وە شاوە ئادەم ئەو عەهد و دەورە
وە شەرتێ خاکتان ژزەردە گڵ بۆ
ساحیب مایە بۆ دۆست هام دڵ بۆ
نوتق قەدیمەن حەق دادەن وایە
ئی نوتق نیهان بۆ تا وەخت وایە
نوتق (خان ئەڵماس) خەتمِ کەلامە
بێشک هەر زهوور ها وەو ئەیامە

*****

واتە: ئەی یاران هەموو شتێک ئاشکرا ئەبێ، باسێك لە سەر هەڵدانی شاتان بۆ ئە گێڕمەوە، گوێ بدەن یاران هەر کەس کە وشیارە، لە بیرتان نەچێ هەرکەس کە گوێ ئەدا، زەمانە بەم جۆرە کە ستەمکار بێ، هەرجێ یارێ بێ زار و رەنجوور ئەبێ،

زۆربەی بەدگۆیان ئەبنە خاوەن بڕوا، رۆزگار بە پێچەوانەی ئـارەزووی دڵ پـڕ لە ئاژاوە ئەبێ، زەمانەی درۆ ئەبێ و راستی و دروستی لە ناو ئەچێ، راستی وەکـوو گۆڕێکی کۆنی لێ دێ، بەدگۆ لە نێوان پێ لێنان و دەربڕین ئەمێنێتەوە، یار لەگەڵ یارا لە شەڕ و هەرادا ئەبن، ماف وەکوو گوڵ جوانە و کەسێک کە وەکوو فرێشتە بێ، لە پاڕانەوەی بەیانی و شێو بێنیاز بێ، ئەم چەشنە کەسانە بەینی خۆیان بڕوایان ئەبێ، کەسێک بە بیری کەسێکی ترەوە نابێ جگە لە خوای مەزن، خاوەن بڕوایان دوور لە کردەوەی باش ئەبن، هەندێکیان بە پاڕووی مردار تێر ئەبن، دەنگی یا عەلی لە ناو خەڵکا لە لایەن یارەوە دێ، یاران بە بێگانەکان و بێدینان خۆیان پـێوەند ئـەدەن، ماوەیێک جیهان بەم جۆرە ئەمێنێتەوە، لە هەر ئاورخانەیێکدا سەهۆڵ بە خـەروار پەیدا ئەبێ، پاشان ماوەی مژدەی ساڵی هەزار ئەبێ، هافی مەهدی شای خاوەن کار ودمی خەڵک ئەدا، گورگی دەروون لە هەر شارێکدا ئـاوارە ئـەبێ، لەو دەمـەدا کوشتاری خەڵک بێژمار ئەبێ، مستەفا داودان راسپێری یاران ئەبێ، مـەرگ زۆر ئەبێ و دەرد و ناخۆشی پەرە ئەستێنێ، بەم جۆرە دەرد و مەرگ بە ئارامی دێتە دووی خەڵکدا، لە هەر لا دەنگی هاوار هاوار بـەرز ئـەبێتەوە، یـاران هـەموویان داوای کۆمەک لە پێشەوایان ئەکەن، لە هەر لاوە دەنگی هانا هەی هانا دێتە گوێدا، جیهان لە ترسی دڵپیسان تەنگ و تاریک ئەبێ، وە بنیامین ودم لە شای جیهان وەرئەگرێ، شا بەزەیی دێتە هەموو کەسێکدا، بنیامینی شاهۆیی بارخانەی خۆی بار ئەکا، هـەر لە بۆنی بۆن فرۆش کارخانەی یار دائەمەزرێ، و بە باری بنیامین یەکـسەرە ئامادە ئەبێ، چەند قەتار وشتر لە پشت سەری یەکتر دێن، باریان پڕ لە بۆنی خۆشی بۆن فرۆشانە، بنیامین سەرمەست بادەی خوا و خاوەن کلیل ئەبێ، قەتار بارخانەکەی بار ئـەبێ و ئەکەوێتە رێ، پەیمان هەر پەیمانی هەتاوی خوایی ئەبێ، وە یاران لە کێوی سەهەندا نوان ئەگرن، دووبارخانە ئەبێتە هی یاران، و بە دەستی بنیامین بەش ئەکرێت، بۆی بۆنی خۆشی بەهەشت بە لووتی یاران ئەگا و ئەوان شاد ئەکا، بای چاوە قووڵکە ئەبێتە

بەشی گاوران و دوژمنانی دین، وە سەراسەری جیهان بۆ یاران ئەبێتە سەربسات، وە هەموو شتێ بۆ ژیان پەرە ئەستێنێ، حەفتاو دوو دین ئەبێتە یەك دین، سێبەری پادشا بنیامینی وەزیر ئەبێ، پیاوانی زەبوون و ستەمکار لە جێگایێکدا کۆ ئەبنەوە، هەموویان لە بەرابەری یەکدا بێ پەروا ئەبن، گورگ و ئاسك و مەڕ و شێر، کێوی یەکانی کێو بە هێز و بێ هێز، هیچ کامیان سەرنجی خراپ بە یەکتر نادەن، هیچ کەسێ ناتوانێ هەناسە هەڵکێشێ، تەپڵی شا دەنگی بەرز ئەبێتەوە، ئەو کاتە دەمەدەمی هەزار و هەند ئەبێ، ئەی یارسان! هەر کەسێ ئەبێ بە بەختی خۆی سەرنج بدا، چونکە هەرکەس بە کردەوەی خۆی هەڵیئەسەنگێنن، هەر کەسێ نامەی خۆی ئەدەنە دەستیەوە، چاك ئەدەنە چاك و خراپ ئەدەنە خراپ، ئەی یارسان! سەر هەڵدانی سەرۆك بەو جۆرە ئەبێ، خۆزگەم بە پیاوی ئەو زەمانە، بە مەرجێ کە دڵیان پاك و خاوێن بێ، خاوەنی مایە بێ و لەگەڵ ئاوەڵانا یەکدڵ بێ، ئەمە قسەی رۆژی بەرینە و خوا ئەوەیە بەخشیوە، ئەم قسە ئەشارێتەوە تاکوو کاتی خۆی بگا، قسەی «خان ئەڵماس» دوایی قسەکانە، بێ گومان سەر هەڵدانی شا لەم رۆژانەدا روو ئەدا،

*****

(٥)

یاران حەق وەش، یاران حەق وەش
بیان بشنەوان یاران حەق وەش
مسکین، فەقیران جەور جەفاکەش
فەردا رۆی حەساو هەر یەک شارێ بەش
ژ سەنەی هەزار، سێسەد و سی و شەش
بۆی حەق مەیۆ ژ قاپی ئاتەش
ئەو جام جورعە بنیام مەکەی بەش
ژ بۆی عەبیرش یار مەبۆ سەرووەش
نووروواران مەبۆ سارا وکۆ و کەش
نە جای یەخ بەنان مەخێزۆ ئاتەش
مەلەک تەیارێ حەرف وکەلام وەش
بەرمەشۆ نە قەڵب وە حوکم ئاتەش
رەهنمایان بەش بڕیای بێبەش
بیوەری و مەحرووم رووسیا و روو رەش
بەرمەشۆ نە قەلب تاریکی هەوەش
رۆشن مەو وجوود وە حوکم ئاتەش
مەیۆ وەکەرەم هەم حەق و حەق وەش
بۆی یاری وە یار حەق مەکەرۆ خوەش

وەی تەور کوورەی عەشق مهران وە تاو بۆ
حەقگۆ پەی حەقگۆ چون تشنەی ئاو بۆ
ئاشنا پەی ئاشنا نە خورد بۆنە خاو
مەگێلاٚن پەی هەم وە تاجیل و تاو
یەک موددەت یاران وەی تەور مەو سەرووەش
ژ نۆ هەمڕەنگێ مەڕژۆ ئاتەش
سێ رۆ مەگێرۆ مەهتاب مەهوەش
نشانەی جەنگەن کینەی کەشاکەش
ئێران و تووران، هند چەنی حەبەش
زەنگی زەنگەوار جەم زەرد و روورەش
جومجومەی جیهان مەیۆ سپاکەش
مەرکەب سواران ماران کۆ و کەش
ماران بەش دارەن سواران بێ بەش
ماران یار مەون وە حوکم ئاتەش
ئەوەن سپای خوار وە بێ شمار بۆ
گردی یار وە نام خوار نادیار بۆ
ژ مولک عێراق مەیۆ سەرداریٚ
چون سام وەرین گران سواریٚ
ئەو هەم وە ئیسمەن هەم ساڵەن نامش
عاڵەم مەلەرزۆ وە زۆر سامش

ئەو زەڕێ نە زات ساحیبکار دارۆ
ژ دیدەش غەزەب پەی خوار مەوارۆ
ساحیب زاتەن ئەو نەخان ئاتەش
کوشتار مەکەرۆ لەش وە بان لەش
نە کوشتار سام ساحیب زات و زوور
ئسرافیل نە عەرش دەم مەدەی وە سوور
نە کوشتار سام نە غوڕشت سوور
پەیدا مەو مەهدی مەولای لاقسوور
سەیف دوو سەرش مەکێشۆ شەرار
غلاف کەش مەکەی پەی کوشتار خوار
بەرق دەم تێغ پەنجەی شاحەیدەر
لاشەکۆ مەیۆ سارا و دەشت و دەر
ئاتەش مەوارۆ ژ سەیف دووسەر
مەخێزۆ لێشان شەرارەی شەرەر
ژ بڕشت تێغ زۆر شا حەیدەر
زەلاڵەت مەکەی حووت چەنی بەقەر
خواران ژ هەیبەت جەور بێ‌سامان
عاجز مەون ژ جەنگ مەخوازن ئامان
موسڵمان مەون ج گەورج کافەر
مەکەن زیارەت ئەو سەیف دوو سەر

تـــەمام زیـــحەیات دنـــیا و بـــەحر و بـەر
سـەف سـەف، سـەف مـەدە نەدەور حـەیدەر

پــەرێ یــارسان دەور مــە کــەی یــە کسـەر
مـــوجاور مـــەیۆ ســـپای نـــیکی چـــەر

نـــۆسەد نـــۆسەد دەی سـپای شـاخوەشین
مـــــەقامات وانـــــان پـــەرێ زەوق دیـــن

زەمـــزەمەی نـــۆسەد تـــەپڵ ســـاحیبکار
پـــڕ ســـەدا مـــەبۆ جـــیهان بـەر تـا بـار

ســـەراســـەر ســـپا چـــەند هـەزار هـەزار
هـــەتا ســـەهەند کـــۆ مـــە گـێرۆ قـەرار

نـــۆسەد دە وە بـــەزم شـــیرین کـــەلامان
ســـان مـەدەن سـپا یـە کـرەنگ غـولامان

شـارەزوول فـەرمان مـەخفی خـان ئـاتەش
وە گـــردی یـاران ئـەو رۆ مـە کـەی بـەش

قســـمەت مـــە کـــەرۆ شـا وە دەس وێش
هەرکەس یەکرەنگەن کۆشکێ مەدەی پێش

جـــە مـــاران پـــاک ریـــازەت کـــێشان
هـــەر یـــە کـێ شـارێ شـامەدەی پـێشان

فکـر و خـەیاڵ کـەن هـەرکەس کـە خـامە
یـــاد ئـــەو رۆکـــەن وەش ئـــەو ئـــەیامە

ئـيسه دەفـەرد جـە نـوتق (خـان ئـەڵماس)
وە قـــەوڵش مـــەيۆ يـــاران ئـــيخلاس

*****

واتـە: ئەی یاران ڕێگەتان چاکە، وەرن قسەی ڕاستەقینە ببیسن، هەژاران ستەم ئەکێشن، لە ڕۆژی ژماردا هەرکام لەوان پاداشتێکیان بەر ئەکەوێ، لە ساڵی هەزار و سێسەد دو سی و شەشی کۆچی، بۆی ڕاستەقینە لە درگای ئاتەش بەگ هەڵئەسێ، ئەو قومێ بادە لە جامی بنیامین لە نێوان یاران بەش ئەکا، و لە بۆنی خۆشی ئەوە یار سەر خۆش ئەبێ، دەشت و کێو تیشک باران ئەبێ، لە جێی سەهۆڵبەندان ئاگر هەڵئەسێ، فریشتە خۆیی قسە خۆش، بە فەرمانی ئاتەش بەگ دڵەکانداگیر ئەکا، ڕێنمایان و ڕێ پیشاندەران کە لە بەشی خۆیان بێبەری ئەبن، لە بەرابەری خوادا نائومێد و ڕوو ڕەش ئەبن، تاریکی دڵەکان دائەگرێ، و بە فەرمانی ئاتەش بەگ جیهان ڕوون ئەبێتەوە، خوا بەزەیی دێتە هەموو کەسێکدا، و بۆنی خۆشی یارسان دڵی یاران خۆش ئەکا، بەم جۆرە کوورەی ئەوین لە دڵەکانداکاری کرد، و یاران بۆ بیستنی قسەی خوا تینوویان ئەبێ، ئاشنا بۆ ئاشنا نە خوردی هەیە و نە خەو، و بۆ یەکتر بە پەلە ئەگەڕن، ماوەیێک، بەم جۆرە سەرمەست ئەبن، تا ئەوەی هاوڕەنگی ئاگر ئەبن، ئەو ساسێ ڕۆژ مانگەشەو جیهان داگیر ئەکا، ئەمەش نیشانەی شەڕ و کینە و کێشە کێشە، هەندێ لە خەڵک ئێران و تووران و هند و حەبەش، وە زەنگەوار لە بەرابەری خوا نافەرمانی ئەکەن، سپاییەکان لە جیهان دا ئەکەونە جم و جووڵ، ئەسپ سوارەکان و ماران لە کەژ و کێودا ئەکەونە هەوڵ و تێکۆشان، مارەکان ئەبنە خاوەن بەش بەڵام سوارەکان بێبەهرە ئەبن، مارەکان بە فەرمانی ئاتەش بەگ ئەبنە یار و هاودەم، لەشکری بێگانەکان ئەوەندە زۆر ئەبن، کە هەمووی یاران لە بەرابەری ئەوانا دیار نابن، لە وڵاتی عێراق سەرۆکێک دێ، وەکوو سام سوارێ بە هێز ئەبێ، ئەو ناودارە و ناوی سامە، هەمووی خەڵک لە هێزی ئەو ئەترسێ، ئەو تۆزقاڵێک لە خاوندکار ئەچێ، وە بۆ بیگانەکان لە چاوی ڕق ئەبارێ، ئەو خاوەن شکۆیە و شکۆی لە ئاتەش بەگەوە وەرئەگرێ، و

بێ‌دینان ئەکوژێ لەش ئەکەوێتە سەر لەش، و لەکوشتاری سام ئەو خاوەن شکۆ و هێزە، ئیسرافیل لە ئاسمانەوە شاخنەفیر لێ ئەدا، و لەکوشتاری سام و لە دەنگی شاخنەفیر، مەهدی سەرۆکی هەرەبەرز سەری هەڵئەدا، شمشێری دوو سەری باپیری ئەکێشێ، و بۆکوشتاری ناحەزان و دوژمنانی دین لەکێلان دەری ئەهێنا، لە بریقەی شمشێری پەنجەی ئەو شێرە، لاشە لە دەشت و کێوا کۆ ئەبێتەوە، لە شمشێری دوو سەری ئاور ئەبارێ، لەوە پزیسکی ئاور هەڵئەسێ، لە برشتی شمشێری عەلی، نەهەنگ و مانگا ئەکەونە گریان و زاری، بێ دینان لە ترس ئەودا، لە شەر زەبوون ئەبن و داوای هانا ئەکەن، ئەبنە موسڵمان چ گەور و چ بێ دین، ئەو شمشێرە دوو سەرە ماچ ئەکەنەوە، و تەواوی گیاندارانی دەشت و دەریای ئەم جیهانە، ریز ریز لە بەرابەری عەلی‌دا رائەوەستن، بۆ یارسان رێ ئەکرێتەوە، و لەشکری نیکی چر ئەبنە ئاوسێیان، ئەوسا لەشکری شاخوەشین کەبەنۆسەدە ناسراوە، ئەکەونە پارانەوە لە خوای گەورە و گران، وت و ویرەی لەشکری نۆسەدنۆسەد دەو دەنگی تەپڵی خاوەندکار، لە دەریا و دەشت دەنگی دایەوە، سەراسەری لەشکرچەند هەزار هەزار، تاکوو کێوی سەهەند رائەوەستن، لەشکری نۆسەد نۆسەدە بە بەزمی پیاوانی قسە خۆش، لەگەڵ خولاْمانی یەکرەنگ‌دا سان ئەدەن، لە شارەزووردا فەرمانی شاراوەی ئاتەش بەگ، لە ناو یارانی بلاْو ئەبێتەوە، ئاتەش بەگ ئەوە بەدەستی خۆی دابەش ئەکا، و هەرکەس کە یەکرەنگ بێ بەشێک بە ئەو ئەدرێ، لە مارانی پاک کە بۆ خواکارکەن، بە هەرکام شارێک ئەسپێرێ، هەرکەسێک کە بیری خاوە ئەبێ بیر بکاتەوە، وە یادی ئەو رۆژە بکا و خۆزگە بەو رۆژە، ئێستا دە هۆنراو لە قسەکانی (خان‌ئەڵماس) دێنین، یارانی خۆشەویست ئەوە وەرئەگرن.

*****

(٦)

هـۆشیاران هـۆش، هـۆشیاران هـۆش
گـۆش بـدەن یـاران هـۆشیاران هـۆش
نـوتق ئـەزەڵ رۆ شـای قـرمزی پـۆش
فەرموودەی حەقەن مە کەن فەرامۆش
ئـــاینەی زێـــڵم ئـاوەردەن خـــرۆش
بـواچم زهـوور بـادەی کـەوسەر نـۆش
جە ساڵ هـەزار، سـەد و سـی و چـوار
واتـــەی وەریـــنان بـــواچـــم گـــوفتار
پـــادشایێ مـــەیۆ بـــە نـــام عـــەبباس
ئـەولادەی سـەفی ئـەو بـیەن وە راس
ژەو بـــەعد نـــادرێ مـــە کـێشۆ شـەرار
ســـپای خـــارجـــی فـــرار مـــەو فـــرار
مـــــەسافش وێـــنەی وەریـــنان مـــەیۆ
عـــەدل عـــەداڵـــەت قـــەدیمان مـــەیۆ
موددەتێ نەو تەخت شـاهی قـەرار بـۆ
دیـــوان حـــوکمش هـــەنی هـــەزار بـۆ
تـازەرەی جـە زات حـەق نـەبارش بـۆ
عـــەدڵ عـــەداڵەت جـە رەفتارش بـۆ
نەو دەم کە قەلبش جە نوور عـاری بـۆ
زوڵـــم زەڵاڵـــەت، ســـتەمکاری بـــۆ

ریشەی جەرگ وێش، مەرگش هانە دەس
جە تێغ میسری ئەو مە کەرۆش قەس
ژەو بەعد چەندین شا مە گێرۆ قەرار
هەم جەنگ هەم راحەت جە ئێران دیار
یەکێ پەیدا مەو جە عێل قاجار
نە تەخت شاهی مە گێرۆ قەرار
ئەو ناسر وە نام عەدالەت مەیۆ
بەدخوا و بەدگۆ خەجالەت مەیۆ
پەنجا ساڵ ئەو شا سەڵتەنەت مەیۆ
وەش عەهد و ئەییام وە رفعەت مەیۆ
مەئموور مەرگیش رەزا نام مەیۆ
شاهیش پایماڵ ناتەمام مەیۆ
سێ فەرزەن ئەو ژ نۆ شا مەیۆ
نەسڵ ئاخرین ئەحمەد نام مەیۆ
یەکێ پەیدا مەو جە پۆپەی ئەییام
نەسڵ قاجاران مەکەرۆ تەمام
شەرارەی زۆرش مەکێشۆ شەرار
موددەتێ وادەی شاهیش بەرقەرار
یەک مودەت دەوران خاس بەرقەراربۆ
نشانەی گوڵشەن عالەم دیار بۆ
هەزار و سێسەد هەنی زیاد تەر
ئاسار تەڵخی مەکێشۆ شەرەر

هەواڵنامەی کتێب

ساڵ تاریخش سێسەدو پەنجاو هەشت

چوارگۆشەی جیهان مەیۆ وە جەمشەت

گــردی مــلەتان مــە کــەرن خرۆش

هوون وێنەی لافاو مەجۆشۆ وە جۆش

سەدای قەوا قوو هەی هەلاّی فەرەنگ

ئێران زەلالەت زەلیـل زەدەی جـەنگ

جە یەک لا مەرگەن جە یەک لا قەحتی

یـەک لا زولْـم زۆر بێچاران سـەختی

مـە کـەرۆ حــاشا بـا بـۆ نـە فـەرزەن

مەواچـن وە یـەک حـەرف نـاپەسەن

زارۆ جـــە دایـەش مــەیۆ دڵ ئـازار

حـەلاڵ جـە هـامسەر مـە کـەرۆ فـرار

زەرێ رەحم نە قەلب ساحیب رەحم نیەن

حــــاجیان کــابە جــە یــادان شـیەن

نــە زکــر تــەسبیح سۆفی دەروێشـان

نـە جـای عـبادەت ریـازەت کـێشان

تەمام خـەلایق هـەرکەس پـەرێ وێش

وەسوەسەی شەیتان مەکەرن وە پێش

خـەریدار نـە فکـر حیلەی رەدبـازی

حـەق وە نـاحەق کـەر تـەرازوو بـازی

نە رەحم نە مروەت نە دین نە ئینساف

پـەرێ دنـیایێ مــە کـەرن ئجحاف

هەواڵنامەی کتێب

نــه عـالَم دەسـتوور ئـەمانەت کـەرۆ
نــه سـۆفی جـه رای دیـانەت بـەرۆ
نــه مـورشید ئـایەی عـرفان بـوانۆ
نـــه تــالْب ئـاداب تــەریق بـزانـۆ
نــه پـیران وه فکـر رەفتار خـاس بـۆ
نه پیر پـەرێ پیر سـدقش ئـخلاَس بـۆ
زەلزەلەی جـیهان واوەیـلای ئـەسیر
خانەدان پەشێو شـاهان مـەو دەسگـیر
ســـەدای وانــەفسا جـه دنـیا مـەیۆ
بـــێ شــەرم و حــەیا بــەرمەلا مـەیۆ
سەروەرێ مـەیۆ نـه رووی سـەربسات
مـونعم و مـوفلس تـەمام مـەبن مـات
تـەمامی جـیهان تـا خـاک قـەیسەر
قەتلْ و کوشتار بۆ نـامداران یـەکسـەر
چەند شاران خاس یەکسـەر خـراو بـۆ
زەهرەی نامداران یەکسـەر وه ئـاو بـۆ
جـه ئـەرز تـا سـەما وه قـیل و قـال بـۆ
پـایتەخت شـاهان گـرد پـایماڵ بـۆ
سـاحیب مـەزهەبان بـێ یـەقین مـەیۆ
ســـێلاَو سـەردی سـەرزەمین مـەیۆ
نـــایافت قــەدیم ئـوجاخان مـەیۆ
یــه نـوتق شـەریف ئـیمامان مـەیۆ

پایتەخت شاهان ساف وەگەرد مەیۆ
هۆش هۆشداران جە را رەد مەیۆ
خرۆش ئاشووب نە جیهان مەیۆ
زوڵم و زۆر و سەخت بێچاران مەیۆ
جە چوار جانب سەدای دەنگ مەیۆ
چون رۆژ مەحشەر شەوە زەنگ مەیۆ
قازی گشت نە فکر کار بەد مەیۆ
شێخان کول گومرا وە را رەد مەیۆ
سۆفی دەروێشان گرد زەلیل مەیۆ
خەلیفە عاجز دڵ مەلوول مەیۆ
مەزلوومان دڵتەنگ زاڵم شاد مەیۆ
حاکمان بێ عەدڵ وە بێ داد مەیۆ
ئوجاخان تەمام بێ هممەت مەیۆ
مەردان ئیخلاس بە قیممەت مەیۆ
پیران پەرێشان مورید مات مەیۆ
بوهتان فراوان جە وات وات مەیۆ
ژەنان بە عسمەت بێ سیرەت مەیۆ
مەردان بێ ناموس بێ غیرەت مەیۆ
دین راگەی حەق شکستە مەیۆ
پەنج وەختەی نماز دین بەستە مەیۆ
سەید سادات سەرگەردان مەیۆ
خلاف و گەزاف نامەردان مەیۆ

هەواڵنامەی کتێب

زوڵم و زەلالەت چوار قورنە مەیۆ
سەیف ناکەسان بڕنە مەیۆ
خەلایق بێزار نە عەیال مەیۆ
بێ تەقوا و تاعەت بێ حەلاڵ مەیۆ
کوشتار بێ سامان وە بێ حەد مەیۆ
هوون وێنەی لافاو جە سەرحەد مەیۆ
تۆپان وە زەمین سپا شەق مەیۆ
تەیران وە هەوا موعەللەق مەیۆ
مەشرق تا مەغرب باخەبەر مەیۆ
شەرارەی شەرەر پڕشەرەر مەیۆ
بێسیم تەناف خەبەروەر مەیۆ
ئەسپ ئاسنی وە رەهبەر مەیۆ
تۆپان جە هەوا ئاراستە مەیۆ
بەحری بەحریان پیراستە مەیۆ
ئافتاو و مەهتاو هەر دوو هەر تار بۆ
نەعرەی شا حەیدەر جە ساڵ مار بۆ
نەو دەم کە کوشتار بێ سامان مەیۆ
خالق هاوار وە لوتف ئیمان مەیۆ
ئەوسا سەرداری سەرووەردار مەیۆ
وە ئەمر فەرمان کردگار مەیۆ
ئەو جە مەدینە زەڕەدار مەیۆ
جارچی هدایەت ساحیبکار مەیۆ

هەواڵنامەی کتێب

سـین و ئـەلف و مـیم وە نـامش مـەیۆ
بەڕ و بـووم و بـەحر، وە کـامش مـەیۆ
شــەرارەی شــەرەر وە سـەیفش مـەیۆ
کـــوشتار کـــافر وە کـەیفش مــەیۆ
جەولان مـەدەرۆ سـارا و کـۆ و کـەش
کـوشتار مـەکـەرۆ لەش وە بـان لەش
داد بــازخــواست جـە زەنگـان مـەیۆ
دوورەنگـــان دیـــن پـــەشیمان مــەیۆ
هەفت تەنەی هەفتەن جە نەوراس مەیۆ
جـــە ســـوڵتانیه بـــازخـــواس مــەیۆ
تـەمام مـلەتان وە یـەک دین مـەیۆ
یەک تەرزیەک رەفتاریەک ئایین مەیۆ
نەعرەی بانگ بەرز خوەشین شا مەیۆ
ئــیقرار کـــەردەی کـــانەپا مـــەیۆ
شەست چـەنی هـەزار سـاڵ مـار مـەیۆ
نـەعرەی حـەیدەری زولفـەقار مـەیۆ
ئـەمان ئـەلئەمان هـەر دیـار مـەیۆ
وارەمـــان وە بـــەد گـــرفتار مــەیۆ
زوانـەی سـەیفش پـڕ شـەرار مـەیۆ
سـاعەتێ کـوشتار سـەد هـەزار مەیۆ
نەعرەی شاحەیدەر شـەقەی زولفـەقار
ژ هـەر دەر مـەیۆ سـاتێ چـەند هـەزار

جه خەلق مەخێزۆ سەدای ئەلحەزەر
مەکەن زیارەت ئەژدەهای دوو سەر
ئیمان ماوەران تەمامی ئەغیار
شەهادەت مەدەن سغار و کوبار
وەحشی وەحشیان تەمام بەحر و بار
زاڵم و مەزڵووم بێ زۆر و زۆردار
مەولام مەنیشۆ وە تەخت یاقووت
وە سام سەنگین هەم وە جەبەرووت
وە سام سەنگین شای دوڵدڵ سوار
پەی ئەحواڵ پەرسان مەکەرۆ گوفتار
جبرەئیل وەزیر بنیامین وە نام
میکاییل مونشی پیر مووسی مەقام
ئسرافیل داوود، سوورش ها وە دەم
عزرائیل مچە پەی قەبز ئادەم
ئەوساکە وادەی ئەحواڵ پەرسانە
زبان لەنگ و لاڵ هەم وە دەهانە
ژەو پەرسان شا چێش داری هەواڵ
عەرزکەی وە حزوور میر بەرز ئیقباڵ
مستەفا مەئموور تیر نەکەمانە
هەر کەسێ پاکەن دارۆ نیشانە
ئیتر هیچ کەسێ لێش مەدۆ تانە
لایق نە حزوور والا مەکانە

هەواڵنامەی کتێب

روو سفید نە لای شای ساحیب کەرەم
لاقـــەید ژ حـــەرام دیـــنار و درەم

قـەدەم پـێش بـنی وە یـاهوو مـەنهۆ
وە دەست بـنیام شـەربەت مـەنۆشۆ

هەرکەس دنیا دار بێ‌تەقوا و تـاعەت
نــە حـزوور شـا مـەبۆ خـەجاڵەت

پـەی جـیفەی دنـیا عـوقبادا وە بـاد
ژ ئـــەحواڵ پـەرسان نـەمەبۆ ئـازاد

ڕەنگ زەرد و زەعیف سەرئەفکەندە بۆ
رووسیا و ڕوورەش هەم شەرمەندە بۆ

موددەتێ نەو دەم پاک مەکەی جیهان
مەدەی حکوومەت وە خـوان شـاهان

دنـیا هــەم ژ ســەر مـە گـێرۆ قـەرار
عـەدڵ عەداڵـەت هـەم بـەڕ تـا وەبـار

یـاوەران زهـوور سـاحیب زولفەقار
وە شـــۆن کــەلام ئـی وادە و ئـیقرار

نوتق (خان‌ئەڵماس) ئـێدش ئـیزهارەن
زهوور حـەزرەت وەی تـەور دیـارەن

*****

واتە: ئەی هۆشیاران وئەی یارانی بە هۆش، گوێ بگرن ئەی یـارانـی وشـیار، قسەی بەرینی شای قرمزی لەبەرکەر، قسەی ڕاستە و ئەوە لە بیر مەبەنەوە، ئاینەی دڵم

هەواڵنامەی کتێب

هاتووەتە خرۆش، ئەبێ سەرهەڵدانی هافی مەهدی کەوسەر نۆش بڵێم، لەساڵی هەزار و سەد و سی و چواری کۆچی، قسەی پێشیتان بۆ بگێرمەوە: پادشایێ دێ بە ناوی عەباس، کە لە منداڵە کانی سەفی یە و ئەو رێ راست ئە گرێ، لە دوای ئەو کەسێک بە ناوی نادر وە پزیسک سەر هەڵئەدا، و لە شکری دەرەوە لە دەستی هەڵدێ، شەڕی وەکوو پێشینیان ئەبێ، لە داد و دادگەری وەکوو رابردووە کان رەفتار ئەبێ، ماوەیێک لە سەر تەختی شایی دائەنیشێ، وە دیوان و فەرمانی ئەو تا هەزار و هەندێ پەرە ئەستێنێ، تا تۆزقاڵێک لە گەورەیی خوا لە هەناسەی ئەودایە، داد و دادگەری لە رەفتاریا دیارە، ئەو دەمە کە دڵی لە تیشک لابدا، ستەم و ستەمکاری رووی تێ ئە کا، ریشەی ژیانی سەرئەنجام لە بنەوە ئە کەنرێ و مەرگ دێتە دوویا، و بە شمشێری میسری ئە کەوێتە دووی ئەو، لە دوای ئەو چەندین شا دێنە سەر تەخت، هەم شەڕ و هەم ئاشتی لە ئێران دا دیار ئەبێ، پاشان پیاوێک لە عێلی قاجار سەر هەڵئەدا، ئەنیشێتە سەر تەختی پادشایی، ناوی ئەو ناسر و سەرەتا دادگەر ئەبێ، پیاوی خراپ لە بەرابەری ئەو شەرمەزار ئەبێ، پانزە ساڵ پادشایی ئەو بە ئارامی تێ پەڕی، پادشایی ئەو بەخۆشی چووە سەر، لە دوای پادشایی یە کەی پیاوێ بە ناوی رەزا بووە هۆی مەرگی، شایی ئەو پامال بوو، و کۆتایی پێ هات، سێ کوڕی ئەو لە بوێ ئەبنە شا، دوایین وەچەی ئەو ناوی ئەحمەدە، لەو رۆزگارەدا یە کێ پەیدا ئەبێ، و رەچەڵە کی قاجاری یە کان لە ناو ئەبا، پزیسکی زۆری دا ئە گیرسێ، و ماوەیێک پادشایی ئە کا، ماوەیێک بە سەر خەڵکا پادشایی ئە کا، پاشان ئێران وە کوو گوڵستانی لێ دێ، لە ساڵی هەزار و سێسەد و هەندێ، شوێنەواری تاڵی پەیدا ئەبێ، ساڵی هەزار و سێسەد و پەنجاو هەشت، چوار گۆشەی جیهان ئەبێتە بزووتنەوە، هەمووی نەتەوە کان تێ ئەخرۆشن، خوێن وەکوو لافاو رەوان ئەبێ، بانگ و هاواری خەڵک لە بەرابەری فەرەنگە کان بەرز ئەبێتەوە، و لە ئێران هەنگامە و هەرا دێتە دی و وڵات ئە کەوێتە ناو شەڕ و شۆر، لە لایێک مەرگ و لە لایێک قاتی و قڕی، لە لایێک زۆر و ستەم و خەڵکی بێچارە لە سەختی دا ئەژین، کوڕ لە باوک حاشا ئە کا، و بە یە کتر قسەی خراپ ئەڵێن، منداڵ لە دایکی ئەڕەنجێ

ژن له مێرده‌كه‌ی هه‌ڵدێ، تۆزقاڵێك بەزەیی له دڵ خه‌ڵكدا نامێنێ، حاجی‌یه‌كان كه‌عبه له‌بیر ئه‌به‌نه‌وه، نه پاڕانه‌وه ولالانه‌وه‌ی ده‌روێشان و سۆفی‌یه‌كان ئه‌مێنێ، و نه جێی په‌رستنی خوا ئه‌مێنێ، دوو دڵی ئه‌هریمه‌ن ئه‌گرنه به‌ر، كرِیار له بیری فرِ و فێڵ ئه‌بێ، ماف ئه‌كه‌نه ناماف و ته‌رازوو بازی ئه‌كه‌ن، نه به‌زه‌یی ئه‌بێ و نه پیاوه‌تی و نه دین و نه جوامێری‌یێك، وه له جیهاندا زۆر و سته‌م ئه‌كه‌ن، وه له جیهانی تر راسپارده و دروستكاری نامێنێ، سۆفیه‌كان له رێی خوا ده‌رئه‌چن، رێبه‌ری ئایینی ئایه‌ی خواناسی ناخوێنێ، وه قوتابی رێ و ره‌وشتی خۆی له بیر ئه‌باته‌وه، نه پیران له بیری ره‌فتاری چاك ئه‌بن، و نه پیر له راستی و دروستی‌دا ئه‌ژی، له جیهان بوومه‌له‌رزه رووئه‌دا و دیله‌كان له‌گریاندا ئه‌بن، بنه‌ماڵه‌كان په‌شێو ئه‌بن و شاكان ده‌ستگیر ئه‌كرێن، ده‌نگی ئای له من له جیهاندا بڵاو ئه‌بێته‌وه، خه‌ڵكی بێ‌شه‌رم رازیان ده‌رئه‌كه‌وێ لەم ولاته‌دا سه‌رۆكێك سه‌رهه‌ڵئه‌دا، سامان‌دار و هه‌ژار هه‌موویان مات ئه‌بن، و له ته‌واوی ئێران تا ولاتی قه‌یسه‌ر، ناوداران و سه‌رۆكان ئه‌كوژرێن، چه‌ند شاری باش به جارێ وێران ئه‌بێ، زراوی پیاوانی گه‌وره ئه‌بێته ئاو، له زه‌وی و ئاسمان قرِه و كێشه هه‌ڵئه‌سێ، پایته‌ختی پادشاكان پاماڵ ئه‌بێ، خاوه‌ن رِبازگه‌كان بێ برِوا ئه‌بن، سێلاو و ساردی زه‌وی دائه‌گرێ، خاوه‌ن وه‌جاخه‌كانی كۆن نایاب ئه‌بن، قسه‌ی پێشه‌واكان ئه‌گه‌نه‌گوێ، پایته‌ختی شاكان ئه‌بێته‌گه‌رد و تۆز، وته و پێشنیاری پیاوانی وشیار به‌رپه‌رچ ئه‌درێته‌وه، جیهان پرِ له بشێونه و غه‌وغا ئه‌بێ، وه زۆر و سته‌م داوێن‌گیری بێچاره‌كان و هه‌ژاران ئه‌بێ، له چوار گۆشه‌ی جیهان ده‌نگی تۆپ و تفه‌نگ دێ، وه‌كوو رۆژی دوایی جیهان تاریك ئه‌بێ، داوه‌ر له بیری كاری خراپ و ناپه‌سه‌ند ئه‌بێ، شێخه‌كان هه‌موویان گومرِا ئه‌بن و ژیان له‌گومرِایی‌دا ئه‌به‌نه‌سه‌ر، سۆفی‌یه‌كان و ده‌روێشه‌كان زه‌بوون ئه‌بن، خه‌لیفه زار و زگار و دڵته‌نگ ئه‌بێ، سته‌م لێكراوان خه‌مبار و سته‌مگه‌ران شاد ئه‌بن، فه‌رمانره‌وایان بێ داد ئه‌بن، وه‌جاخان ته‌واو بێ‌بیر و كه‌ڵكه‌ڵه ئه‌بن، و دڵپاكی پیاوانی كه‌م ئه‌بێ، پیران په‌رێشان و لایه‌نگران مات ئه‌بن، بوختیان و قسه‌ی بێهووده زۆر ئه‌بێ، ژنانی به ئابرِوو ئابروویان نامێنێ، پیاوان له

هەواڵنامەی کتێب

بێ‌بەند و باری دا بەسەر ئەبەن، دین و ڕێی ڕاست تێ ئەشکێ، وە نوێژی پێنج کاتە ئەبەستریّ، سەییدە کان سەرگەردان ئەبن، نامەردان لە ڕێی خراپە ئەڕۆن، ستەم و زۆر لە چوار گۆشەی جیهانا پەرە ئەستێنێ، شمشێری ناکەسان بڕنەو تێژ ئەبێ، هەرکەسێ لە ژن و ماڵ و منداڵی خۆی بێزار ئەبێ، زۆربەی خەڵك بە بێ پارێزگاری ژیان ئەبەنە سەر، کوشت و کوشتار لە ئەندازە بەدەر ئەبێ، خوێن وەکوو لافاو بە سنوورە کان تێ ئەپەڕێ، زەوی بە تۆپی دوژمن شەق ئەبێ، پەلەوەران لە ترسا بە ڕووی هەوا ئاوێزان ئەبن، خۆرهەلاّت تا خۆرئاوا لە یەکتر ئاگەدار ئەبن، و پزیسکەی ئاور بەرز ئەبێتەوە، بێ تەل و تەناف بە یەکتر ئەڵێ و خەڵك هەواڵی یەکتر ئەزانن، ئەسپی ئاسنی خەڵك ئەگەیێنێتە شوێنی خۆی، تۆپەکان لە هەوا ئەڕازێنەوە، کەشتی‌یەکانی شەڕ ڕیز ئەبن، هەتاو و مانگ هەر دوو تاریك ئەبن، لە ساڵی مارا شاحەیدەر ئەقیژێنێ، لەو دەمەدا کوشت و کوشتار زۆر ئەبێ، خەڵك بە پێشەواکان پەنا ئەبەن، ئەوسا پیاوێك ئەبێتە سەرۆکی خەڵك، و بە فەرمانی خوا فەرمانبەرداری ئەکا، ئەو لە شاری مەدینەدا خاوەنی فەڕ و شکۆ ئەبێ، و بە فەرمانی خوا خەڵك ڕێنوێنی ئەکا، سین و ئەلف و لام (سام) ناوی ئەوە، دەشت و دەریا بە کامی ئەو ئەبێ، لە شمشێرەکەی پزیسکی ئاور هەڵئەسێ، و بە ئارەزووی خۆی بێ بڕوایان ئەکوژێ، و دەشت و کێو ئەخاتە گەڕان، ئەوەندە کوشتار ئەکا کە لاشە ئەکەوێتە سەر لاشە، هاوار و قیژە لە شاری زەنگان هەڵئەسێ، دووڕووکان پەشیمان ئەبن، حەوت تەن دیسانەوە سەر هەڵئەدەن، و لە سوڵتانیە خەڵك ئەکەونە ناو پرس و جۆ، تەواوی نەتەوەکان ئەبنە خاوەنی یەك دین، یەك ڕەوشت و یەك ئایینیان ئەبێ، بانگی شاخوەشین ئەگاتە گوێ، و پەیمانی پیاوان لە نوێ تازە ئەبێتەوە، لە ساڵی هەزار وشەست و هەندێ ساڵی مار دێ، شاحەیدەر بە زولفەقار دێ، هانا هانایە لە هەر لاوە بەرز ئەبێتەوە، گەڕانەوەی خەڵك بە خراپە و گرفتار ئەبێ، زوانەی شمشێری پڕپزیسك ئەبێ، وە لە ساتێکا کوشتاری خەڵك سەد هەزار کەس ئەبێ، قیژەی شاحەیدەر و شەقەی زولفەقار، لە هەر لا دێ و هەر دەمێ چەند هەزار، دەنگی هەی هانا لەناو خەڵکەوە هەڵئەسێ، وە ئەوان زولفەقار ماچ

ئەکەنەوە، تەواوی بێگانەکان بڕوا دێنن، گچکە و گەورە شایەتیمان دێنن، تەواوی کێوی یەکانی دەشت و دەریا، وستەمکار و ستەم لێ کراو هەموو کڕنۆش ئەکەن، سەرۆکم ئەچێتە سەر تەخت و دائەنیشێ، و بە سام ئەکەوێتە لێپرسینی خەڵک، ئەو شای دوڵدوڵ سوارە بەفەڕ و شکۆوە، بۆ داد پرسینی خەڵک وت و وێژ ئەکا، سرۆش بە ناوی نوێنگەی پیر بنیامین دێت، میکاییل نوێنگەی پیر مووسییە، ئیسرافیل نوێنگەی داوودە و شاخنە فیری لە دەمایە، عزرائیل نوێنگەی مستەفایە و بۆ گرتنی گیانی خەڵک ئامادە ئەبێ، ئەو ساکە کاتی لێ پرسینەوەیە، خەڵک لاڵ و بێزمان ئەبن، لە سام ئەپرسن کە لە شا چ هەواڵێکت هەیە، بە میری هەرە بەرز ئەڵێ، مستەفا خاوەن تیر وکەمانە و لە لایەن خواوە راسپێرراوە، هەرکەسێ پاکە نیشانەی هەیە، ئیتر کەسێک تانە لە ئەو نادا، ئەو لێ هاتووە و ئەتوانێ لە لای شا دانیشێ، لە لای شای هەرە بەرز روو سپییە، لە دنیا دینار و درەمی نارەوا دوورە، کەوابوو هەنگاو هەڵگرە بە ناوی خوا، وە بە دەستی بنیامین خواردنەوە بخۆ، هەرکەسێک حەز لە دنیا بکا پارێزگار نیە، لە لای شاش شەرمەزار ئەبێ، چونکە بۆ لەشی مردوو رۆژی پەسڵانی لە ناو ئەبا، و لە پرسینەوەی رۆژی پەسڵان ئازاد نابێ، رەنگ زەرد و کز و سەر شۆڕ ئەبێ، روو رەش و شەرمەزار ئەبێ، ماوەیێک لەو دەمەدا جیهان پاک ئەکاتەوە، و دەوڵەت ئەداتە خوان و سفرەی پادشاکان، جیهان سەر لە نوێ پایەدار ئەبێ، داد و دادگەری لە دەشت و دەریا پەرە ئەستێنێ، ئەی یاران سەر هەڵدانی خاوەن زولفەقار، بە پێی نامیلکە و نووسراوە لەم دەمەدا ئەبێ، قسەی (خان ئەڵماس) بەم جۆرە وترا، سەر هەڵدانی شا بەم جۆرە ئاشکرا ئەبێ.

*****

ناونامە

ئەو ناوانەی نایانناسی، لێرەدا چاویان بۆ بگێرە.

پیر بنیامین: یەکێ لە یارانی سان سەهاکی بەرزنجەیی یەکە لە سەدەی هەشتەمی کۆچی‌دا ژیاوە. لە پەڕاوی (برهان الحق)دا هاتووە کە پیر بنیام یا پیر بنیامین ناز ناوی (سەید خدری شاهۆی)یە. لە بەرگی دووهەمی (مێژووی مەردووخ)دا هاتووە کە مەبەست لە پیر خدری شاهۆ، سید محمد (زهیرالدین) کوڕی سەید مەحموودی مەدەنی‌یە کە گۆڕەکەی لە قوتاق‌ئاوای سنەدایە. لە پیر بنیامینەوە گەلێ هۆنراو بە زاراوەی گۆرانی بەجێ ماوە کە لە پەڕتووکی سەرئەنجامدا تۆمار کراوە.

ئەم دوو هۆنراوە هی ئەوە کە ئەڵێ:

وەبـــان چـــەمان، وەبـان چـەمان
ئـــازیز ئـــەمر تـۆ وەبـان چـەمان
هەرچە فەرمای تۆن قەبووڵەن وەگیان
مـــەیۆم وەر ویـرها زێـڵم وەشـیان

پیر داوود: یەکێ لە یارانی سان سەهاکی بەرزنجی یەکە لە سەدەی هەشتەمی کۆچی‌دا ژیاوە. لە پەڕاوی (برهان الحق) دا هاتووە کە پیر داوود بە ناوی (داوودی کەووسوار) ناسراوە، لە ئازایی و نەبەزی‌دا بێ‌وێنە بووە. لە پیر داوودیشەوە گەلێ هۆنراو بە زاروەی گۆرانی بە جێ ماوە کە گەلێ پاراو و شیرینن. ئەم دوو هۆنراوە هی ئەوە کە ئەڵێ:

نە یانەی سڕ بێ، نە یـانەی سـڕ بـێ
بـنیام زێـدەوان نـە یـانەی سـڕ بـێ
جە باڵای سەنگ‌دا ئەو دەریا پڕ بێ
هەفت لەوح ئەو سڕ جیا نە دوڕ بێ

پیرمووسی: یەکێ لە یاران و نووسەرانی تایبەتی سان سەهاکی بەرزنجی‌یەکە لە سەدەی هەشتەمی کۆچی‌دا ژیاوە. لە پەڕاوی (برهان الحق)دا هاتووە کە پیر مووسی نازناوی (ملا رکن الدین الدمشقی)یە و گۆڕەکەی لە شاری کرندی ئوستانی کرماشان دایە کە خەڵک هەموو دەمێ دیتنی لێوە ئەکەن. لە پیر مووسی‌یەوە گەلێ هۆنراو بە

هەواڵنامەی کتێب

زاراوەی گۆرانی بەجێ ماوە کە گەلێ پاراو و دڵگرن. ئەم دوو هۆنراوە هی ئەوە کە ئەڵێ:

نە حەڵاڵ زیاتر مەکەردی حەرام
وەرنە حەڵاڵی جفتتان مەبۆ رام
ژیتان مەگنۆ وە نوتفەی ناکام
هامسەریتان مەو باتڵ و بەد نام

حەلەب: یەکێ لە شارەکانی سووریایە کە بە یەکێ لە شارە کۆنەکانی دنیا ئەژمێررێ. ناوی ئەم شارە لە بەردە نووسراوەکاندا بە ناوی (بیرۆی) هاتووە. ئێرانی یەکان ئەم شارەیانە لە ساڵی ٥٤٠ی زایندا خستە ژێر دەسەڵاتی خۆیانەوە، لە سەردەمی ئیسلامەتیدا بە هۆی (ابوعبیدةبن الجراح)ەوە داگیر کرا. (سیف‌الدولەی حەمدانی) ئەم شارەی کردە پایتەختی خۆی، پاشان مەغوولەکان هێرشیان هێنایە سەر ئەم شارە و گەلێ لە خەڵکەکەیان کوشت و بوونە هۆی کاولی و وێرانی شارەکە و پاشان کەوتە ژێر دەسەڵاتی عوسمانی یەکان، ئەم شارە هەر لە کۆنەوە جێی پەرەدانی زانست و وێژەی ئیسلامی بووە و گەلێ هۆزان و هۆنەر و نووسەری لێ هەڵکەوتووە.

خان ئاتەش: کوڕی موحەممەد بەگ و برای خان ئەڵماسە کە لە سەدەی یانزەهەمی کۆچی دا ژیاوە و لە لوڕستاندا کۆچی دوایی کردووە.

لە (برهان‌الحق)دا هاتووە کە خان ئاتەش لە پاش مردنی باوکی بووەتە جێنشینی و خەریکی رێنموونی خەڵك بووە و خەڵکی بۆ رێی چاکە و خواپەرستی هان داوە و گەلێ شوێنەواری ئاوەدانی لە خۆیەوە بەجێ هێشتووە.

شاخوەشین: یەکێ لە رابەران و پیاوە گەورەکانی سەدەی پێنجەمی کۆچی یە کە ناوی مبارەك شاو کوڕی جەلالەخاتوونی لوڕستانی یە. لە (سەرئەنجام)ێکی دەست نووس دا هاتووە کە (شا خوەشین) ٣٦٦ ساڵ پاش هافی عەلی لە دایک بووە، لەبەر ئەوەی هافی عەلی لە ساڵی ٤٠ی کۆچیدا کوژراوە، سەرهەڵدانی شا خوەشین لە ساڵی ٤٠٦ی کۆچیدا رووی داوە و لە یادداشتەکانی (کاکاردایی)یش دا نووسراوە کە شاخوەشین لە لوڕستاندا لە دایک بووە و هەر لەوێش پێ گەیشتووە و پاشان چووەتە هەمەدان و لە لای زانایانی ئەو شارە فێری زانست بووە و گەڕاوەتەوە

لوڕستان و ژیانی به ڕێنموونی خەڵك بردووەته سەر تا له ۳۲ ساڵی له رووباری گاماسپ‌دا نوقم بووه رووباری گاماسپ له نزیکی شاری هەرسین دایه. کەوا بوو شاخوەشین له ساڵی ۴۰٦ تا ۴٦۷ی کۆچی‌دا ژیاوه. له شاخوەشین و یارانیەوه گەلێ دوو بەیتی به زاراوەی گۆرانی به جێ ماوه که به ناوی (دەورەی شاخوەشین) ناسراوه، ئەم دوو بەیتی‌یه هی ئەوه که ئەڵێ:

مامام جەلاله، کاکام، رەنگینه

دوون وه دوون ئامام چینه وه چینه

ها ئیسا یوورت و نامم خوەشینه

هەر کەس بشناسۆم پاکش مەوکینه

شام: یەکێ له شاره کۆنه‌کانی جیهانه و مێژووی ئەگەڕێتەوه بۆ پێنج هەزار ساڵ لەمەوپێش، ئاشووری‌یەکان و بابلی‌یەکان و ئێرانی‌یەکان و یوونانی‌یەکان و رۆمی‌یەکان پەلاماریان هێناوەته سەر دانیشتوانی شارەکه و داگیریان کردووه. له سەردەمی ئیسلامەتی‌دا ئەم شاره گیراوه و ئەمەوی‌یەکان کردیانه پایتەختی خۆیان و گەلێ شوێنەواریان لێ بەجێ ماوه تەیمووری لەنگ له پەلامارەکەیا ئەم شارەی سووتاندووه و پاشان کەوتووەته ژێر دەسەڵاتی عوسمانی‌یەکانەوه.

سەلاح‌الدینی ئەیووبی رۆڵەی نەمری کورد لەم شارەدا نێژراوه. ئەم شاره ئێسته پایتەختی سووریایه و (دمشق)ی پێ ئەڵێن.

قەزوێن: یەکێ له شاره کۆنه‌کانی ئێرانه که به پێی بەڵگەی مێژوو نووسان ئەم شاره له زەمانی شاپووری یەکەمی ساسانی (۲۴۱ - ۲۷۲ی زایین)دا ئاوا بووەتەوه. ئەم شاره له رۆژگاری ئیسلامەتی‌دا گەلێ ئاوا بووه و دەیلەمەکان و مەغووله‌کان چەندین جار پەلاماریان هێناوەته سەر دانیشتوانی ئەم شاره و شوێنەواره مێژوویی‌یەکانیان به تەواوی کاول کردووه. شا تامازی یەکەم له ساڵی ۹٦۴ی کۆچی‌دا ئەم شارەی کردووەته پایتەختی خۆی. له زەمانی شا عەباسی یەکەم (۹۹٦ - ۱۰۳۸ی کۆچی)دا سان حوسەین له پاش سەرکوت کردنی ئەفغانه‌کان هێرشی بردووەته قەزوێن و گەلێ زیانی به دانیشتوانی شارەکه گەیاندووه. شاری قەزوێن ئێستا گەلێ ئاوایه و به یەکێ له شاره گرنگه‌کانی ئێران دێته ئەژمار.

پێش بینی‌یەکانی

دەروێش وەجاخ گاوارەیی

کۆکردنەوە و ئامادە کردنی: د. سدێق بۆرەکەیی

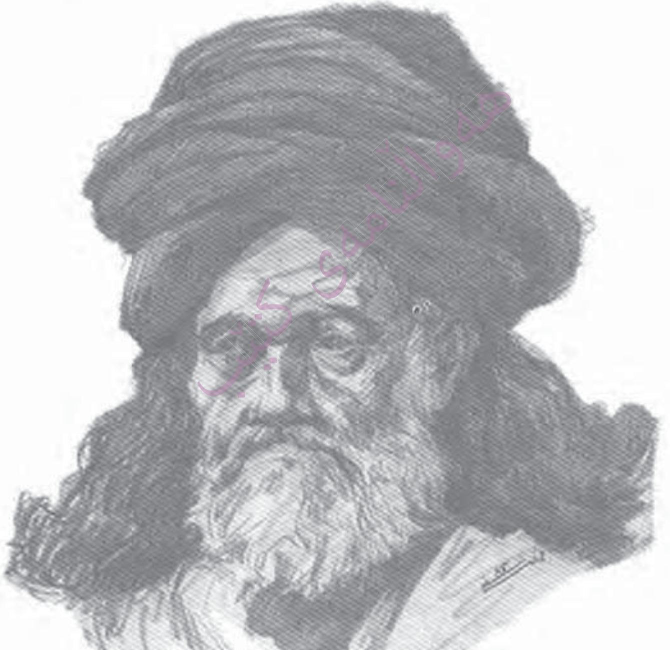

وێنەی خەیاڵی دەروێش وەجاخ کە بە قەڵەمی هونەرمەند کاک هادی زیائەدینی کێشراوە

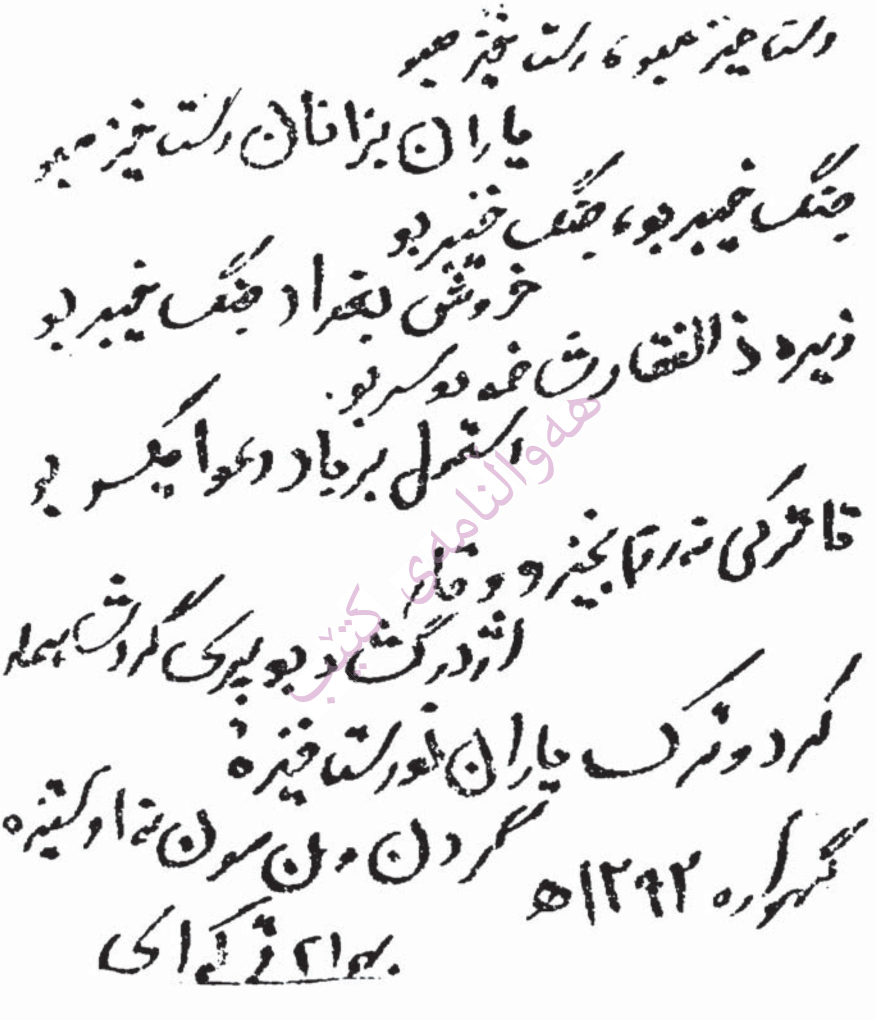

هەوالنامەی کتێب

وێنەی دەستنووسی چەند هۆنراوەیێکی دەروێش وەجاخ

پێشەکی

نامیلکەیێ کە بە ناوی پێش‌بینی‌یەکانی دەروێش وەجاخ ناسراوە، داگری کۆمەڵێک رووداوە سەبارەت بە ئاینده و داهاتووی نەتەوەی کورد کە شاخوەشینی لوڕستانی (٤٠٦ - ٤٦٧ی کۆچی) ئەو رووداوانەی پێش بینی‌کردووە و دەروێش وەجاخیش بە هۆنراوە هۆنیویەتەوە.

ئەم رووداوانە هەر کام لە رۆژگارێکی دیاری کراودا روو ئەدا و دێوان یا دوژمنانی کورد کە ئیمپریالیزمە لە هەر لاوە هێرشیان هێناوەتە سەر وڵاتەکەمان و هەموو شتێکیان سووتاندوە و تەنانەت شارە گەورەکانیان وێران کردووە و زۆربەی هۆزەکانی کوردیان لە ناو بردووە، ئەم بارە نە تەنیا هەر بۆ خەڵک بەڵکوو بۆ جانەوەرەکان و گیا و رووەکەکانیش هاتووەتە دی و لە زەوی و ئاسمان دووکەڵ خانەکانی سووتاو بڵاو ئەبێتەوە و پاشان برسیەتی و هەژاری و تولانەوە لە وڵاتەکەماندا پەرە ئەستێنێ و رێ و رەوشتی دین لەبەر چاو ناگیرێ و باکانی سارد و گەرم هەڵئەکا و باران کەمتر ئەبارێ و ئەهریمەن بە سەر وڵاتەکەمان دا زاڵ ئەبێ.

ئەهریمەن هەر بە وڵاتەکەمان دانەساکا و پێرەوانی خۆی ناردە وڵاتەکانی تریش تا داوی خۆی لە هەموو شوێنێکی جیهان دا بتەنێتەوە و ئەوانیش بخاتە داو و هەموو شتێ لە ناو ببا و رەگەزی دێوان و ئەهریمەنەکان بە یارمەتی هاوڕێکانیان بە زۆربەی وڵاتەکان رێ پەیدا ئەکەن و هەموو شتێک داگیر ئەکەن و دەست ئەکەنە زۆر و ستەم و پیرۆزی و سەرکەوتنی خۆیان بە خەڵک رائەگەیێنن.

بەڵام لەبەر ئەوەی پیرۆزی هەموو دەم هەر بە دەستی پەیرەوانی هۆرمزە، بۆیە درگای هیوا بۆ هەموو کەسێک ئەکرێتەوە و ئیتر ئەهریمەن ناتوانێ راوەستێ و خەڵک یەک ئەگرن و ئەکەونە بەربەرەکانێ و بەم جۆرە گەلێک لە مەڵبەندەکان ئازاد ئەبێ و

خەڵک خەریکی ئاوەدانی و کشت و کاڵ ئەبن، بەڵام کاری ئەهریمەن لەبەر ئەوەی شەڕ و کوشتار و وێران کردنە، بۆیە شەڕێک لە وڵاتەکەمان دروست ئەکا و وەلێ بە هۆی بەرپرسان ئەم پیلانە لە ناو ئەچێ و خەڵک دەست ئەکەنە پیراز کردن و ئاوەدان کردنەوەی مەڵبەندەکان.

ئەم پێش‌بینی‌یانە هەر کام لە رۆژگارێکی دیاری کراودا رووی داوە و لە راستەقینەدا لە رێی خواناسی‌یەوە سەرچاوەی گرتووە و لە ئایینی زەردەشتیش‌دا پێش‌بینی هەیە و بەشێک لە پەڕتووکی دینکەرد و بوندهشن و زەردەشت نامە و جاماسپ نامە پێش‌بینی‌یە کە لە وانەدا سەبارەت بە داهاتووی ئێران باس کراوە.

لە گەڵێ لە پەڕتووکەکانی ئیسلامیش دا وەکوو: بحارالانوار، مظاهرالانوار، حلیةالمتقین، نجم الثاقب، تبصرة العوام گەلێ پێشگۆیی لە بارەی داهاتووی جیهان کراوە کە زۆربەی ئەوانەیان لە زمانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام گێڕاوەتەوە و لە ئایینی جوولەکە و فەلەش‌دا پێش‌بینی هەیە.

لە راستەقینەدا ئەستێرەناسی و پێش‌گۆیی لە سەرەتای ژیار و شارستانیەتی مرۆوە هاتووەتە دی چونکە مرۆی ناکام هەر لە دەوری کۆنەوە تێ‌ئەکۆشا کە لە تەنگ و چەڵەمەکانی ژیان خۆی رزگار کا و داهاتوویێکی روون بۆ خۆی تەرخان بکا.

پێشگۆیی و ئەستێرە ناسی لە ئورووپاش‌دا باو بووە و خەڵک بۆ پێشگۆکان رێزیان دائەنا بەڵام قەشەکان هەموو دەم لە گەڵ ئەوان دا بەشەڕ ئەهاتن. نوسترادامووس (١٥٠٣ - ١٥٦٥ی زایین) کە یەکێ لە پێشگۆکانی ناسراوی دەرباری کاترین دومدیسی و شارلی نۆهەم پادشای فەرەنسە بوو، پێش‌بینی‌یەکانی ئەویان دەم بە دەم ئەیانگێڕاوە و گەلێ پێشگۆی تریش هەبوو کە خەڵک زۆر رێزیان بۆیان دائەنا.

لە ناو یارسانەکان یاکاکەیی‌یەکانیش‌دا گەلێ پێشگۆ سەریان هەڵداوە کە لە ناو ئەوانەدا ئەتوانین لە عێل‌بەگی جاف (٨٩٨ - ٩٦١ی کۆچی)، خان ئەلماسی

لوڕستانی (۱۰۷۲ - ۱۱۳۸ی کۆچی)، و دەروێش وەجاخی گاوارەیی ناو بەین.

دەروێش وەجاخ کوڕی فەرهاد میرزای گاوارەیی لە ساڵی ۱۲۲۱ی کۆچی لە دێی گاوارەی سەر بە کرماشان دا لە دایک بووە و هەر لە منداڵی‌یەوە خەریکی خوێندن بووە و لە دەساڵاندا قورئانی پیرۆزی لەبەر کردووە و پاشان ریئۆنی و رەوان بێژی خوێندووە و ئەوسا چووەتە لای سەی براکە (۱۲۱۰ - ۱۲۹۰ی کۆچی) و ماوەیێك لە لای ئەو خوێندوویەتی و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێدەکەی خۆی و خەریکی کشت و کاڵ و رێنوێنی خەڵك بووە تا لە ساڵی ۱۲۸۶ی کۆچی داکۆچی دوایی کردووە.

دەروێش وەجاخ هۆنەرێکی هەرە بەرز بووە و زۆربەی هۆنراوەکانی بە زاراوەی گۆرانی هۆنیوەتەوە و پێش‌بینی‌یەکانی ئەو لە ناو خەڵك‌دا باوە و زۆربەی ئەو پێش‌بینی‌یانە سەبارەت بە داهاتووی ئێران و جیهانە.

لە پێش‌بینی‌یەکانی دەروێش وەجاخ هەر تەنیا نوسخەیێکم دەست کەوت کە لە ساڵی ۱۲۹۲ی کۆچی دا بە هۆی بارامی قورکەیی‌یەوە لە دێی گاوارە دا نووسراوەتەوە کە ئەوا لێرەدا هۆنراوەکانی شی ئەکەینەوە و پێشکەشتانی ئەکەین

تاران - مانگی خەرمانان ۱۳۸۱

د. صدێق بۆرەکەیی

(١)

رەســـــتاخێز مـــەبۆ، رەســـــتاخێز مـــەبۆ
یـــــاران بـــزانـــــان رەســـــتاخێز مـــەبۆ
نـە ئـورووس جـەنگ و شـەڕ بـەرپا مـەبۆ
لاشــــەی جـووانـان نـەیەک جـیا مـەبۆ
جـەنگێ‌تر نـەو جـا وە هـوون پـڕ مـەبۆ
کـارگەر و وەرزیـار یـەکسـەر قـڕ مـەبۆ
دنـــیا نـــەو ســـاتە هـــەر وەقـاڵ مـەبۆ
فـــرێ جـــە مـــەردوم جـا پـاماڵ مـەبۆ
جـــەنگ شـێر و گـۆڕ هـەر پـەیدا مـەبۆ
فـــرێ چشت هـــەن هـــوەیدا مـــەبۆ

هەواڵنامەی کتێب

واتە: راپەڕین دێتە دی، ئەی یاران ئەوە بزانن راپەڕین دێتە دی، لە وڵاتی رووس‌دا شەڕ و هەرا بەرپا ئەبێ، و لاشەی جوانەکان لە یەک جیا ئەبێتەوە، لە وێدا شەڕێ‌تر پەیدا ئەبێ کە گەلێ خوێنی تیا ئەڕژێ، و کرێکار و وەرزێر بە جارێ قڕ ئەبێ، جیهان لەو ساتەدا پڕ لە غەوغا ئەبێ، گەلێ لە خەڵک پێ‌شێل ئەبێ، شەڕی شێر و گۆڕ هەر پەیدا ئەبێ، گەلێ شت هەیە کە ئاشکرا ئەبێ.

لێک دانەوەی هۆنراوەکان

دەروێش وەجاخ لەم پارچە هەڵبەستەدا دیاردی ئەکاتە شۆڕشی رووس و یەکشەمەی خوێنین کە یەکێ لە رووداوەکانی سەدەی بیستەمە و لە بەدی هاتنی ئەم شۆڕشەدا کە لە ساڵی ١٩١٧ی زایین بەرانبەر بە ١٢٩٦ی هەتاوی دا رووی دا،

تاقمێک لە کمونیستە کانی رووس توانیان بە رێبەرایەتی ولادیمیر ئیلیچ ئولیانۆف کە نازناوی لینین بوو هێز بگرنە دەست و بە لە ناو بردنی دوژمنانی خۆیان رژیمی تزاری لە ناو ببەن و دەوڵەتی کومونیستی بهێننە دی. هۆی ئەم شۆڕشەش شکستی رووس لە ژاپون لە ساڵی ۱۹۰۵دا بوو کە بەم هۆیە هێزی تزار بە جارێ کز بوو، وە هۆی دووەم کوشتاری کرێکاران و وەرزێران بوو کە لە رۆژی یەکشەمەی ساڵی ۱۹۰۵دا بۆ چاک کردنەوەی باری خۆیان خۆپیشاندانێکی ئارامیان دەست پێ کرد و لە ئاکامدا دەوڵەتی تزار کوشتارێکی لەوان کرد و لە پاشا مانگرتن و نائارامی لە شارە کانی گەورەی رووسدا دەستی پێ کرد و نارەزامەندی خەڵک پتر بوو تا ئەوەی تزار ناچار بوو کە لە پادشایی دەست هەڵگرێ.

*****

(۲)

رەستاخێز مەبۆ، رەستاخێز مەبۆ
یاران بزانان رەستاخێز مەبۆ
زولفەقار نە فەرق حەجەر تێز مەبۆ
نە ئەرزول بەحرەین ولگەرێز مەبۆ
هژمەت باتن بینای شەڕ مەبۆ
تەلاتوم قین بەحر و بەڕ مەبۆ
عاڵەم موسەخخەر تار و مار مەبۆ
نیشانەی ئاخێز نە بەهار مەبۆ
عوسمانی ئانە زەدەی جەنگ مەبۆ
ئەسیر و عەبید گرد فەرەنگ مەبۆ

واتە: راپەڕین دێتە دی، ئەی یاران ئەوە بزانن راپەڕین دێتە دی، زولفەقار

هەواڵنامەی کتێب

(شمشێرەکەی هافی عەلی) بۆ کوشتاری گاوران تێژ ئەبێ، لە سەر زەوی بەحرەین دا گەلاّ ڕێزان ئەبێ، رقی دەروون ئەبێتە هۆی شەڕ و هەرا، خرۆشی رق و قین دەریا و وشکی دائەپۆشێنێ، جیهان ئەکەوێتە بەر تەم و تاریکی، و نیشانەی راپەڕین و هەستان لە بەهاردا دەر ئەکەوێ، ولاّتی عوسمانی بە جارێ تووشی شەڕ و هەرا ئەبێ، و هەموو دیلی فەرەنگ ئەبن،

لێکدانەوەی هۆنراوەکان

دیاردی یە بۆ لە ناوچوونی دەوڵەتی عوسمانی و بەش بەش بوونی خاکی عوسمانی لە نێوان ولاّتەکانی ئینگلستان و فەرەنسە کە ئەم رووداوە لە ساڵی ١٩١٦ بە پێی پەیمانی سایکس پیکۆ هاتە دی و بە پێی ئەم پەیمانە عێراق و ئوردەن و فەڵەستین کەوتە ژێر رکێفی ئینگلستان و سووریە و لوبنانیش کەوتە ژێر دەسەلاّتی فەرەنسە و لەم کاتەدا شەریف حوسەین فەرمانڕەوای مەکە کە ئارەزووی داگیر کردنی ولاّتەکانی ئیسلامی لە سەردا بوو ئامادە بوو بۆ گەیشتن بە هیوای خۆی لە گەڵ ئینگلیزەکان دا هاوکاری بکا و خۆی و کوڕەکانی لە گەڵ لۆرنس دا توانیان عەرەبەکان راپەڕێنن، بەلاّم شەریف حوسەین بە هیوای خۆی نەگەیشت و ئینگلیزەکان ئەویان بە سوودی خەنیمەکەی عەبدولعەزیزی سێیەم کوڕی سوعوود کە لە نەجدی عەرەبستاندا فەرمانڕەوایی ئەکرد تەنیا هێشت و بە هۆی ئەو خزمەتانەی کە بە ئینگلیزەکان کردبووی یەکێ لە کوڕەکانیان بە ناوی فەیسەڵ کردە پاشای عێراق و کوڕەکەی تریان عەبدوڵلاّ کردە پادشای ئوردەن و ئیتر عێراق و ئوردەن تا ماوەیێک لە ژێر رکێفی ئەوانا بوو.

*****

(٣)

رەســـتاخێز مـەبۆ، رەســـتاخێز مـەبۆ
یـــاران بـزانـان رەســـتاخێز مـەبۆ
حـیجاز و عـێراق گشت ئـەسیر مـەبۆ
وە دەست فـەرەنگ وە زەنـجیر مـەبۆ
فـەڵەستین وە دەست یـەهوود گیر مـەبۆ
مـوسڵمان خـاس هـەر زویـر مـەبۆ
هـەر یـەک جـە زێـدش تـار و مـار مەبۆ
زیـندەگـی پـەرێش ژار مـار مـەبۆ
فـەرەنگ جـەوکـاتە وە سـەروەر مـەبۆ
مـوسڵمان جـە ژیـن هـەر بـێوەر مـەبۆ

هەواڵنامەی کتێب

واتە: راپەڕین دێتە دی، ئەی یاران ئەوە بزانن راپەڕین دێتە دی، خەڵکی حیجاز و عێراق هەموویان بە دیل ئەگیررێن، و بە دەستی فەرەنگەکان بە زنجیر ئەکێشرێن، فەڵەستین بە هۆی جوولەکەکان داگیر ئەکرێ، و موسڵمانی چاک هەموو دەم خەمبار ئەبێ، و هەرکام لە زێد و مەڵبەندی خۆی تار و مار ئەبێ، و ژیان بۆی وەکوو ژاری مار ئەبێ، فەرەنگەکان لەو دەمەدا ئەبنە سەرۆک، و موسڵمانەکان لە ژین نائومێد و بێبەری ئەبن.

لێکدانەوەی هۆنراوەکان

دیاردی‌یە بە دەرکردنی فەڵەستینی‌یەکان لە وڵاتی باو و باپیریان بەهۆی

ئینگلیزەکان و بەدی هاتنی دەوڵەتێ بە ناوی ئیسراییل یا جوولەکە، و لە بەر ئەوەی فەڵەستین لە دوای شەڕی جیهانی یەکەم بە پێی بڕیاری نەتەوە یەکگرتووەکان کەوتە دەستی ئینگلیزەکان، سەهیۆنیستەکان لەم وڵاتە ئیسلامییەداکەوتنە هەوڵ و تێکۆشان و لە ساڵی ١٩١٧دا لۆرد بالفۆر وەزیری دەرەوەی ئینگلستان بە هۆی پەیامێک رایگەیاندکە جوولەکەکان لە فەڵەستیندا ئەتوانن دەوڵەتێ بۆ خۆیان دامەزرێنن و لە پاشا جوولەکەکان لە سەرتاسەری جیهانا کۆچیان کردە فەڵەستین و کاتێ فەڵەستینیەکان بەمەیان زانی لە بەرابەری ئینگلیزەکاندا راپەڕین کە گرنگترین راپەڕینی فەڵەستینییەکان راپەڕینی شێخ عیززەدینی قەسامە کە لە ساڵی ١٩٣٥دا بە هۆی ئینگلیزەکانەوە سەرکوت کراو پاشان جوولەکەکان گەلێ لە عەرەبەکانیان کوشت و ماڵەکانیان سووتان و ئیتر خەریکی ئەشکەنجە و ئازاری فەڵەستینییەکان بوون و فەڵەستینییەکانیش ناچار وڵاتەکەیان بەجێ هێشت و ئاوارەی هەندەران بوون.

*****

(٤)

رەســـــتاخێز مـــەبۆ، رەســـتاخێز مـــەبۆ
یــــاران بـــزانـــان رەســـتاخێز مـــەبۆ
جـەنگ وکـەشمەکەش جەگرد لا مەبۆ
واران ئـــاهر چـــون بـــەلا مـــەبۆ
نـەی کـەشمەکەشە فـەرەنگ پـیرۆز بۆ
پـیرۆزی ئـەووەڵ پـەرێ گـرد هـۆز بـۆ
جـە یـەک لا مـەرگ و یـەک لا قـاتی بۆ
پـــەرێ مـــوسڵمان رۆی نـــەهاتی بـــۆ

دوو سەری دنیا ئەورۆ بەربەر بۆ
خەیلێ جە مەردوم یەک یەک هەر قڕ بۆ

واتە: راپەڕین دێتە دی، ئەی یاران ئەوە بزانن راپەڕین دێتە دی، شەڕ و کێشە و هەرا لە هەر لایێکەوە دەست پێ ئەکا، و بارانی ئاور وەکوو ئاپۆرە و وەی ئەبارێ، لەم قڕە و کێشەدا فەرەنگ سەر ئەکەوێ، پیرۆزی سەرەتا بووە بەشی تەواوی تاقمەکان، لە لایێ مەرگ و لە لایێ تر قاتی و قڕی رووی دا، وە بۆ موسڵمانان رۆژی نەهاتی بوو، دووسەری جیهان لەو رۆژەدا کارێکی ئاسایی بوو، گەلێ لە خەڵک یەک یەک قڕ بوون

لێکدانەوەی هۆنراوەکان

هەواڵنامەی کتێب

دیاردی یە بە پیرۆزی هاوپەیمانەکان کە دەوڵەتەکانی تەوەرە بە پێی پەیمانی دژی کۆمینترن بە یەکەوە هاوپەیمان بوون، بەڵام هیچ کات نەیانتوانی هێزێکی گەورە بەدی بێنن، لە پاشا دەوڵەتەکانی هاوپەیمان بە پێی بڕیاری ئاتلانتیک هێزێکیان لە سەرتاسەری جیهاندا بەدی هێنا و تێ ئەکۆشان کە وڵاتە بێ لایەنەکان بە خۆیان نزیک کەنەوە و هیتلر بۆ نزیک کردنەوەی دەوڵەتەکانی خۆرئاوایی ئامادەیی خۆی دەربڕی و داوای لێیان کرد لە سەرتاسەری جیهاندا ئاشتی بهێننە دی و ئەوسا لە گەڵ کومونیستەکاندا کەوتە شەڕ، پێشڕەوتی هێزەکانی ئەڵمانی لە رووس و باڵکان و نزیک بوونەوەی هێزەکانی ئەڵمانی و ئیتالیایی بە کاناڵی سوئیز، وڵاتە خۆرئاوایییەکانی خستە سەر ئەوە تا لە گەڵ رووسەکاندا یەک بگرن و چرچیل خۆی ئامادە کرد کە یارمەتی رووسەکان بدا و ئەمریکاشی کردە هاوڕێی خۆی چونکە هیتلر ئەیویست سەرتاسەری جیهان بگرێ و سەرئەنجام هاوپەیمانەکان لەساڵی ١٩٤١دا ئێرانیان داگیر کرد و بە هۆی رێ ئاسن کۆمەکیان کردە رووسەکان هەتا هیتلێریان تێ شکاند و لە ناویان برد.

*****

(٥)

رەستاخێز مەبۆ، رەستاخێز مەبۆ
یاران بزانان رەستاخێز مەبۆ
زوڵم و زەلاڵەت بەرز مەو نە شاران
دنیا تاریک و تار بۆ پەی یاران
جە بەندەرێ مەو سەرباز چەپ و راس
بەلاّ نازڵ بۆ نە دوو شار خاس
ئەوراک و ئازار مەیۆ پەی مەردوم
مەردوم جە دڵێ دوو گرد مەون گوم
ئەوەند کوشتە بۆ نەو هەرا و هەڵمە
رووشان سیا بۆ بە وێنەی شەڵمە

واتە: راپەڕین دێتە دی، ئەی یاران ئەوە بزانن راپەڕین دێتە دی، زۆر و ستەم و گومڕایی لە شارەکاندا پەرە ئەستێنێ، و جیهان بۆ یاران تەنگ و تاریک ئەبێ، لە یەکێ لە بەندەرەکانیدا سەربازەکان چەپ و راست دێن، لە دوو شاری جواندا وەی و ئاپوورە دێتە خوار، برسیەتی و نەخۆشی و ئازار بۆ خەڵک پەیدا ئەبێ، و خەڵک لە ناو دووکەڵی شەڕا ون ئەبن، ئەوەندە خەڵک لەو هەرا و هەڵمە ئەکوژرێ، کە روومەتی خەڵک وەکوو خەڵووز رەش ئەبێ.

لێکدانەوەی هۆنراوەکان

ئاماژەیە بۆ بۆمباردومانی ئەتومی هیرۆشیما و ناکازاکی کە ئەو دوو شارە لە کەناری دەریا دان، ولاّتی ژاپون لەبەر ئەوەی لەگەڵ هاوپەیماناندا شەڕی ئەکرد،

هەواڵنامەی کتێب

هاوپەیمانەکان لە ساڵی ۱۹۴۵دا داوایان کرد کە ژاپۆن بە بێ مەرج خۆی بداتە دەستەوە بەڵام ژاپون قبووڵی نەکرد و سەرئەنجام هەر لەو ساڵەدا هیرۆشیما بە هۆی ئەمریکایی یەکان بە بۆمبای ئەتۆمی بۆمباران کرا و سەد و شەست هەزار کەس گیانی خۆیانیان لە دەست دا و پاشان ئەمریکایی یەکان بۆ دووهەمین جار بە بۆمبای ئەتۆمی شاری ناکازاکیان بۆمباردومان کرد و لەوەدا هەزاران کەسیان کوشت و ئەوسا دەوڵەتی ژاپۆن لە ترسا خۆی دا بە دەستەوە و لە دوای شەڕە کە نەخۆشی چاو قووڵکە و برسیەتی لە ناو خەڵکدا پەرەی سەند و گەلێ خەڵک کە زیندوو مابوون بە هۆی نەخۆشی و برسیەتی یەوە مردن و نەخۆشەکان بە هۆی نەخۆشی یەکەیان روومەتیان رەش هەڵگەڕا بوو.

*****

(٦)

رەستاخێز مەبۆ، رەستاخێز مەبۆ
یاران بزانان رەستاخێز مەبۆ
ئەو رۆژە پەرێ گردمان نەهات بۆ
کوشت و کوشتار و دام و نەهات بۆ
جەنگ و هەنگامە نە سەربسات بۆ
یاران ئەو رۆژە هەر رۆی مەمات بۆ
رووس و فەرەنگ بۆ وێنەی خەشارێ
دیوارێ مەنن نە دەور شارێ
عالەم موسەخخەر زەدەی جەنگ مەبۆ
ئەسیر هەڵای گرد فەرەنگ مەبۆ

واتە: راپەڕین دێتە دی، ئەی یاران ئەوە بزانن راپەڕین دێتە دی، ئەو رۆژە بۆ

هەموومان شووم و نەهات بوو، کوشت و کوشتار و داو بۆ هەموو کەسێک دێتە دی، شەڕ و هەنگامە لە جیهاندا دەست پێ ئەکا، ئەی یاران ئەو ڕۆژە هەر ڕۆژی مەرگە، رووس و فەرەنگ گەلێ پەست ئەبن، دیوارێک لە دەوری شارێکدا دائەنن، جیهان داگیر ئەکەن و شەڕ و شۆڕی تیا هەڵئەگیرسێنن، وە خەڵک دیلی فەرەنگەکان ئەبێ

لێکدانەوەی هۆنراوەکان

ئاماژەیە بۆ دروست کردنی دیواری بەرلین کە دەوڵەتی ئەڵمانی خۆرهەڵاتی ئەو دەمە لە ژێر دەسەڵاتی رووسەکاندا بوو بۆ ئەوەی بەری هات و چۆی خەڵکی ئەڵمانی خۆرئاوایی بگرێ دەستی کردە درووست کردنی دیوارێ لە نیوانی دوو نیوەی خۆر هەڵاتی و خۆر ئاوایی شاری بەرلیندا و ئەو دیواریە بە سیمی دڕکاوی و پاسەوانی هەمیشەیی ئامادە کرد و دروست بوونی ئەو دیوارە بووە هۆی ئاوارە بوونی گەلێ لە بنەماڵەکانی ئەڵمانی و نێوانیان لە یەک پچڕا و ئەم دیوارە غەوغایێکی لە دنیادا هەڵسان و ئەوەش ئەبێ بڵێین کە بەر لە درووست بوونی ئەو دیوارە دەوڵەتەکانی خۆر ئاوایی، ئەڵمانی خۆر ئاوایییان لە ساڵی ١٩٥٥ دا بە ئەندامی ناتۆ دەر هێنا و رووسیش ئەڵمانی خۆر هەڵاتی بە پەیمانی وەرشۆ دەرهێنا وبەم جۆرە هەر کام خەڵکی ئەڵمانیان بە زۆر ڕاگرت بە بێ ئەوەی ئەڵمانییەکان بتوانن بیر و رای خۆیان دەربڕن و چارەیێک بدۆزنەوە.

*****

(٧)

رەســـــتاخێز مـــــەبۆ، رەســـــتاخێز مـــــەبۆ
یـــــاران بـــــزانـــــان رەســـــتاخێز مـــــەبۆ
یـــاران مـــەو وەقـــاڵ، یـــاران مـــەو وە قـــاڵ
ئـــــی داوای داوە ئـــــاخر مـــــەو وە قـــــاڵ

هەواڵنامەی کتێب

یـــەک وایـــێ مـەیۆ یـانێ کـە شـەماڵ
بـــێ بـاڵ و بـاڵدار هـەر دوو مـەدۆ بـاڵ
ســـەرداریێ مــەیۆ شـــا نگـــوون کـەرۆ
گـــرد ســـتەمکاران ئـەو زەبـوون کـەرۆ
«ئـــوجاغ» شــــەماڵە تــێژ دەو و تـاوەن
پـــــەی رۆژ بـــاقی یــــارم حــــەساوەن

واتە: راپەڕین دێتە دی، ئەی یاران ئەوە بزانن راپەڕین دێتە دی، ئەی یاران شەڕ و هەرا و هەنگامە بەرپا ئەبێ، سەرئەنجام شەڕ و هەرا لە وڵاتدا روو ئەدا، بایێ وەکوو بای شەماڵ هەڵئەکا، بێ باڵ و باڵدار هەر دوو ئەکەونە فڕین، لەم کاتەدا سەرۆکێک دێ و شا لە ناو ئەبا، هەموو ستەمکارەکان زار و زەبوون ئەکا، «وەجاخ» ئەم بایە، بایێکی توند و تیژە وەکوو شەماڵ، و لە رۆژی دواییدا هەر یارم بە فریامانا ئەگا.

لێکدانەوەی هۆنراوەکان

ئاماژەیە بە راپەڕینی سەتارخان سەرۆکی نەتەوایەتی ئێران کە خەڵکی بۆ بەربەرەکانێ لەگەڵ حەمە عەلی شای قاجاردا هان داو ئەو لە شاری تەورێزدا خەڵکیراپەڕاند و ئەوان بە یارمەتی سەتارخان تارانیان داگیرکرد و لە ساڵی ١٣٢٧ی کۆچی دا شەڕکەران گەیشتنە شاری تاران و حەمە عەلی شایان لە سەر تەخت لابرد و ستەمکارانیان گەیاندە سزای خۆیان و دەوڵەتێ سەربەخۆیان بەدی هێنا و بەم جۆرە باری کۆمەڵایەتی گۆڕا و داد و دادگەری لە وڵاتدا هاتە دی و سەتارخان لە دوای گرتنی تاران بە رێزێکی زۆرەوە گەیشتە پێتەخت و سەرئەنجام لە ساڵی ١٣٣٢ی کۆچی لە چل و پێنج ساڵیدا لە تاران کۆچی دوایی کرد و تەرمەکەیان بردە ناوچەی عەبدولعەزیم و لەوێدا ناشتیان.

*****

هەواڵنامەی کێژ

(٨)

رەستاخێز مەبۆ، رەستاخێز مەبۆ
یاران بزانان رەستاخێز مەبۆ
یەکێ پەیدا مەوجەئی رۆزگار
مەردوم مەکەرۆ ئەو زار و زگار
ژنان، کناچان سەرپەتی کەرۆ
گردین جووانان وە بێ رابەرۆ
ئێران بە وێنەی شار فەرەنگ کەرۆ
هەرجا مەوێنی رەنگارەنگ کەرۆ
ئەمما ئەو چەنی مەردوم جەنگش بۆ
کارش ئێنە بۆ، ئێنە رەنگش بۆ

واتە: راپەڕین دێتە دی، ئەی یاران ئەوە بزانن راپەڕین دێتە دی، یەکێک لەم رۆژگارەدا پەیدا ئەبێ، کە خەڵک بە جارێ زار و زگار و زەبوون ئەکا، ژنەکان و کچەکان سەرپەتی ئەکا، هەمووی لاوەکان ئەخاتە بێ ڕێیە، ئێران وەکوو شاری فەرەنگ ئەڕازێنێتەوە، هەرجێ کە ئەبینی رەنگارەنگ و جوانە، بەڵام ئەو پاشان لەگەڵ خەڵک دا بەشەڕ دێ، ئەوکاری ئەمەیە و ڕێ و رەوشتی ئەمەیە.

لێکدانەوەی هۆنراوەکان

ئاماژەیە بۆ هاتنە سەرکاری رەزاخانی پەهلەوی کە لە دوای بەدی هاتنی نەریتی مەشرووتە و هەڵاتنی حەمە عەلی شای قاجار، دەوڵەتەکانی فەرەنگ بڕیاریان‌داکە بە هەر جۆرێک بووە دەسەڵاتی خۆیان لە ئێران پەرە پێ بدەن و بۆ ئەمە شۆڕشێکیان بەدی هێنا و لە ساڵی ١٢٩٩ی هەتاوی‌دا رەزاخانی میر پەنج بە هێزی قوزاق هاتە تاران و قوزاقەکان دەستیان کردە ئازاردانی ئازادی خوازەکان و خەڵکیان

چەوساندەوە و ئەوسا پێچەیان لە سەر ژنان هەڵگرت و بەم هۆیەوە گەلێ لە ئازادی خوازەکان لە گۆشە و کەناری وڵاتدا راپەڕین و تەواوی ئەم بزووتنەوانە بە هۆی رەزاخانەوە سەرکوت کرا.

*****

(٩)

رەســـتاخێز مــەبۆ، رەســـتاخێز مــەبۆ
یـــاران بــزانــان رەســـتاخێز مــەبۆ
نـــە دۆڵ داڵان هــەر هــۆهۆ مــەبۆ
یـانەی هـەرکـەس شـی رۆڵـە رۆ مـەبۆ
ژنــێ گــوردمــەیۆ جـە وێـژ کـوردان
مـەستێزۆ چـەنی شـا جـە سـەر هـەردان
پــەرێ حــەق رەم مــەستێزۆ جـە کـۆ
نــامش بــەرمەشۆ جــە ســەر داڵـەهۆ
«ئــوجاغ» ئـی ئـاخێز نـە شـاهۆ مـەبۆ
دەعــوای ســەرانـە و بـەرزە کـۆ مـەبۆ

واتـە: راپەڕین دێتە دی، ئەی یاران ئەوە بزانن راپەڕین دێتە دی، لە دێی دۆڵ داڵان قیژە و هاوار دێتە گوێ، بچیتە ماڵی هەرکەسێک دەنگی رۆڵەرۆ دێ، ژنێ نەبەز لە رەگەزی کوردان سەر هەڵئەدا، و لە سەر هەردان و کێوانا لەگەڵ شا شەڕ ئەکا، بۆ مافی خەڵک لە هەردان دا بەشەڕ دێ، ناوی لە دەور و بەری کێوی داڵەهۆدا بـەرز ئەبێتەوە، (وەجاخ) ئەم راپەڕینە لە دەوروبەری شاهۆدا روو ئەدا، لە دێی سەرانە و بەرزە کێو دێتە دی،

لێک‌دانەوەی هۆنراوەکان

ئاماژەیە بە راپەڕینی قەدەم خێری فەیلی کە لە ئاخر و ئۆخری سەدەی سێنزەهەمی کۆچی‌دا لە ناوچەی پێشکۆ و پشتکۆی کرماشان دا لە بەرابەری رژێمی مـلهوڕی رەزاخان‌دا راپەڕی و ئەو خەڵکی بۆ بەربەرەکانێ بانگ کرد و لە پاش مـاوەیێک زۆربەی خەڵک چوونە ریزی لەشکرەکەی و رەزاخان فەرمانی سەرکوت کـردنی خەڵکی داو خەڵکی پشتکۆ گەلێ لە سەربازەکانی شایانی کوشت و ئەم شەڕە تا پێنج ساڵ درێژەی خایاند و سەرئەنجام رەزاخان پیلانێکی بەکاربرد و ئەوەش ئەوە بوو قورئانێکی بۆ قەدەم خێر نارد و لە پشتی بەرگەکەی سوێندی خوارد کە ئەگەر دەست لە شەڕ هەڵگرێ ئەو ئەبەخشێ و لە بەر ئەوەی شەڕەکە درێژەی خایاند وگەلێ کەسیش کوژرابوو، قەدەم خێر ناچار دەستی لە شەڕ هـەڵگرت و خـۆی دابـەدەستەوە و لە پاشاپیاوکوژان و نەسەقچیانی شا سەرۆکەکانی ئەو بزووتنەوەیان گرت و گەلێکیان لێیان کوشت و قەدەم‌خێریشیان خستە زیندان تاگیانی سپاردەگیان ئافەرین.

******

(١٠)

رەســـــتاخێز مــــەبۆ، رەســـــتاخێز مــــەبۆ
یـــــاران بـــــزانـــــان رەســـــتاخێز مــــەبۆ
یــــاران قـــــڕ مــــەبۆ، یــــاران قـــــڕ مـەبۆ
خــــەڵک مـوسڵمان یـەکسـەر قـڕ مـەبۆ
پــــەی دەنگ بــــاقی چــــڕاچــــڕ مــــەبۆ
نــــەی ســــاڵ وەش دا بــــەهار بــڕ مـەبۆ

زوڵم و زەلاڵەت بەرز مەو نە شاران
مەو وە رەستاخێز عێراق و ئێران
(ئوجاغ) فرسەتەن قەنبەر بدۆ قۆ
هەرکەس نە سەمتێ واچۆ رۆڵەڕۆ

واتە: راپەڕین دێتە دی، ئەی یاران ئەوە بزانن راپەڕین دێتە دی، ئەی یاران خەڵک لە ناو ئەچێ، موسڵمانەکان بە جارێ لە ناو ئەچن، دەنگێ لە پڕ دێتە گوێ، لەم ساڵە خۆشەدا بەهار وشک ئەبێ، زۆر و ستەم لە شارەکاندا پەرە ئەستێنێ، و لە ئێران و عێراق شەڕ دەست پێ ئەکا، (وەجاخ) دەرفەتە کە قەنبەر (خولامی هافی عەلی) بانگ هەڵێنێ، هەرکەس لە شوێنێک بڵێ رۆڵەڕۆ.

لێکدانەوەی هۆنراوەکان

دیاردی‌یە بە شەڕی ئێران و عێراق کە لە دوای شۆڕش، رژێمی عێراق بە پێی فەرمانی ئەمریکا و شێخە عەرەبەکان بە تەواوی هێزیەوە هێرشی هێنایە سەر وڵاتەکەمان و شەڕێکی خوێناوی بەدی هێنا و لەم شەڕەدا زل هێزەکانی خۆرهەڵات و خۆرئاوا و هەندێ لە وڵاتەکانی تری ئوروپایی و دەوڵەتەکانی عەرەب یارمەتی رژێمی عێراقیان دا و گەلێ شوێنیان لە ئێران داگیرکرد و لە پاشا هەموو ئەو شوێنانەی کە گرتبوویان گرتیانەوە و شەڕی رژێمی عێراق بووە هۆی ئەوە شێخنشینەکانی عەرەب بۆ خەڵک بناسرێن و لەم شەڕەدا گەلێ لە لاوان کوژران و زیانێکی زۆر گەیشتە هەر دوولا.

*****

(١١)

رەستاخێز مەبۆ، رەستاخێز مەبۆ
یاران بزانان رەستاخێز مەبۆ

دەمــــدەم ســــەدایــــێ مــەیۆ نــەگــۆشم
شــــەربەت مــــەدۆ پــێم وە زۆر مــەنۆشم
وە تــــــەنیا خــــەیاڵ فکــــر بــــاسشەن
چــــەرخ جــــیهانگیر راگـــــەی راسشــــەن
یــــاران نــــە جــەنگێ خــەیلێ کــوشتە بــۆ
هــــوون وێــنەی لافــاو جــە زام رشــتە بــۆ
یــەک بــەڵای عــەزیم پەی کــوردان مەیۆ
ئــــی بــــەڵا چــون دوو نــەهەردان مــەیۆ

واتە: راپەڕین دێتە دی، ئەی یاران ئەوە بزانن راپەڕین دێتە دی، پەی دەرپەی دەنگێ دێتە گوێما، خواردنەوەم پێ ئەدا و بە زۆر ئەیخۆمەوە، بیر و رای ئەو هەر بە کەڵکەڵە و هەندێشەیە، مەبەستی گرتنی جیهان لە رێی راستە، ئەی یاران! لە شەڕێکدا گەلێ لە خەڵک ئەکوژرێن، و خوێن وەکوو سێلاو لە زەویدا ئەڕژێ، وەی و ئاپۆرێ گەورە بۆ کوردەکان دێتە خوار، ئەم وەیە وەکوو دووکەڵ لە کێوەکاندا بڵاو ئەبێتەوە

لێکدانەوەی هۆنراوەکان

ئاماژەیە بە رووداوی بۆمباردومانی شیمیایی شاری حەڵەبجە لە لایەن رژێمی بەعسی عێراقەوە. حەڵەبجە یەکێ لە شارە خنجیلانەکانی کوردستانە، شارەکە پڕ لە لێڕ و دار و دارستان و باخ و گوڵزار و بژوێن بوو، و کەوتبووە ناو دارستانێکی زۆر و زەبەندەوە و خەڵکەکەی پتر خەریکی کشت و کاڵ و ماڵاتداری بوون، ئەم شارە هەر لە کۆنەوە زانستگە بووە و گەلێ پیاوی گەورەی وەکوو نالی مۆردینی، نالی شارەزووری، شەمسەدین شارەزووری، مەولانا خالد شارەزووری، وەلی دێوانە، عەبدوڵلابەگی گۆران، لزاخانمی جاف، تایەربەگی جاف، وەسمان پاشا، مەحموود

پاشا و گەلێ ناوداری تری پێگەیاندووە و ئەم شارە لە ساڵی ٦١٣ی کۆچی‌دا بوومەلەرزەیێکی تێ کەوتووە و گەلێ لە خەڵکەکەی کوژراوە و پاشان مەغوولەکان هێرشیان کردووەتە سەری و گەلێ لە خەڵکەکەیان کوشتووە و عوسمانی‌یەکانیش لە گەڵ بەربەرەکانێ بێ‌وچانی ئەوان‌دا روو بەروو بوون و لە پاشان ئەم شارە چەندین جار کەوتووەتە بەر هێرشی رژێمی سەددامەوە هەتا لە رۆژی ١٣٦٦/١٢/٢٦ ی هەتاوی‌دا حەڵەبجە و دوجێلە و خورماڵ و سیروان و چەندین دێی تریش بە هۆی فرۆکەکانی عیراق یەوە بە بۆمبی شیمیایی بومباران کران و لە ئەنجام‌دا چەند هەزار کەسی بێ گوناهـ کوژران. رووداوی حەڵەبجە ژانێکە بە سەر لەش و گیانی هەموو کوردێک‌دا، رووداوێکی دڵتەزێنە کە هەرگیز لەبیر ناچێتەوە و چیرۆکێکی خەمناکە کە لەمەودوا دایکانی کورد بەرەبەرە بۆکۆرپەکان و مناڵەکانیان ئەیگێڕنەوە و هاوڕێ لەگەڵ فرمێسک و ئاخ و داخ‌دا منداڵەکانیان پێ ئەگەیێنن تا لە بەرابەری ستەمکارانەوە راوەستن و مافی خۆیان بستێنن و تۆڵەی خۆیان لێ بکەنەوە.

*****

(١٢)

رەســــتاخێز مــەبۆ، رەســـتاخێز مــەبۆ
یـــاران بـــزانـــان رەســـتاخێز مــەبۆ
یـــاران هـــاتهاتەن، یـــاران هـــاتهاتەن
کـــوشتار و هـــژمەت دەنگ هـــاتهاتەن
مـــانگ هـــەفتەمین پـــەی غـــەزاماتەن
یـــەسرە یـــاران شـــاخوەشین واتـــەن
دوو ســـەری دنـــیا ســـەنگ بـــڕبڕەن
زولفـــەقار دیـــارەن دایـــم نـــە سڕەن

دڵـە خـاس خـەیاڵ ویـانە وێـڵ گـەشت
دانـەی زولاڵ تـاو هـەسارەی کـۆی نـەشت

واتە: راپەڕین دێتە دی، ئەی یاران ئەوە بزانن راپەڕین دێتە دی، ئـەی یـاران رۆژگارێکی شوومان لە بەرایە، ئەوە بزانن کە کوشت و کوشتار و بانگی ناڵە و گریان روو ئەدا، و لە مانگی حەوتەمی ساڵدا ئەم رووداوە رووی دا، ئەی یاران ئەم رازە شا خوەشین درکاندی، دوو هێتمی جیهان وەکوو بەردێکی بڕبڕ و تێژە، ئەوسا شمشێری زولفەقار لە چاوەکان ون ئەبێ، ئەی دڵ بیری چاك بکە توێشووی خۆت و بەهانە مەهێنە، و خوا بناسە تا ئەستێرەی کێوی نەجد بۆت هەڵبێ.

لێکدانەوەی هۆنراوەکان

ئاماژەیە بە دوو هێتمی بوونی جیهان کە لە دوای شەڕی جیهانی دووەم جیهان بووە دوو هێتمی خۆر هەڵات و خۆر ئاواو لە لایەنی خۆرهەڵاتەوە رووس و دەوڵەتە ژێردەستەکانی ئورووپای خۆرهەڵاتی و لە لایەنی خۆرئاواوە ئەمریکا و دەوڵەتەکانی ئینگلستان و فەرەنسە و دەوڵەتەکانی تر لایەنگری بوون و خۆر ئـاوایـیەکـان و خۆرهەڵاتییەکان بە خۆر هەڵات ولاتەکـانی پشـتی پـەردەی ئـاسنیان ئـەوت و رووسەکانیش بە دەوڵەتەکانی خۆر ئاوایی پەردەی ئۆرانێومیان ئـەوت و لە پـاشا ولاتەکانی گچکە لە بەرابەری هێرشەکانی ئەم دوو هێتمە راوەستان و رۆژ بە رۆژ شەڕ و هەرا لەو ولاتانەدا ئەهاتە دی بە تایبەت شەڕ کەوتە ئەو ولاتانەی کە نەوتی تیا بوو ئێستاش هەروایە. یارسان کە دیاردی پێ کراوە یەکێکە لە سەرۆکەکانی یارسان کە لە ساڵەکانی (٤٠٦ - ٤٦٧ی کۆچی)دا ژیاوە کە زۆربەی پێش‌بینییەکانیان بـە ئـەو پەیوەند داوە و ئەویش خۆی گەلێ هۆنراوی بە زاراوەی گۆرانی هۆنیوەتەوە.

*****

(١٣)

ڕەســــتاخێز مــــەبۆ، ڕەســــتاخێز مــــەبۆ
یــــاران بــــزانــــان ڕەســــتاخێز مــــەبۆ
نــــە ســــۆک مــەشرق قــال و قــیل مــەبۆ
تــــاجیکان غــــەریق دەریــای نــیل مــەبۆ
نــــە خــــاک عــــێراق تــــەم و تــار مــەبۆ
زەلزەلەی عــــەزیم قــــەهر قــــار مــــەبۆ
کــەش و کــۆ و دەشت وێــنەی دوو مــەبۆ
ئــــانە گــــورد پــــەرێ زەر و ســــوو مــەبۆ
دوو دەریــــای عــــەزیم ســیارەنگ مــەبۆ
گــوشادی نــە بــەخت عــاڵەم تــەنگ مەبۆ

واتە: ڕاپەڕین دێتە دی، ئەی یاران ئەوە بزانن ڕاپـەڕین دێـتە دی، لە لایـەن خۆرهەڵاتەوە غەوغا و هەرا پەیدا ئەبێ، و عەرەبەکان لە دەریای نیلدا نوقم ئەبن، تەم و تاریکی وڵاتی عێراق دائەپۆشێ، بوومەلەرزەی گەورە و رق و قین لەو مەڵبەندەدا دێتە دی، کێو و دەر و دەشت وەکوو دووکەڵی لێ دێ، هەمووی ئەم کارەساتە بۆ زێڕ و سوود روو ئەدا، دوو دەریای گەورە ڕەش ئەبێ، جیهان بەم فراوانییە بۆ خەڵکی تەنگ ئەبێ.

لێکدانەوەی هۆنراوەکان

ئاماژەیە بۆ هێرشی ئەمریکا و هاوپەیمانەکانی بۆ سەر وڵاتی عێراق کە بە هۆی بەهانەی ئازادکردنی کووەیت و چەکی خۆکوژی لە زەوی و دەریاوە هێرشی بردە سەر عێراق و هەزاران کەسی کوشت و ئەم شەڕە کە لەم دەورەدا بێوێنەیە: گیانی

هەزاران کەسی کردە قوربانی خۆی، ئەم شەڕەکە بە هۆی نەوت یا زیڕی ڕەش هاتە دی، ئەمریکا ئەیویست هێزی خۆی لە خۆر هەڵاتی ناوەراست دا پتەوکاتەوە و کوێت لەو وەرگرێتەوە و بۆ دووەم جاریش سەدام لە ناوببا و بەم بۆنەوە هێرشی بردە سەر خاکی عێراق و شارەکانی وێران کرد و ڕژێمی سەدامی لە ناو برد ئەو سەدامەکە هەزاران کوردی کوشت و هەزاران کوردی ئاوارە و دەربەدەر کرد و هەزاران ماڵی وێران کرد و بێ گومان ئەم ڕووداوە بووە هۆی لە ناو چوونی ڕژێمی سەدام و هیواداریین کە کوردیش بە مافی خۆی بگا.

*****

(١٤)

هەواڵنامەی کتێب

ڕەستاخێز مەبۆ، ڕەستاخێز مەبۆ
یاران بزانان ڕەستاخێز مەبۆ
سەرداریێ نە مڵک ئێران تەور مەبۆ
سلسلەی سپاش لاوەڕوەر مەبۆ
بەیتولموقەدەس چراغان مەبۆ
تلووع نە زوڵمەت دەماغان مەبۆ
ئەرز فەلەستین گرد ئازاد مەبۆ
مێرد موسڵمان هەر دڵشاد مەبۆ
وادیوسسەلام شۆرشین مەبۆ
فتوور قساس جەنگ دین مەبۆ

واتە: ڕاپەڕین دێتە دی، ئەی یاران ئەوە بزانن ڕاپەڕین دێتە دی، سەرۆکێ لە وڵاتی ئێراندا سەرهەڵئەدا، زنجیرەی لەشکرەکەی گەلێ بەهێز ئەبێ، بەیتولموقەدەس

چراخان ئەبێ، هەتاوی بەزەیی هەڵدێ و تاریکی لە ناو ئەچێ، سەراسەری فەڵەستین ئازاد و سەربەست ئەبێ، پیاوی موسڵمان هەر دڵشاد و دڵخۆش ئەبێ، لە بەغادا شین و شیوەن دێتە دی، و پیاو کوژان تۆڵەیان ئەسنرێتەوە و شەڕی دین بەرپا ئەبێ.

لێکدانەوەی هۆنراوەکان

ئاماژەیە بۆ ئازد بوونی فەڵەستین و بەیتولموقەدەس لە دەستی سەهیۆنیستەکان کە بێ گومان رۆژێك تەواوی موسڵمانان یەك ئەگرن و بە یارمەتی خوای مەزن فەڵەستین لە چنگی سەهیۆنیستەکان دەرئەکەن و فەڵەستینی یەکان کە ئێستا ئاوارەی ولاّتەکانی جیهانن ئەگەڕێنەوە نیشتمانەکەی خۆیان و بێ گومان پیاوکوژانی دەیریاسین و کەفەر قاسم بە سزای کردەوەی خراپیان ئەگەن، وەکوو چۆن سەلاحەدینی ئەیووبی لە پاش چەند ساڵ شەڕ و بەربەرەکانێ لەگەڵ سەلیبی یەکاندا فەلەستینی لە چنگاڵی ئەوان ئازاد کرد و لە دوای گرتنی حوتین شاری بەیتولموقەدسی لێیان سەند و موسڵمانەکان دیسان چوونەوە مەڵبەندی باو و باپیرانیان. بە هیوای رۆژێك کە موسڵمانان فەڵەستین بگرنەوە و بە ئارەزووی دێرینی خۆیان بگەن.

*****

(١٥)

رەستاخێز مەبۆ، رەستاخێز مەبۆ
یاران بزانان رەستاخێز مەبۆ
جەنگ خەیبەر بۆ، جەنگ خەیبەر بۆ
خرۆش بەغداد جەنگ خەیبەر بۆ
زیرەی زولفەقار شاخەی دووسەر بۆ
ئەستەموول بەرباد دەعوا یەکسەر بۆ

تـــا تـــوركی نـــه رۆم بـــخێزۆ وه قـــار
ئـەژدەر گـوشاد بـۆ پـەرێ گـرد شاهمار
کــورد و تـورک یـاران نـەو رەسـتاخێزە
گـــردیان وەن مـــەون نـــە ئـەو ستێزە

واتە: راپەڕین دێتە دی، ئەی یاران ئەوە بزانـن راپـەڕین دێـتە دی، شـەڕێك وەکوو شەڕی خەیبەر پەیدا ئەبێ، خرۆشی شاری بەغدا ئەبێتە هۆی سەرەتای ئەو شەڕە، زیڕەی زولفەقار بەرز ئەبێتەوە، لە شاری ئەستەموولا شەڕ و هەنگامە بـەرپا ئەبێ، تا تورکەکان لە رۆم (تورکیە) بە رق و قـین راپـەڕن، ئـەژدەرخـەرەکـان، قیژەکەکان دەرئەخەن، ئەی یاران لەو هەنگامەداکورد و تورك رائەپەڕن، هەموویان بە شەڕ و هەرا سەر ئەکەون.

لێکدانەوەی هۆنراوەکان

ئاماژەیە بۆ راپەڕینی خەڵکی تورکیە و لەناو بردنی نەریتی دیکتاتۆری ئەو وڵاتە. ئاشکرایە کە وڵاتی تورکیە لە سەر پەیمانی ناتۆیە و تا ئێستا چـەندین بـڕیارنامەی لەشکری لەگەڵ ئەمریکادا مۆر کردووە کە یەکێ لەو بڕیارنامەیە دروست کـردنی بنکەیێکی لەشکری لە سنووری ئێران و رووس و عێراقە، هـەروەها ئـەلف و بـێی تورکی گۆڕاوە بە ئەلف و بێی لاتینی و زۆربەی مزگەوتەکانی گەورەی کردووەتە مووزەخانە و لە یاسای بنەڕەتی ئەو وڵاتەدا ئیسلام بە ناوی دین نەناسراوە و خەڵك مافی خوێندنەوەی قورئان و پەڕتۆکەکانی دینیان نیە و لە ئازادی بێبەش بوون و تەنانەت کورد ەکان مافی ئەوەیان نیە کە بە زمانی خۆیان بخوێنن و بنووسن و جل و بەرگی کوردی لەبەر کەن و بە رێ و رەوشتی خۆیان بجووڵنەوە دیارە کە خەڵکی تورکیە رۆژێك بە ئارەزووی خۆیان ئەگەن و نەریتی دیکتاتۆری لە ناو ئەبەن.

*****

ئەمەندوالنامەی کتێب

فەرهەنگۆک:

(ئا)

ئاتەش: ئاور، ئاگر.

ئاخێز: هەڵسان.

ئاراستە: رازاوە.

ئازار: رەنج. نەخۆشی.

ئاسیاو: ئاش.

ئاسیاوان: ئاشەوان.

ئاشکار: ئاشکرا.

ئاشۆ: بشێوی. بشێوە.

ئاشووب: ئاشو.

ئاڵە: ئەسپی ئاڵ.

ئامراز: ئەمراز.

ئاودرگە: ئاودر. کەنداو.

ئاوەز: ژیری، ئاریش.

ئاهر: ئاور.

ئەور: هەور.

ئەوراک: برسیەتی.

ئی: ئەمە.

ئیسا: ئێستە.

ئینە: ئەمە.

(ب)

بابۆ: باوک.

بارام: ئەستێرەی مریخ.

بازی: وازی، یاری، گەمە.

بر: وشک.

برجیس: ئەستێرەی مشتەری.

بژیشک: پزشک، دوکتور.

بەتەر: خراپتر.

بەرز: بڵند.

بەرشۆ: دەرچێ.

بەگلەر: بەگەکان.

بەیۆ: بێت.

بێشۆ: بێ ئەندازە.

بێوەر: بێ بەر.

(پ)

پاتشا: پادشا.

پای: داوێنی.

پای کۆ: داوێنی کێو.

پایماڵ: پاماڵ.

پرسام: سامدار.

پۆل: تاقم، دەستە.

پەرسان: لێپرسین.

پەرێ: بۆ.

پەی: بۆ.

هەواڵنامەی کتێب

پەیدابیەی: پەیدا بوون.

پیرۆز: زاڵ.

(ت)

تازی: تانجی.

تەرکەش: تیردان.

تەریک: جێی چۆڵ.

تەشنە: تینوو.

تەم: تاریکی.

تێغ: شمشێر.

(ج)

جام: پیاڵە.

جە: لە.

جە قاپی: لە درگا.

جەمشەت: بزووتنەوە.

جەنگ: شەڕ.

(چ)

چابوک: چالاک.

چراغان: چراخان.

چشت: شت، چت.

چون: وەک.

چەنی: لەگەڵ.

(خ)

خاس: باش، چاک.

خامۆش: بێدەنگ.

خاو: خەو.

خرۆش: هاوار.

خوار: بێ دەسەڵات.

خوفتە: خەوتوو.

خوین: خوێن.

خەشار: پەست، لەچەر.

خەیلێ: زۆر، فرە.

خێزۆ: هەڵئەسێ.

(د)

دلێ: ناو

دوساق: زیندانی.

دێرین: کۆن.

(ر)

را: رێ.

راگە: رێگا.

رۆ: رۆژ.

رۆزگار: رۆژیار.

رەستاخێز: رۆژی پەسڵان.

هەواڵنامەی کتێب

(ز)

زارۆ: منداڵ.

زام: زەوی.

زگار: خەمبار.

زویر: خەمبار.

زەر: زێر.

زەرێ: تۆسقاڵێک.

زێڵ: دڵ.

(ژ)

ژار: ژەهر.

ژەن: ژن.

(س)

ستارە: ئەستێرە.

ستوور: ماڵات.

سڵسڵە: زنجیرە.

سۆک: لا.

سوو: سوود.

سەرووەش: سەرخۆش.

سیا: رەش.

سێلاو: لافاو.

(ش)

شکار: راو.

شۆرشت: شۆرش.

شەڵمە: خەڵووز.

شەم: مۆم.

شەمەیێ: هەندێ.

شین: شیوەن.

(ف)

فرە: زۆر.

فرێ: فرە.

فەر: شکۆ.

فەرزەن: رۆڵە.

(ک)

کام: ئارەزوو.

کناچە: کچ.

کۆ: کێو.

کۆس: جۆرە تەپڵێکە.

کەچ: گیر، لار.

کەردەی: کردن.

کەش: کێو.

(گ)

گرد: هەموو.

گۆش: گوێ.

گەزاف: لاف، درۆ.

هەواڵنامەی کتێب

گەزەند: زیان.

گەس: خراپ.

گیر: گرفتار.

(ل)

لوای: ڕۆیشتن.

لەو: لێو.

(م)

مەزانۆ: ئەزانێ.

مە گێڵۆ: ئەگەڕێ.

مەوارۆ: ئەبارێ.

مێش: مەڕ.

(ن)

نام: ناو.

نماز: نوێژ.

نەبەرد: شەڕ.

نەخچیر: نێچیر.

نێش: چزە.

(و)

وارەم: گەڕانەوە بۆ دوا.

وەرین: پێشوو.

وەش: خۆش.

ویم: بووم.

وێژ: ڕەگەز.

وێنە: وەکوو

(هـ)

هامیار: هاوڕێ.

هژمەت: ـرق، قین.

هوون: خوێن.

هەرا: شەڕ.

هەرد: کێو.

هەسارە: ئەستێرە.

هەڵمە: گڕپەی ئاور.

هەموار: لەبار، تەخت.

هەنگام: کات.

(ی)

یانە: ماڵ، خانوو.

یاوای: گەیشتن.

یووزنگا: لەوەڕگە.

هەواڵنامەی کتێب

هەواڵنامەی کتێب